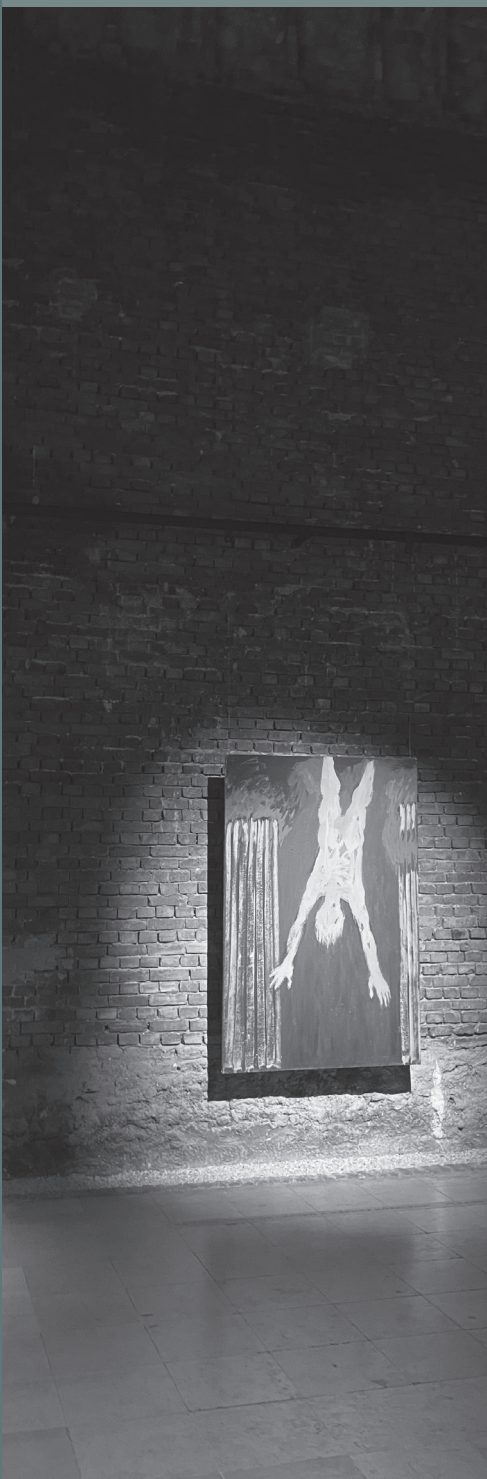

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

XXI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

- TRAUMA ÉS FENNTARTHATÓSÁG
(Ijjas Flóra)
- MENNYIRE VONZÓ MUNKAHELY A NONPROFIT SEKTOR A FIATALOK SZÁMÁRA?
(Szabó-Bálint Brigitta et al.)
- EGY VÉRBŐL VALÓK VAGYUNK
(Rákóczi Attila)
- KÖZÖSSÉGI ERDŐSÍTÉSSEL A KLÍMAVÁLTOZÁS ELLEN?
(Mihály Melinda)
- FENNTARTHATÓ ISKOLÁBA JÁRÁS MAGYARORSZÁGON
(Kézai Petra Kinga)
- THE PLACE AND ROLE OF THE CIVIL SECTOR IN THE INCLUSIVE EDUCATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH WILLIAMS SYNDROME (ALSO) THROUGH MUSIC
(Tóth-Bakos Anita–Csehiová Agáta)
- A SZOCIÁLIS GAZDASÁG MINT A HARMADIK SEKTOR TEVÉKENYSÉGI TERÜLETE A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN
(Iveta Dudová–Silvia Vadkertiová)
- CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF THE EU ACCESSION: THE CASE OF MONTENEGRO
(Diana-Gabriela Reianu)
- EVALUATING THE IMPACT OF DEMOCRATIC GOVERNANCE AND JUSTICE ON ECONOMIC DEVELOPMENT FROM A SOCIO ECONOMIC PERSPECTIVE: THE CASE OF TURKEY
(Hakan Murat Arslan–Ahmet Küçük)
- HOGYAN MŰKÖDIK A SZOCIODRÁMA A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSBEN?
(Balla Edit)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Balázs László, Csongor Anna, Kákai László, Nagy Ádám, Németh István,
Nizák Péter, Rajcsányi-Molnár Mónika

Tanácsadó testület/Advisory Board

Dr. habil András, István Rector, Dunaújváros University
Prof. Dr. Bögre, Zsuzsanna, University professor, Pázmány Péter University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Sociology
Prof. Marbán Gallego, Vicente, Senior lecturer at University of Alcalá. Madrid, Spain
Prof. Dr., DSc Herger, Csabáné University Professor, Head of Department, University of Pécs, Faculty of Law, Department of Legal History
Prof. Komlos, John, Professor Emeritus, Ludwig-Maximilians University, Germany
Dr. Marschall, Miklós, formerly CEO of CIVICUS, deputy managing director of Transparency International
Prof. Mişcoiu, Sergiu, Professor of Political Science, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania
Dr. Nárai, Márta, Associate professor, Széchenyi University, Department of Social Studies and Sociology
Péterfi, Ferenc, Senior Advisor of The Hungarian Association of Community Development
Dr. Sebestény, István Senior Advisor, Central Statistical Office, Department of Social Services Statistics
Strečanský, Boris, Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University, Bratislava, Slovakia
Prof. Taranu, Andrei PhD, Deputy Dean of Political Science Faculty, National School on Political Sciences and Public Administration, Bucharest Romania

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nagy Ádám
Lapigazgató/Managing Editor	Németh István
Szerkesztők/Editors	Bacsa-Bán Anetta, Balogh Péter, Gerő Márton, Glied Viktor, Pánovics Attila, Tóth Péter
Technikai szerkesztő/Technical Editor	Duma Attila

Ijjas Flóra:		
■ TRAUMA ÉS FENNTARTHATÓSÁG — A PLANETÁRIS KORLÁTOKAT ÁTLÉPŐ TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉS ÖKOPSZICHOLOGIAI ÉS ÖKOFEMINISTA VIZSGÁLATA		7
Szabó-Bálint Brigitta–Venczel-Szakó Tímea–Pótó Judit–Sipos Norbert:		
■ MENNYIRE VONZÓ MUNKAHELY A NONPROFIT SZÉKTOR A FIATALOK SZÁMÁRA?		23
Rákóczi Attila:		
■ EGY VÉRBEŐL VALÓK VAGYUNK — VÉRADÁSOK A CIVILEK ÉS ÁLLAMI SZERVEK ÖSSZEFOGÁSÁBÓL BÉKÉSBEN		39
Mihály Melinda:		
■ KÖZÖSSÉGI ERDŐSÍTÉSSEL A KLÍMAVÁLTOZÁS ELLEN? — A BÉKÉSCSABAI HÁTVAZEZER FA MOZGALOM KÜZDELMEI ÉS EREDMÉNYEI		49
Kézai Petra Kinga:		
■ FENNTARTHATÓ ISKOLÁBA JÁRÁS MAGYARORSZÁGON — PEDIBUSZ ÉS BICIBUSZ PILOT PROGRAMOK SZEREPE NAPJAINKBAN		71
Tóth-Bakos Anita–Csehiová Agáta:		
■ THE PLACE AND ROLE OF THE CIVIL SECTOR IN THE INCLUSIVE EDUCATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH WILLIAMS SYNDROME (ALSO) THROUGH MUSIC		89
Iveta Dudová–Silvia Vadkertiová:		
■ A SZOCIÁLIS GAZDASÁG MINT A HARMADIK SZÉKTOR TEVÉKENYSÉGI TERÜLETE A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN		105
Diana-Gabriela Reianu:		
■ CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF THE EU ACCESSION: THE CASE OF MONTENEGRO		123
Hakan Murat Arslan–Ahmet Küçük:		
■ EXPLORING THE INTERPLAY BETWEEN ECONOMICS, JUSTICE, DEMOCRACY, AND SOCIOECONOMIC WELFARE DURING ANTIDEMOCRATIC PERIODS: THE CASE OF TURKEY		137

Balla Edit:

■ **HOGYAN MŰKÖDIK A SZOCIODRÁMA A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSBEN?** 151

■ **FOTÓ**

Németh István Péter: R. J. 100

borító, 6, 38, 70, 88, 122, 137

■ **SZERZŐINK** 167

Régi új főszerkesztőként tisztelettel köszöntöm az Olvasót!

A Civil Szemle húsz évre visszatekintő, nagy múltú, elismert folyóirat. Az MTA különböző tudományterületi folyóiratjegyzékeiben rendre előkelő helyen szerepel, azon kevés periodikák egyike, amelyet különböző nemzetközi rangsorok is számontartanak. A lap évente négyszer rendre megjelenik, esetenként különszámmal jelentkezik. A lapban publikálni rang.

2024-ben új szerkesztőség veszi át a lapot, zászlajára tűzve, hogy megszerezze a Q3-as minősítést. Ehhez két és csak két szempontot kívánunk érvényesíteni a cikkek válogatása és megjelenése során: a relevanciát és a minőséget.

A relevancia esetünkben azt jelenti, hogy a lap kizárólag a civil szférával kapcsolatos tanulmányokkal kíván foglalkozni, bár ezt kifejezetten kiterjesztően értelmezi. Beleérti a proszociális tevékenységtől kezdve, az önkéntességen át, a civil aktivitástól, a nonprofit szervezetektől, a nonprofit szektor önmozgásán keresztül, az állam, a forprofit és a harmadik szektor érintkezésig a civil mivolt köré épülő megannyi témát, legyenek azok szociológiai, politológiai, szociálpszichológiai, közgazdaságtudományi, regionális tudományi, társadalomföldrajzi, kultúranropológiai, neveléstudományi stb. megközelítésűek.

A minőség pedig értelmezésünkben a cikkek egyediségét, megközelítésük újdonságértékét, a tudományos korpuszhoz való hozzájárulását jelenti.

Ennek tükrében – követve a tudományos kommunikáció trendjeit – a cikkeket DOI-számmal látjuk el, illetve ezzel együtt a periodika állandó rovatai megszűnnek, három eseti rovatot tartunk csupán fenn. A Felszállópálya a kezdő kutatók publikációs felülete lesz, a Való Világ az esettanulmányok, legjobb gyakorlatok terepeként szolgál, a Kitekintés pedig a recenziók, külföldi példák bemutatását tűzi ki célul.

Ezzel együtt meg kívánjuk szólítani a kutatóműhelyeket, doktori iskolákat, publikációs felületet kínálva számukra és erősíteni fogjuk az angol nyelvű jelenlétet.

Reméljük, hogy mind a kitűzött célok, mind az azok érdekében bevezetett változások elnyerik olvasóink, szerzőink és minden együttműködőnk támogatását.

Nagy Ádám
főszerkesztő

Fotó/Németh István Péter

TRAUMA ÉS FENNTARTHATÓSÁG*

— A PLANETÁRIS KORLÁTOKAT ÁTLÉPŐ TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉS ÖKOPSZICHOLÓGIAI ÉS ÖKOFEMINISTA VIZSGÁLATA

Ijjas Flóra

■ Bevezetés

■ Jelen tanulmány az ember és a természet kapcsolatának problémáit járja körül, vizsgálja az okokat és keresi a változtatási lehetőségeket. Elsőként az ember által okozott legfőbb jelenkori környezeti problémákról ad áttekintést, majd ezután bemutatja a nem emberi természet és a sérülékeny társadalmi csoportok kizsákmányolásának összefüggéseit, valamint a rendszert működtető pszichoszociális okokat.

Az említett területek tudományos igényű vizsgálata érdekében kutatási módszerként a szerző a témában megjelent szakirodalmak fő mondanivalójának bemutatását és az azok között levő összefüggések feltárását alkalmazta logikai érvelés segítségével. A megértéshez, az okok elemzéséhez és a válaszkereséshez a holarchia fogalmát, a planetáris korlátok modellt, a szociális dominancia elméletet, az ökofeminista társadalomelméletet (társadalmi reprodukció, ikerdominancia-tézis, kapitalista patriarchátus), ökopszichológiai megközelítéseket (ökoparalízis, klímaszorongás, morális sérülés, dopaminkorszak), valamint a toxikus kultúra és kollektív trauma fogalmakat mutatjuk be.

A tanulmány végén javaslatok olvashatóak az egyén és a társadalom gyógyulásának támogatására vonatkozóan, melyek egyben hozzájárulhatnak a planetáris korlátok átlépésének visszafordításához, illetve megelőzéséhez.

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.01>

Ember és természet viszonyrendszerének értelmezése

Ahhoz, hogy az ember és a természet kapcsolatát megértsük, először is magát a két fogalmat érdemes körüljárni. Koestler (1967) ezen fogalmak egymáshoz viszonyított értelmezéséhez a *holarchia* fogalmát használta a „*The Ghost in the Machine*” című filozófiai pszichológia témájú könyvében. A holarchia-fogalom arra mutat rá, hogy a világban minden létező egyben rész és egész is egyszerre, ahogyan megfigyelhető ez a fizioszféra, bioszféra, nooszféra¹ rendszerek esetében is. Ezen részek és egészek további jellemzője még, hogy egyik sem értékesebb a másikonál, mert bár például a nooszféra összetettebb rendszer a bioszféránál, mégsem tud fennmaradni nélküle, a bioszféra viszont hiába kevésbé összetett, mégis képes lenne létezni nooszféra nélkül is.² Ebben az értelmezésben a természet-társadalom is holarchikus rendszert alkot, melyben a társadalom bár komplexebb rendszer a természetnél, mégis függ tőle. Ezt a logikát tovább követve az emberi lény is rész és egész is egyben és a nooszféra részeként valószínűsíthetően egyedülként van egyszerre tudatában annak, hogy meg fog halni, képes morális értékítéletekre, gyászra, együttérzésre, altruizmusra és még sok mindenre, ami lehet, hogy megjelenik egy-egy állatfajnál is, de nem ezen képességek összessége egyszerre. Vagyis az ember a legtudatosabb, legösszetettebb lény, melyből logikusan következik, hogy egyúttal az övé a legnagyobb felelősség is a környezetével szemben. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy mennyire vállalja ezt a felelősséget és ha nem, akkor miért nem.

Mi a probléma az ember és a természet kapcsolatában?

Kilenc olyan planetáris területi határt ismerünk jelenleg – Steffen és kollégái (2015), a *Science* folyóiratban megjelent cikke alapján – melyeket, ha az emberi társadalom átlép, akkor az visszafordíthatatlan folyamatokat indít el, melyek hatására az emberek létezése és fejlődése veszélybe kerül. Ezek az alrendszerek a következők: globális klímaváltozás, a bioszféra integritásának változása (biodiverzitás, csökkenés, fajok kihalása), beavatkozás a nitrogén- és foszfátciklusba, a szabad természet mezőgazdasági térséggé és városokká történő átalakítása, beavatkozás a vízkörforgásba, az óceánok savasodása, vegyi anyagok kibocsátása (ide tartoznak a radioaktív anyagok is), az ózonréteg vékonyodása, illetve a légköri aeroszol részecskék felhalmozódása. Ezek közül az első négy alrendszer határát már átléptük, illetve a legújabb kutatások szerint (Persson et al. 2022) a vegyi anyagok kibocsátásában és a vízkörforgásba való beavatkozás területén is veszélyes zónába léptünk.

Úgy tűnik tehát, hogy az emberi lény vagy nincsen tisztában felelősségének súlyával, vagy ennek ellenére nem jár el felelősen. Ezt hivatott helyrehozni 2030-ig az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok keretrendszere; bár a folyamatos monitorozás alapján azonban egyelőre úgy tűnik, hogy ezek nagy része nem fog megvalósulni.

De miért van ez így? Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a társadalom jelenleg felelőtlennek tűnő szerveződéséhez, ahhoz a következőkben a társadalmi hatalmi viszonyok kialakulását és jellemzőit mutatjuk be a széles tudományos körben elfogadott *szociális dominancia* elmélet segítségével.

Szociális dominancia elmélet

A szociális dominancia elmélet értelmében az emberi társadalom hajlamos csoport alapú hierarchiák létrehozására. Ezeknek a hierarchiáknak trimorf szerkezete van (Sidanius et al, 2004):

1. *koralapú*, vagyis a felnőttek nagyobb hatalommal rendelkeznek, mint a gyermekek;
2. *nemalapú*, vagyis a férfiak nagyobb hatalommal rendelkeznek, mint a nők,
3. és *önkéntesen meghatározott alapú*, vagyis kulturális és nem feltétlenül minden társadalomban létező (például vallás, etnikum, osztály).

A hierarchiákban jelen lévő dominancia háromféle hatásmechanizmuson keresztül nyilvánul meg és tartja fent magát. Az egyik a társadalmi ideológiák és hiedelmek, a második az egyéni preferenciák, az egyéni társadalmi dominancia orientáció, a harmadik pedig az intézményi struktúrák általi fenntartás, például kormányzati szervek, büntetőjogi rendszerek, vállalatok, felsőoktatási intézmények által, melyek azzal termelik újra a hierarchiát, hogy több pozitív társadalmi értéket rendelnek a domináns csoporthoz, mint a hierarchiában lejjebb helyezkedőkhöz (Sidanius–Pratto 2012).

A szociális dominancia elmélet állításait támasztja alá az *ökofeminista társadalomelméleti kritika* is, mely szintén szisztematikus társadalmi szintű hatalmi visszaélést feltételez.

Ökofeminista társadalomelméleti értelmezés

Ökofeminista társadalomelmélettel egyre több kutató foglalkozik és egyre nagyobb számban jelennek meg cikkeik olyan magas impakt faktorú Q1-es folyóiratokban, mint a "Gender, Place, Culture"; a "Capitalism, Nature, Socialism"; az "Ecological Economics", a "Feminist Economics" és a "Sustainability". Von Werlhof (2007), Ruder–Sanniti (2019), Warren (1998), Salleh (1998, 2010, 2017), Plumwood (1986, 1988, 1991), McMahan (1997), Green (2017), Merchant (1996), Katz–Kirby (1991) értelmezése alapján, a szociális dominancia elméletből ismert hierarchia csúcán elhelyezkedő csoport a fehérbőrű tőkés férfi csoportja. A létrejött rendszert pedig kapitalista *patriarchátus*nak nevezik.

Patriarchátus

A patriarchátus egy olyan társadalmi struktúra, melyben a nő a biológiai neméhez kapcsolt jelentéstartalmak és szereptársítások által csökkent értékűnek számít a férfihez képest. Ez a társadalmi struktúra intézményrendszereket hoz létre, melyek fenntartják a nők szisztematikus elnyomását is szolgáló patriarchális status quo-t. Merchant (1996), Katz és Kirby (1991) szerint a kapitalista patriarchátus értékei (a dominancia, állandó növekedés, harc, verseny) nem tűrik a sérülékenységet, a negatív érzelmeket. Hatalmát úgy tartja fent, hogy kizsákmányolja a hierarchiában lejjebb elhelyezkedő csoportokat például a reprodukciós munkán keresztül (lásd következő fejezet). De visszaéléseket követ el nemcsak a nők, de a gyerekek³, a természeti környezet, a periférián élők, az őslakosok, a nem fehérbőrű emberek és bárki ellen, aki etnikai, vallási hovatartozását, szexuális orientációját, külsejét tekintve nem felel meg a hatalmi csoport kritériumrendszerének.

De ez a rendszer a fehérbőrű, tőkés férfiakkal (tehát a legtöbb hatalommal rendelkező csoportnak) sem kedvez hosszú távon, mert gátolja az érzékenység, együttérzés, kötődés, lelki reziliencia fejlődését⁴

Reprodukciós munka

A természet és a nők kizsákmányolását a kapitalista patriarchátus elsősorban a reprodukciós munkán keresztül követi el azzal, hogy ingyen dolgoztatja őket. Társadalmi reprodukciós munkák alatt a gyermekgondozást, idősgondozást, tanítást, házimunkát, háztartási munkát, főzést, takarítást, vízgyűjtést értjük, melyek alapvetően fizetetlen, természetesnek vett, nőiesített, faji alapon megkülönböztetett munkák (Katz 2008; Ruder és Sanniti 2019). Ebben a rendszerben pedig mind a természeti erőforrások kizsigerelése, mind a nők által végzett reprodukciós (és ide sorolhatjuk az érzelmi és családszervezési logisztikai munkát is) fizetetlen marad, mely munkák termékéből a hatalmi pozícióban levők húznak hasznot azáltal, hogy abból a piacon újabb tőkét termelnek.

A duális ontológiák megkérdőjelezése

Az *öko-feminista etika* a rendszer megértése érdekében megkérdőjelezi a hagyományosan elfogadott határokat:

- a jelen/jövő generáció határát (például a nukleáris hulladék kérdése esetében),
- az ember/nem-ember határt (például állat- és növényfajok, mint „nem-emberi”-hez is létezési érték rendelésével),
- a közeli/távoli határt (például az ónos eső, ózonréteg, éghajlatváltozás esetében annak megfigyelése, hogy a globális/lokális tér hogyan hat egymásra).

Ezen logika mentén azt is állítja, hogy a nyilvános/privát, személyes/politikai, természet/kultúra mind-mind komplex rendszerekben fonódnak össze, nem különálló szférák, ahogyan a hagyományos etikai elméletek kezelik. Így például megkérdőjelezi azon biológiai esszencializáló, hiedelem alapú, duális ontológiákat is, melyek állítása szerint a nők a privát szférához és a természethez állnak közelebb, míg a férfiak a nyilvános szférához, tehát a kultúrához, tudományhoz, gazdasághoz, politikához (Kronlid 2003).

Biológiai esszencializmus

Biológiai esszencializmusnak hívjuk azt, amikor a nőket pusztán biológiai funkciókra redukáljuk (például szülés, szoptatás) és ezért a természethez közelebb állónak tekintjük, távol a nyilvános szférától (Ruder–Sanniti 2019). Ebben gyökerezik a nők testének tárgyiasítása, ami pedig a szépségipar terjeszkedéséhez és a pornóiparág emberi méltóságot veszélyeztető mértékű térnyeréséhez is vezetett. Egy biológiai esszencializmusra épülő társadalmi rendszer a nők testéhez egyrészt úgy viszonyul, mint a reprodukciós szolgáltatásokat ingyenmunka keretében nyújtó tárgyhoz, másrészt pedig, mint a prostitúciót és pornót fogyasztó férfiak vágyainak kielégítőjéhez.

Ikerdominancia-tézis

Az ökofeminista kritika axiómája az ikerdominancia-tézis, hogy párhuzam vonható a természet kiszákmányolása és a nők elnyomása közé (Ruder–Sanniti 2019). Ez azt jelenti, hogy a kapitalista patriarchatus azt tartja értékesnek, ami számára hasznot hoz.⁵ Létezési, belső értéket, ami csak úgy önmagában érték, az embernek tulajdonít csupán és az emberek közül is azoknak, akik a legtöbb hatalommal rendelkeznek, vagyis leginkább a tőkés fehér férfiak csoportjának. Az élővilágot és a nőket hasonló módon, a reprodukciós munkán keresztül zsákmányolja ki.

Ruder–Sanniti (2019) McMahon (1997), valamint von Werlhof (2007) szerint a kapitalista patriarchatus mindeközben igyekszik figyelmen kívül hagyni azt, hogy a piac és a gazdasági szereplő (the economic man) rendkívüli mértékben függ a fizetetlen gondoskodási munkától és a természeti tőke használatától, tehát éppen attól, amit etikátlanul és fenntarthatatlanul használ. Von Werlhof (2007) szerint a rendszerszintű elnyomás és a kölcsönös függőség tagadása Európában hozzávetőlegesen 5000–7000 év óta zajlik.

Ruder–Sanniti (2019), McMahon (1997), Katz–Kirby (1991), Green (2017) és Warren (1998) szerint az ökológiai gazdaságtannak kiemelten fontos foglalkoznia a kapitalista patriarchatus működésének megértésével, éppen emiatt a függő helyzet miatt, vagyis mert a gazdaság alapvetően függ a nők és természet használatától.

Ha ehhez hozzáadjuk a gazdasági Nobel-díjas Waring megállapítását (2017), mi szerint a legnagyobb gazdasági szektor a fizetetlen gyermekgondozási munka, míg a második legnagyobb a fizetetlen munka összes többi fajtája együttvéve, ezek pedig összesen nagyobbak, mint a pénzügyi és biztosítási szektor együttvéve, akkor azt is láthatjuk, hogy a gazdasági rendszer nagy valószínűséggel összeomlana, ha a reprodukciós munkát végzők abbahagynák az ingyen munkát.

Merchant (1996) szerint azért is fontosak az ökofeminista tudományos vizsgálatok, mert a nem emberi természet és a nők kizsákmányolása összefüggéseinek feltárása hozzájárulhat a környezeti válság megoldásához is. De mi lehet a kizsákmányolás hátterében? Miért alakultak ki a duális ontológiák (pl. férfi vs nő) és mi köze mindennek a környezeti problémákhoz? A következőkben a megértéshez egy másik megközelítés nyújt segítséget: az ökopszichológia tudományterülete.

Ökopszichológiai értelmezés

Az ökopszichológia az ökofeminista társadalomelmélettel ellentétben nem a társadalmi hatalmi különbségek feltárásával foglalkozik, hanem az ember és természet lélektani kapcsolatával. A következőkben azon fontosabb elméleteit mutatjuk be, melyek az ember és természet kapcsolatát jellemző problémák és okok megértését segítik.

Természettel való kapcsolat és jóllét

A természettel való kapcsolat mérésére elterjedt eszköz a természettel való kapcsolat (TVK-skála). Mayer és Frantz (2004) rámutatott, hogy a szubjektív jóllét nagyban függ ettől a kapcsolattól. Howell és szerzőtárai (2011) összefüggést találtak még ezen kívül a TVK és a mindfulness között is, Cervinka és társai (2018) pedig rámutattak, hogy a jó természettel való kapcsolat az emberi egészség előfeltétele, ugyanis korrelál nemcsak a pszichológiai jólléttel, de az emberi jelentőségérzettel és a vitalitással is. A boldog és elégedett élet kialakításában tehát úgy tűnik, hogy fontos szerepet játszik az egyén természettel való kapcsolatának ápolása.

Kontroll-érzet és technológia-függőség

Kruse és Graumann (1996) arra hívják fel a figyelmet, hogy a stresszmentesebb élet elérésére tett törekvéseink újabb stresszfaktorokat teremtettek, mert bár a nyugati világ városaiban a víz- és élelemellátás, a fűtés vagy a közlekedés a többség számára elérhető, mégis éppen a közlekedés, az energiatermelés és ellátás az, ami légszennyezést és zajterhelést okoz, az intézményeink működése, vagy éppen a természetes területek beépítése pedig szintén stresszforrásokat teremt.

Glendinning (1990) szerint a fogyasztói társadalom tulajdonképpen technológia-függő. Úgy véli, hogy a modern ember az új stresszek közepette azért igyekszik kontrollérzetét helyreállítani, hogy mind újabb technológiákat fejlessz és használ. Ám mivel a folyamatos technológiai fejlődés azokat az alapvető jóllétreemtő körülményeket viszont nem tudja biztosítani, melyeket valaha a természeti környezet és a közösségek együttesen nyújtottak, ezért még az ezek hiánya miatt megjelenő veszteségérzettel is meg kell küzdenünk. Az atomizált családmodell, a magányosság, az elidegenedés térnyerése a függőségek térnyerését is magával hozta, ráadásul bizonyos függőség fajtákat (például munkafüggőség vagy szerelemfüggőség) kultúránk nem tart problematikusnak, s ezért nem is hangsúlyozza eléggé a megelőzés és feldolgozás fontosságát.

Glendinning technológia-függőség elméletét a neurobiológia is alátámasztja, például Lembke (2022) dopamin mérlege által.

Dopaminkorszak és limbikus kapitalizmus

Lembke (a Stanford Egyetem pszichiáterprofesszora) 2022-ben megjelent könyvében az agy élvezet- és fájdalom feldolgozásának összefüggéseiről ír. Ezek egymás ellensúlyaként működnek, így, ha túl intenzív és túl gyorsan jelentkező élvezetet élünk meg, akkor egy idő után csökkenni fog az élvezet és egyre rövidebb ideig fog tartani, míg a túloldalón a fájdalom erősebb lesz és tovább fennmarad. Ún. tolerancia alakul ki, vagyis egyre több ingerre lesz szükségünk ahhoz, hogy élvezetet éljünk át, ráadásul utána egyre rosszabbul is leszünk. Lembke szerint a fogyasztói társadalom erre a folyamatra, vagyis alapvetően függőségre épül.

Courtwright (2019) *limbikus kapitalizmus*nak hívja ezt a rendszert, melyben a különböző élvezetet okozó szereknek és szolgáltatásoknak hatalmas piaca van, s ezek a szerek többek között a technológiai fejlődés által egyre addiktívabbak is egyben. Lembke (2022) szerint az agyunknak nem volt ideje megtanulni az iparosodás óta eltelt rövid idő alatt,⁶ hogy mit kezdjen a hatalmas választékkal, hogyan egyensúlyozzon jól a mentális egészség fenntartása érdekében. Ráadásul nem csak a „kemény drogoknak” számító szerek vezetnek súlyos következményekhez, hanem akár az extrém sportok vagy a szexfüggőség is eredményezheti a dopaminreceptorok számának csökkenését, mely összességében örömtelenebb életet okoz. Annál veszélyesebb a függőség tárgya, minél több dopamint termel az agy és minél gyorsabban teszi azt.⁷

Lembke szerint újra meg kell tanulnunk egy bizonyos szintű fájdalom elviselését ahhoz, hogy az agy öröm–fájdalom-egyensúlya helyreálljon és örülni tudjunk az apró dolgoknak is. Ennek szükségességét támasztja alá Jung és Jaffe (1995) szükséges vs. szükségtelen szenvedés koncepciója is.

Szükségtelen vs. szükséges szenvedés

Jung és Jaffe (1995) szerint szükségtelen szenvedés az, amikor az ember nem hajlandó elfogadni, hogy van a szenvedésnek egy szükséges fajtája, ami szorosan hozzátartozik az emberülethez. A kapitalista patriarchátus azonban mintha éppen ezt hagyná figyelmen kívül:⁸ hogy az intimitás elkerülhetetlen gyásszal és fájdalommal jár és hogy a világra való nyitottság egyetlen módja a szükségesnek mondható szenvedésen keresztül érhető el.

Jung (1980) szerint egy érett, felelősségteljes személyiség kialakulásához az kell, hogy az egyén elbíri a pszichés terhelést, ugyanakkor nyitott tudjon maradni és le tudja bontani a rideg struktúrákat. Ennek módjával részletesebben a javaslatok fejezetben foglalkozunk.

A következőkben a klímaszorongás és ökoapátia jelenségeket mutatjuk be, mert az egyén környezettudatosságának növekedése társadalomkritikai szemlélet nélkül kontraproduktív mértékű büntudatot okozhat, veszélyeztetve ezzel az egyén jóllétét és így a mentális fenntarthatóságot.

Klímafélelem és ökoparalízis

A klímafélelem az éghajlatváltozás és potenciális következményeinek felismerésével járó negatív érzelmeinket, leginkább a félelmet, szorongást, depressziót jelöli. A pusztas létezésünk környezetterhelő jellegének felismerése és az azzal megjelenő büntudat és szégyen pedig ökoparalízishez is vezethet (Albrecht 2011), ami egy kellemetlen, bémult állapot és a környezeti veszélyekkel szemben érzett tehetetlenség miatt alakul ki. A büntudat, bémultságérzet és szégyen, valamint a fokozódó stressz és veszteségérzet ráadásul függőségekhez is vezethet.

Toxikus kultúra

Máté Gábor (2022) szerint toxikus kultúrában élünk, melyben „normális” reakció a *diszfunkcionális viselkedés* (például függőségek kialakítása) mert „nem normális” helyzetekre a „nem normális” válasz tekinthető „normális”-nak. Egy ilyen kultúrára jellemző továbbá, a PTSD (poszttraumás stressz szindróma), a CPTSD (komplex poszttraumás stressz szindróma) és az MI (morális sérülés)⁹, melyek hasonló tüneteket mutatnak és valószínűsíthetően az emberek jelentős részét érintik.

Shepard szerint (1973, 1982) a tünetek kialakulásának oka nagyrészt a toxikus kultúra szocializációs hatása. Szerinte az iparosodott kultúrák természettől és közösségektől való eltávolodása fejlődépszichológiai problémákat okoz. Ilyen tünetnek tartja az olyan gyermeki fantáziák hajszolását, melyek patriotizmussal, fundamentalizmussal, társadalmi státusz megszerzésére való törekvéssel járnak, s melyek, ha kudarcba fulladnak, akkor alakul ki függőség. Shepard (1982) szerint a

hatalmi pozíciók nagy részét olyan emberek töltik be, akik „a pénz, a hatalom, a presztízs, a tudatmódosítók és a szex függőségének” bűvkörében ragadtak.

Glendinning, Shepard és McMahon egyaránt azt állítják, hogy a környezeti problémák az emberi társadalom pszichopatológiájának leképeződése. Ennek megértéséhez érdemes azonban még egy fogalmat beemelnünk: a *traumát*.

Trauma

A *trauma* fogalmának bemutatásához az amerikai pszichiáter-kutató, Judith Herman híres *Trauma és Gyógyulás* (1997) című könyvének egyes fejezeteire támaszkodunk. A könyv az első világháborútól indul, melyben nemcsak, hogy több, mint nyolcmillió ember halt meg, de további hatalmas veszteséget jelentett, a túlélő férfiak mintegy 40 százalékának rendkívüli mértékben megromlott a mentális állapota. Voltak, akik sikoltoztak és zokogtak, voltak, akik megdermedtek és nem tudtak mozogni és olyan is volt, aki megnémult és semmire sem reagált. Sokan nem emlékeztek és nem tudtak érezni sem. Először „gránátsooknak”, „erkölcsi nyomorékoknak”, majd „háborús hisztériás zavarnak” és „harctéri neurózisnak” tudták be a jelenséget. Végül 1941-ben jelent meg a trauma fogalma *A háború traumás neurózisai* című műben Kardinertől, aki később létrehozta a traumás tünetegyüttes klinikai leírásának azt a formáját, mely a mai napig használatban van. A második világháború aztán egyértelműen bizonyította, hogy bárki (!) összeomolhat háborús élmények hatására, ezért még nagyobb figyelmet kezdtek szentelni a traumatikus események jelentőségének.

Traumatikus eseményről beszélünk, ha az meghaladja az ember mindennapi alkalmazkodási képességét és erős félelemmel, szégyenérzettel, kitettséggel, kontrollvesztéssel, vagy büntudattal jár. *Traumás reakció* akkor alakul ki, amikor az egyén tehetetlen. Ilyenkor az idegrendszer a konkrét veszély elmúltával is készenlétben marad, jelentős változásokat okozva ezáltal affektív, kognitív és konatív téren egyaránt.

Van der Kolk (2015) szerint *trauma válasz* az, amikor úgy próbálunk megküzdeni megterhelő élményekkel, hogy közben nem áll rendelkezésünkre az ahhoz szükséges támogatás. Máté Gábor szerint a *traumát* nem is maga az esemény hozza létre, hanem az, ahogyan az eseményre reagálunk, ehhez pedig nagyon fontos a megfelelő támogatás. Ha azonban nincs ilyen támogatás, akkor a túlélés érdekében gyakran hasítással reagálunk, hogy érzéstelenítsük a sérült részt (Fischer 2017). Hasonló védelmi mechanizmusok még a *tagadás*, *racionalizáció*, *fragmentáció*, és a *disszociáció* (Forner 2017), melyek ahhoz vezetnek, hogy a fragmentált részeinket „nem én”-ként éljük meg. És így juthatunk el lassan a trauma és a traumaválasz megértésétől a társadalom környezeti problémákra adott különös, felelőtlennek tűnő viselkedésének megértéséhez. Fischer szerint ugyanis az előzőekben ismertetett védelmi mechanizmusok hatására lehetséges az, hogy bár tudatában vagyunk az éghajlatváltozás veszélyeinek, mégis meg tudjuk őrizni érzelmi egyensúlyunkat és

nem érzünk késztetést cselekvésre, miközben minél több részünk válik le ily módon, annál inkább fokozódik a szorongás és annál inkább nyomást érzünk a további *hasításra* (Fischer 2017).

Az ember által okozott környezeti problémák bemutatása, valamint a hatalmi különbségekkel való szisztematikus visszaélések feltárása és azok társadalmi lélektani hatásainak bemutatása során kirajzolódni látszik a társadalom pszichopatológiája, mely kölcsönhatásban áll a környezeti problémákkal.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy hogyan tartja fenn magát ez a rendszer. Ehhez a trauma, kollektív trauma és bántalmazás összefüggései kerülnek bemutatásra, mely összefüggések összekapcsolják az ökopszichológiai és az ökofeminista megközelítést.

Szintézis: kollektív ökológiai trauma és bántalmazás

Máté Gábor (2022) toxikus kultúráról, Shepard (1982), Bednarek (2021) és Glendinning (1994) kollektív ökológiai traumáról beszélnek. Ennek okát egyrészt az ökopszichológiai értelmezésből megismert természettől való eltávolodásban látják, melynek hatásait kiküszöbölendő a társadalom olyan megküzdési mechanizmusokat alakított ki (pl technológia-függőség), melyek nem segítik az eredeti probléma feloldását. Úgy vélik továbbá, hogy kollektív ökológiai traumát okoz, hogy az érzékenységet, humán jelleget még őrző társadalmi csoportoknak végig kell nézniük és részben asszisztálni is kényszerülnek¹⁰ ahhoz a rettenetes pusztításhoz, ami a modern iparosodott társadalmi működés kialakításához és fenntartásához szükséges. Vagyis megjelenik a különböző hatalommal bíró társadalmi csoportok felelőségének kérdése.

Malm és Hornborg (2014) véleménye szerint például az andropocén narratívával az emberi természetet okolni az éghajlatváltozásért tudományos hiba, ugyanis a fosszilis gazdaságot nem az emberiség egésze, hanem csupán egy szűk csoportja (fehér brit férfiak) hozták létre a 19. században (Headrick 1981, 2010) és azóta is a társadalom egészének csupán egy kisebbik része profitál belőle. A fejlett tőkés országok a világ népességének csupán 18,8 százalékát tették ki 2008-ban, mégis ők a felelősek az 1850 óta kibocsátott széndioxid 72,7 százalékáért. Ez a trend azóta is folytatódik. Satterthwaite szerint az emberiség egyhatodát nem is lenne szabad figyelembe venni az üvegházhatású gázok kibocsátásával kapcsolatos felelősség számbavételekor (Satterthwaite, 2009). Erre mutatott rá az ökofeminista értelmezés is, vagyis, hogy a természeti erőforrások kizsákmányolása kevésbé a társadalom egészének, mint leginkább a hatalmon levő csoportok döntéseinek következménye. Weyler (2019) odáig megy, hogy Bateson és kollegáinak munkásságára (1956) hivatkozva, a fenntarthatósági problémák hátterében meghúzódó hatalmi különbségek megjelenési formáját a pszichológiából ismert bántalmazás jelenségéhez hasonlítja. Az emberiséget olyan diszfunkcionális családnak tekinti, melyben az áldozatoknak együtt kell élniük a bántalmazókkal egyfajta duplakötésben.¹¹

Weyler szerint a jelenkori társadalmakban a hatalmon lévők csoportja bántalmazza a sérülékenyebb csoportokat és ahogyan az a bántalmazó kapcsolatokra jellemző, a hatalommal bírók csoportja tabusítja a tüntetést és a tüntetőket „nem-normálisként” kategorizálja.¹²

Következtetések és javaslatok

A tanulmány egyik fő megállapítása, hogy a társadalmi hatalmi különbségekkel való visszaélések egyensúlytalan viszonyokat hoznak létre, melyek a társadalmi, környezeti problémák jelentős részét okozzák és melyeket feldolgozatlan egyéni és kollektív traumák tartanak fenn. A folyamat leállítása a megértéssel és a felelősségvállalással kezdődik.

A tanulmányban levezetésre került az is, hogy az egyén saját jól felfogott érdeke, hogy jó kapcsolatban legyen a természettel és csupán a lehető legszükségesebb mértékben terhelje a környezetét. Emellett azonban meg kell küzdenie a klímafélelem, ökoapatia és a fokozódó stressz, a függőségek és veszteségérzés, továbbá gyakran még a poszttraumás stresszel és morális sérüléssel is, valamint enyhítenie kell a rendkívüli társadalmi egyenlőtlenségeket. A következőkben ezt támogató, lehetséges megküzdési módok kerülnek bemutatásra.

Egyéni változás: mély érzelmek, dopamin mérleg, öko-terápia, Gestalt

Jung és Jaffe (1995) szerint szükségtelen szenvedésnek tesszük ki magunkat akkor, amikor nem akarunk elfogadni bizonyos, az emberléthez tartozó, ténylegesen *szükséges szenvedési formákat*,¹³ melyek a világra való nyitottság kialakításához és megőrzéséhez kellene. Ilyen szenvedési formák például az intimitás és közelség kockázatainak, a veszteség és gyász nehéz érzelmeinek elfogadása. A lelki fájdalommal és frusztrációval való megküzdést tanulni és gyakorolni kell (Jung 1980), ezt támasztja alá a neurobiológia oldaláról Lembke *dopamin-mérleg* magyarázata is, ami szerint a mindennapi örömek megéléséért cserébe, el kell bírunk bizonyos fokú fájdalmat is. Ehhez a tanuláshoz, gyakorláshoz szükség lehet egyéni és/vagy csoportos terápiás segítségre, ahogyan azt Macy és Young Brown (1998) is javasolja. Szerintük az emberek körében a környezeti válsággal kapcsolatban nő a fájdalom, a kiszolgáltatottság és düh érzése, valamint a „pszichés zsidbadtság”. A környezetpusztítás láttán pedig az a „normális” reakció, ha mély érzelmeket élünk át, amely szükséges is a felelősségteljes szerepvállaláshoz. Úgy vélik, hogy ha nem engedünk a félelem, a gyász, a düh felszínre törésének és megélésének, akkor „lebénulunk”.

A *Gestalt pszichoterápiás megközelítés* szerint az egyén a környezet részeként is kell, hogy érzékelje önmagát, mert ha ez elmarad, akkor nagyobb eséllyel alakít ki számára és/vagy a környezete számára káros viselkedésmódokat.

Önmagunk környezet részeként való megéléséhez például a *kertészkedés* gyakorlásának kialakítását javasolják, mert a kert, a talaj, a vízciklus és a növények növekedési ciklusának, valamint akár az évszakok változásai összekapcsolnak bennünket a természettel, étellel, halállal.

Shepard (1982) szerint már *gyermekkorban* hangsúlyt kell fektetni a gazdag természeti környezetben való nevelkedésre, egyszerű játékokra, állatokról szóló történetekre, mert így tud kialakulni az ún. *ökológiailag harmonikus önérzet*, mely állítása szerint minden emberi lény belső, eredendő szükséglete.

Szerző véleménye az előzőekkel összhangban az, hogy az egyéni gyógyulás és adaptáció folyamatát, a traumafeldolgozást, a függőségek feloldását, ideális esetben érdemes egyéni és, vagy csoportterápiás támogatással kiegészíteni.

Közösségek

A lélektani folyamatok egészséges mederben tartásához fontos a gyengéd és megtartó szociális háló, melyben pedig a társadalmi egyenlőtlenségek lehetőleg minimálisak. Az egyenlőtlenségek érzékeléséhez és érzékeny kezeléséhez szükség van a fent már hangsúlyozott *nyitottságra*, legyen szó országok közti, nők és férfiak közti, nők és nők közti (interszekcionalitás), vagy bármilyen más alapon szerveződő egyenlőtlenségről. Ezek megszüntetésében a *civil szervezetek* világszerte fontos szerepet töltenek be.

Csíkszentmihályi szerint (2007) a civil szervezetek és egyéb közösségek, *kis helyi sejtekként* képesek lehetnek egyfajta *flow*-ban működni, mely során a tagok legjobb képességük szerint, tehetségüket, motivációjukat használva, *elmélyülten* tesznek magukért és a közösségért. Ehhez szükséges önmaguk, szükségleteik, motivációik ismerete és azon tevékenységek megtalálása, melyek kielégítőek számukra és hasznosak a közösségnek is.

Van már bőven példa a nemcsak élhető, de a környezeti értékeket is szem előtt tartó életterekre, öko közösségek, ökofalvak, kosárközösségek, közösségi kertek, stb. formájában. Ezek között van olyan, amelyik törekszik a demokratikus alapokon való működésre, a hatalmi különbségek feltárására és lebontására (persze több, kevesebb sikerrel) miközben hangsúlyt fektet a lelki egészséggel és így az ember–természet kapcsolattal való aktív törődésre is.

Az Európai Globális Ökofalu Hálózat például olyan közösségeket köt össze, melyek jó életminőséget próbálnak megteremteni, alacsony környezetterhelés mellett. Ennek egyik alapító tagja a skóciai Findhorn, Európa egyik első ökofalva. Findhornban a szerző személyes tapasztalatai szerint is tudatos közösségépítést és egyéni szinten is folyamatos önismereti munkát végeznek, konfliktuskezelési és sharing, valamint konszenzusos menedzsment technikákkal. Emellett van néhány, a többség által gyakorolt rituáléjuk (pl. közös meditáció); de a személyes szabadságra és tiszteletre is nagy hangsúlyt fektetnek, legyen szó vallási meggyőződésről, etnikai hovatartozásról vagy szexuális orientációról.

Közös értékeik a gyakorlatban is megnyilvánulnak, például a természeti értékek megőrzése érdekében permakulturális és biodinamikus gazdálkodást folytatnak és tanítanak; living machine szennyvíztisztítót használnak; és szélerőműveket, zöldséget telepítettek.

Magyarországon is működnek hasonló közösségek, így például a keresztény értékeket követő Visnyeszéplak és a hindu értékeket követő Krisnavölgy. Érdekes és izgalmas kezdeményezés továbbá a nyími Öko Közösség, melynek egyik alapítója maga is klinikai szakpszichológus. Findhornhoz hasonlóan ők sem vallási értékek, hanem környezeti értékek és a szociokrácia elve mentén szerveződnek, nagy hangsúlyt fektetve az egyéni lélektani és csoportdinamikai folyamatokra.

Az előzőekben a teljesség igénye nélkül bemutatott megállapítások és lehetőségek mind hozzájárulhatnak a visszaéléseken alapuló rendszerek átalakításához. Ezekon kívül azonban bizonyosan létezik még számos más út is.

Irodalom

- Albrecht, G. (2011): Chronic environmental change: Emerging, psychoterratic' syndromes. In: Weissbecker, I. (Ed.): Climate change and human well-being: Global challenges and opportunities. *Springer Science and Business Media*, pp. 43–56. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9742-5_3
- Bateson, G.–Jackson, D.–Haley, J.–Weakland, J. (1956): Towards a theory of schizophrenia. *Behavioral Science*, 1., pp. 251–264.
- Branney, P.–White, A. (2008): Big boys don't cry: Depression and men. *Advances in Psychiatric Treatment*, 14., (4.), pp. 256–262. <https://doi.org/10.1192/apt.bp.106.003467>
- Bednarek, S. (2021): Climate change, fragmentation and collective trauma. *Bridging the divided stories we live by. Journal of Social Work Practice*, 35., (1.), pp. 5–17. <https://doi.org/10.1080/02650533.2020.1821179>
- Csíkszentmihályi M. (2007): *A fejlődés útjai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Courtwright, D. T. (2019): The Age of Addiction: How Bad Habits Became Big Business. *Harvard University Press*. <https://doi.org/10.2307/j.ctv253f7rn>
- Cervinka R.–Röderer K.–Hefler E. (2012): Are nature lovers happy? On various indicators of well-being and connectedness with nature. *Journal Of Health Psychology*, 17., (3.), pp. 379–88. <https://doi.org/10.1177/1359105311416873>
- Fischer, J. (2017): *Healing the fragmented selves of trauma survivors. Overcoming internal self-alienation*. New York: Routledge.
- Green J. (2017): *Making Space for Indigenous Feminism*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Glendinning, C. (1990): *When Technology Wounds*. New York: Morrow.
- Glendinning, C. (1994): *My name is Chellis and I'm in recovery from western civilization*. Boston: Shambhala.
- Headrick, D. (1981): *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Headrick, D. (2010): *Power over Peoples: Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*. Princeton: Princeton University Press.
- Herman, J. (1997): *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.

- Howell, A.–Dopko, R.–Passmore, H.–Buro, K. (2011): Nature connectedness: Associations with well being and mindfulness. *Personality And Individual Differences*, 51., (2.), pp. 166–171. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.03.037>
- Jung, C. G. (1980): Psychology and Alchemy (2nd ed.). *Collected Works of C. G. Jung*. London: Routledge.
- Jung, C. G.– Jaffe, A. (1995): *Memories, dreams, reflections*. New York: Fontana Press.
- Katz, C. (2008): Bad elements: Katrina and the scoured landscape of social reproduction. *Gen. Place Cult*, 15., pp. 15–29. <https://doi.org/10.1080/09663690701817485>
- Katz, C.–Kirby, A. (1991): In the Nature of Things: The Environment and Everyday Life. *Trans. Inst. Br. Geogr.* 16., pp. 259–271.
- Koestler, A. (1967): *The Ghost in the Machine* (1990 reprint ed.). London: Penguin Group.
- Kronlid, D. (2003): Ecofeminism and environmental ethics, An Analysis of Ecofeminist Ethical Theory, Uppsala 2003, Dissertation for the Degree of Doctor of Theology in Ethics Presented at Uppsala University 2003.
- Kruse, L.–Graumann, C. (1996): *Ökologische Psychologie*. Weinheim: Psychologie Verl. Union.
- Lazarus, R.– Folkmann, S. (1984): *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- Lembke, A (2022): *Dopaminkorszak*. Budapest: Libri.
- Litz, B.–Stein, N.–Delaney, E.–Lebowitz, L.–Nash, W.–Silva, C.–Maguen, S. (2009): Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29., pp. 695–706.
- Macy, J.–Young Brown M. (1998): *Coming Back to Life: Practice to Reconnect Our Lives, Our World*. New York: New Society Publishers.
- Maguen, S.–Litz, B. (2012): Moral Injury in Veterans of War. *PTSD Research Quarterly*, 23., (1), pp. 1–6.
- Malm, A.– Hornborg, A. (2014): The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative. Az antropocén-narratíva kritikája – Klímaváltozás és kapitalizmus. *The Anthropocene Review*, 1., (1), pp. 62–69. In: Andreas Malm–Alf Hornborg: Emberi tényező? Az antropocén-narratíva kritikája, 25. szám – Klímaváltozás és kapitalizmus.
- Máté, G.–Máté, D. (2022): Normális vagy – Trauma, betegség és gyógyulás mérgező világunkban. Budapest: *Open books*.
- Máté, G. (2009): *In the realm of hungry ghosts: Close encounters with addiction*. Toronto: Vintage Canada.
- McMahon, M. (1997): From the ground up: Ecofeminism and ecological economics. *Ecol. Econ.* 20., pp. 163–173. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(96\)00026-2](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(96)00026-2)
- Mayer, F.–Frantz, C. (2004): The connectedness to nature scale: A measure of individuals' feeling in community with nature. *Journal Of Environmental Psychology*, 24., (4.), pp. 503–515. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.10.001>
- Merchant, C. (1996): *Ecofeminism and Feminist Theory*. Diamond & Orenstein.
- Persson, L.–Carney Almroth, B. M.–Collins, C. D.–Cornell, S.–de Wit, C. A.–Diamond, M. L.–Fantke, P.–Hasselöv, M.–MacLeod, M.–Ryberg, M. W.–Søgaard Jørgensen, P.–Villarrubia-Gómez, P.–Wang Z.–Hauschild, M. Z. (2022): Outside the Safe Operating Space of the Planetary Boundary for Novel Entities. *Environ Sci Technol*, 56., (3), pp. 1510–1521. <https://doi.org/10.1021/acs.est.1c04158>.
- Plumwood, V. (1988): Women, humanity and nature. *Radical Philosophy*, 48., 16–24. In S. Sayers–P. Osborne (Eds.): *Feminism, Socialism and Philosophy: A Radical Philosophy Reader*. London: Routledge.
- Plumwood, V. (1986): Ecofeminism: An Overview and Discussion of Positions and Arguments. *Australian Journal of Philosophy*, 64., 1., pp. 120–138. <https://doi.org/10.1080/00048402.1986.9755430>

- Plumwood, V. (1991): Nature, Self, and Gender: Feminism, Environmental Philosophy, and the Critique of Rationalism. *Hypatia*, 6., (1), pp. 3–27. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1991.tb00206.x> JSTOR 3810030
- Pukánszky B. I. (2018): *Gyermekkép és nevelés: Felfogások a gyermekről és a nevelésről a pedagógia történetében*. Komárom: Selye Press.
- Ruder, S.–Sanniti, S. (2019): Transcending the Learned Ignorance of Predatory Ontologies: A Research Agenda for an Ecofeminist-Informed Ecological Economics. *Sustainability*, 11, <https://doi.org/10.3390/su11051479>
- Rutschky, K. (1988): *Schwarze Pädagogik*. Quellen zur Naturgeschichte der bürgerlichen Erziehung. Frankfurt: Ullstein Sachbuch.
- Salleh, A. (1998): *Working with Nature: Reciprocity or Control? In Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Salleh, A. (2010): From „Metabolic Rift” to „Metabolic Value”: Reflections on Environmental Sociology and the Alternative Globalization Movement”. *Organization & Environment*, 23., (2), pp. 205–219.
- Salleh, A. (2017): Ecofeminism. In: Spash, C. L. (Ed.): Routledge Handbook of Ecological. *Economics: Nature and Society*, pp. 48–56. Abingdon: Routledge.
- Satterthwaite, D. (2009): The Implications of Population Growth and Urbanization for Climate Change. In: *Environment & Urbanization*, 21., (2), pp. 545–567.
- Shepard, P. (1982): Nature and Madness, Study. In: Roszak, T. (Eds.): *Ecopsychology*. San Francisco: Sierra Club Books. pp. 32–40.
- Shepard, P. (1973): *The tender carnivore and the sacred game*. New York: Scribners.
- Sidanius, J.–Pratto, F. (2012): *Social dominance theory*. (1–2). New York: SAGE Publications Ltd. <https://dx.doi.org/10.135/9781446249222>
- Sidanius, J.–Pratto, F.–van Laar, C.–Levin, S. (2004): Social Dominance Theory: Its Agenda and Method. *Political Psychology*, 25., (6), pp. 845–880. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1467-9221.2004.00401.x>
- Steffen, W.–Richardson, K.–Rockstrom, J.–Cornell, S. E.–Fetzer, I.–Bennett, E. M.–Biggs, R.–Carpenter, S. R.–de Vries, W.–de Wit, C. A.–Folke, C.–Gerten, D.–Heinke, J.–Mace, G. M.–Persson, L. M.–Ramathan, V.–Reyers, B.–Sorlin, S. (2015): Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science*, 347, 6223, 1259855–1259855, <https://doi.org/10.1126/science.1259855>
- Teilhard De Chardin, P. (1980): *Az emberi jelenség*. Budapest: Gondolat.
- Van der Kolk, B. (2015): *The Body Keeps the Score*. London: Penguin Books.
- Von Werlhof, C. (2007): No Critique of Capitalism Without a Critique of Patriarchy! Why the Left Is No Alternative. *Capitalism Nature Socialism*, 18., (1), pp. 13–27, <https://doi.org/10.1080/10455750601164600>
- Waring, M. (2018): *Still Counting: Wellbeing, Women’s Work and Policy-making*. Bridget Williams Books.
- Weyler, R. (2019): *Ecological Trauma and Common Addiction*. Retrieved 6 March 2023, from <https://www.rexweyler.ca/ecologue/2019/6/11/ecological-trauma-and-common-addiction>

Notes

¹ Pierre Teilhard de Chardin, francia filozófus *Az emberi jelenség* című könyvében az értelem szféráját nevezi nooszféranak.

² Például a növényvilág fennmaradásához nincs szükség emberre, míg az embernek szüksége van növényekre. És ugyanez a függő viszony igaz a bioszféra-fizioszféra kapcsolatára is, lásd más bolygók, melyeken nem alakult ki élet.

³ A koralapú hatalmi különbségek esetén (lásd szociális dominancia elmélet) a kultúrában megfigyelhető normák és értékek lehetőséget teremtenek a felnőttek számára ahhoz, hogy visszaéljenek a hatalmukkal. Ez gyakran a gyerekek verbális, érzelmi, fizikai és akár szexuális bántalmazásában is megjelenik. A gyerekek megszegényítését, megalázást, a felettük gyakorolt hatalommal való autoriter visszaélést nevezzük fekete pedagógiának (Rutschky 1977; Pukánszky 2018).

⁴ Gyermekkorban a fiúk többsége azt tanulja meg, hogy nem szabad sírni, nem szabad gyengeséget mutatni, ellenben mindig erősnek, bátornak kell mutatkozni. Így szocializálódnak bele az ezen értékek alapján kialakított életvitelükbe. Ennek azonban gyakran nem képezi részét az önmagukkal és másokkal való gyengéd bánásmód, vagy a saját gyermekeikkel való egészséges kötődés, intimitás kialakításának lehetősége és hosszú távon mindez gyakran depresszióhoz, alkoholizmushoz, öngyilkossághoz vezet (Branney és White 2008).

⁵ Például azért óv bizonyos fajokat, hátha a jövőben szükség lesz rájuk emberi betegségek gyógyításához, vagy azért nőtt olyan nagyra a pornóipar, mert a nők testét használja örömszerzésre.

⁶ Az elmúlt több ezer évhez képest.

⁷ Az alaphelyzeti dopaminszintet a szex 100 százalékkal, a nikotin 150 százalékkal, míg a kokain akár 225 százalékkal is megemelheti.

⁸ Ennek egy szemléltető példája, ahogyan a férfiak által dominált szakma, a szülészet az utóbbi évszázadban medikalizálta a szülés egyébként természetes folyamatát és ennek keretében gyakran indokolatlanul avatkozik be, kivéve ezzel a nők kezéből az önrendelkezést.

⁹ Litz et al. (2009) szerint morális sérülés körébe tartoznak azok a tartósan fennálló pszichológiai, biológiai, spirituális és szociális hatások, melyek olyankor jönnek létre, amikor nem tudunk megakadályozni (vagy szemtanúi, akár csak fültanúi vagyunk) olyan eseményeket, melyek sértik mélyen beépült morális értékeinket. Míg PTSD esetében inkább a félelem és a szorongás dominál, addig a morális sérülés elszenvetői inkább büntudattól, szégyentől, morális undortól szenvednek.

¹⁰ Például mert nem rendelkeznek elég hatalommal anyagi erőforrások, vagy társadalmi státusz terén.

¹¹ Egyén szintjén ez úgy jelenik meg, hogy a bántalmazó kapcsolat áldozata vagy marad a kapcsolatban és elszenvető a bántalmazást, vagy kilép belőle, de azzal egyúttal a szegénységet, az ismeretlentől való félelmet és esetleg még azt is kockáztatja, hogy elvegyék tőle a gyerekeit. A társadalom szintjén pedig úgy jelenik meg, hogy vagy folytatjuk a környezetterhelő fogyasztói viselkedést, vagy pedig csökkentjük a fogyasztásunkat, ám utóbbival esetlegesen az éhezést, szegénységet, ismeretlent kockáztatjuk.

¹² A dupla kötés itt úgy jelenik meg, hogy azokat, akik kimondják, hogy nem hisznek a technológia és vagyon minden problémára megoldást kínáló ígéretében, azokat környezetvédő terrorista, örök peszsimista címkével büntetik.

¹³ Fizikai szinten ilyen például a fájdalom, amit érzünk, ha megégetjük magunkat ahhoz kell, hogy hamar elkapjuk a kezünket. Vagy a fájdalom a szülés kitolási fázisában szükséges ahhoz, hogy érezzük, mikor kell segíteni, tolni a születendő gyermeket.

MENNYIRE VONZÓ MUNKAHELY A NONPROFIT SZEKTOR A FIATALOK SZÁMÁRA?*

Szabó-Bálint Brigitta–Venczel-Szakó Tímea–Pótó Judit–Sipos Norbert

Bevezetés

A karrier a szó hétköznapi értelmében minden embernek mást jelent. Valaki a szakmai kihívást látja benne, a ranglétrán való feljebb jutást, más valaki az önmegvalósítást és a saját céljai elérését, illetve a szakmai tudás folyamatos gyarapítását, élethosszig tartó tanulást. Az utóbbi években megváltozott az alkalmazottak motivációs szerkezete és a munkahellyel szembeni elvárása is. A karrier tudatos megtervezése rendkívül fontos már fiatalon, ha valaki nem szeretne az árral sodródni. A karrier fogalmával, aktualitásaival, kérdéseivel több szakirodalom foglalkozik, a nonprofit szférára vetítve mindezeket már kevesebben vizsgálják. Tanulmányunkban általánosan kitérünk a karriercélokra, az azokat befolyásoló tényezőkre, majd a fiatalokat helyezük a középpontba, mindezt a nonprofit szektorra vonatkoztatva. Kutatásunk középpontjában az egyetemisták, a Pécsi Tudományegyetem aktív hallgatói voltak. Arra kerestük a választ, hogy a mostani hallgatók milyen elvárásokkal, karriercélokmal rendelkeznek, és hogyan készülnek fel a munka világára. Továbbá milyen karrierpreferenciákat lehet beazonosítani náluk? Kutatásunk során a fenti sarokpontokat vizsgáltuk meg a nonprofit szektorra vonatkoztatva.

Karriercélok és befolyásoló tényezők

Az egyének manapság nagyon színes karrierutakat járhatnak be. Ezt az utat pedig ma már nem teszik függővé a vezetői kinevezéstől, valamilyen beosztástól vagy hivatástól, hanem az egyén megszerzett tapasztalatira, élményeire építkeznek (lásd: Arthur 1994 vagy DeFillippi–Arthur 1996 karriertípusait).

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.02>

Továbbá nem minősítjük a tartalmát, hogy mikor sikeres vagy sikertelen, illetve nem kötjük feltételhez a karrier teljesülését (Koncz 2004), ami különösen fontos a nonprofit szektorban való értelmezés során.

Az egyén karriercéljai életpályaszakaszokként eltérőek lehetnek (Koncz 2013). A különbség egyrészt a periódusok sajátosságából, valamint különböző követelményrendszerükből következik. Gyakori hiba a célok megfogalmazásánál, hogy az egyén nem saját magához, nem fejlődési folyamatához méri azokat. Az egyéni aspirációkat ezen kívül befolyásolhatja a személyiség, a képzettség, a nem és a családi háttér is (lásd például: Holland 1973; De Vos–Soens 2008).

Bizonyos szakértők, mint például Holland vagy Schein felmérései szerint az egyéni beállítottság nagyban befolyásolja, hogy milyen karrierutakat fogunk követni. Holland (1973) egy olyan Szakmai Preferencia Tesztet dolgozott ki, aminek a segítségével az egyén és a munkában rejlő lehetőségek kapcsolatát próbálta feltérképezni. Úgy gondolta, hogy az azonos munkakörben dolgozó emberek személyiség-jellemzői hasonlóak, és különböző szituációkban nagyjából hasonlóan reagálnak.

Eredményei alapján hat személyiségtípust vagy másképp kifejezve személyi orientációt határozott meg, melyek egy hatszögben ábrázolhatók:

- Realista típusú vagy orientáció.
- Kutatói orientáció.
- Művészi orientáció.
- Társadalmi orientáció.
- Üzleti orientáció.
- Hagyományos orientáció.

Fontos megjegyezni, hogy az emberek többségére egyszerre több orientáció is jellemző lehet (Holland 1973), ami érthető is, hisz az ember különböző képességekkel rendelkezik.

Schein (1978; 1996) úgynevezett karrierhorgonyokat azonosított be az egyéni életpálya során. Először ötöt, majd kutatásai révén kiegészítette további hárommal. Ezek a belső énkoncepciók olyan egyéni képességekből, készségekből, értékekből és karrierszükségletekből állnak, amelyek alkalmazását az egyén nem akarja feladni karrierje során. Ezek a horgonyok meghatározzák az életpálya vagy a munkakörválasztással kapcsolatos döntéseinket.

– *Műszaki/funkcionális kompetencia*

Ha ez az egyén jellemző horgonya, akkor ez azt jelenti, az egyén a saját képességek minél magasabb szinten való gyakorlását szeretné elérni. Magasabb szintű kihívásokat fog keresni a saját szakterületén belül, és lehet, hogy bizonyos vezetői feladatokat is ellát, de ellenáll az általános vezetői pozíciónak. (Schein 1978; 1996).

– *Általános vezetői kompetencia*

Schein (1978; 1996) szerint, ha ez a horgonya, akkor ez azt jelenti, hogy minél magasabb pozícióba szeretne az egyén emelkedni a szervezetében, ahol saját kompetenciáit az általa irányított szervezet teljesítményével mérheti.

– *Önállóság/függetlenség*

Ha ilyen horgonnyal rendelkezik egy személy, az azt jelenti Schein (1978; 1996) koncepciója alapján, hogy mindenekelőtt azt szeretné, hogy a munkahelyi élete a saját irányítása alatt legyen. Többnyire ellenáll a szervezeti rutinoknak és szabályoknak.

– *Biztonság/stabilitás*

Schein (1978; 1996) úgy látja, hogy az ilyen személyt elsősorban mindig azok a munkák érdeklik, amelyek révén gazdaságilag biztonságban és stabilnak érzi magát. Kevesebbet fog aggódni az elvégzett munka tartalmáért, és inkább az érdekli, hogy munkáltatója milyen hosszú szerepet szán nekik, mennyire jó juttatásokat, vagy nagyvonalú nyugdíjazási lehetőségeket kínál fel.

– *Vállalkozói kreativitás*

Aki ilyen horgonyhoz kötődik, mindig is saját vállalkozást, terméket vagy szolgáltatást akar létrehozni Schein (1978; 1996) meglátása szerint, ahol a siker teljes mértékben a saját kreatív erőfeszítéseknek köszönhető.

– *Szolgálatkészség/odaadás*

Amennyiben ez a horgony jellemző valakire, akkor Schein (1978; 1996) úgy látja, hogy az egyén a karrierjét teljes egészében néhány alapvető értékben látja, amelyeket az általa végzett munkával próbál elérni. Ezek az értékek lehetnek olyanok, mint például „a világ jobb lakóhelyé tétele”, „humánusabb munkahely létrehozása a szervezetek emberei számára”.

– *Tiszta kihívás*

Schein (1978; 1996) szerint, ha ez a horgonya egy egyénnek, akkor olyan munkát kell végeznie, amely mindig lehetővé teszi számára, hogy úgy érezze, leküzdte a „lehetetlen” akadályokat, megfelel a nagyon nehéz kihívásoknak, vagy megnyeri a kemény versenytársakat.

– *Életstílus*

Schein (1978; 1996) alapján, ha ez a jellemző horgony, akkor az egyén úgy érzi, hogy a szakmai életét és a karrierjét integrálni kell az élete más aspektusaival, mint például családi helyzetével és személyes növekedési igényeivel.

– *Nemzetköziesedés*

Eredetileg nem Schein (1978; 1996) koncepciójának a része. Az elsők között Suutari és Taka (2004) javasolta a karrierhorgony-keret kiterjesztéseként egy nemzetközi dimenzióval, amely olyan egyéni karriermotivációkat és szükségleteket tükröz, mint a nemzetközi mobilitás és a nemzetközi munka iránti vágy. Lazarova et al. (2014) kutatása alapján a nemzetköziesedés horgonya (angolul: Internationalism Career Anchor) azokra a személyekre jellemző, akik szívesen vesznek részt nemzetközi mobilitási programokban, kiküldetéseken.

Egyes kutatások azt mutatják, hogy a 35–40 éves kor a karrier építésének legaktívabb korszaka (Bácsné Bába 2006), ehhez viszont nagyon fontos, hogy mindenki tisztában legyen saját karrierattitűdjével. Gergely et al. (2016) viszont rámutattak, hogy az itthoni egyetemisták nagy része nem tudja, mi az ő saját karrierorientációja, és a munkával kapcsolatban mi motiválja. Ezt jól kiegészítik Fényes et al. (2021) vizsgálatai, miszerint a felsőoktatásba való belépéskor karriertudatos hallgatók később, a képzés során nem viselkednek karriertudatosan, továbbá a belépéskori karriertudatosságot más szociodemográfiai háttértényezők befolyásolják. Ez annak köszönhető, hogy a felsőoktatás ideje alatt egy sajátos hallgatói létforma alakul ki, így a korábbi karriercéljait újraértelmezik. Az egyetem alatt átélt negatív tapasztalat, kudarcok, nehézségek csökkentheti a karriertudatosságot, különösen, ha az oktatóval nem sikerül megfelelő kapcsolatot kialakítani.

Fiatalok orientációi és karriercéljai korábbi kutatások tükrében – fókuszban a nonprofit szektor

Visszatérve Gergely et al. (2016) munkájára, a szerzők kutatásuk során megvizsgálták a hallgatók karrierhorgonyait, valamint emellett felmérték a Super-féle munkaértéket is (Super 1973). 235 nappali tagozatos egyetemi hallgatót kérdeztek meg. Összességében azt találták, hogy a biztonság, stabilitás kapta a legmagasabb átlagpontszámot, az a hallgatók elsődleges karrierhorgonya. Másodlagos horgony lett a műszaki/funkcionális kompetencia és az önállóság/függetlenség. Legkisebb értéket a vezetői kompetenciák kapták.

Csehné Papp (2016) kérdőíves felmérése során 198 hallgatót kérdezett meg a Kelet-, Közép- és Nyugat-magyarországi régiókban. Célja a foglalkoztathatóság, a karriertervezés és a munkavállalói attitűdök kutatása volt, valamint feltárni a hallgatók jövőbeli álláskereséssel kapcsolatos elvárásait.

Az eredményekből azt tudjuk meg, hogy a válaszadók több mint fele (59%) a diploma után szeretne elhelyezkedni, de párhuzamosan tanulmányokat is folytatni, 16% szeretne csak dolgozni, 12% csak továbbtanulást tervez, és 13% bizonytalan még. A megkérdezettek többsége inkább egy multinacionális szervezetnél szeretne munkát vállalni, mint az állami szektorban. Legkisebb arányban a családi vállalkozást és a nonprofit szervezeteket választanák munkahelyként. A megkérdezettek többsége középvezetői beosztást preferálja elsősorban a jövőben, ezt követi a beosztottként, illetve a felsővezetőként történő munkavállalás. Fizetés kapcsán a legtöbben a diplomás minimálbér kétszeresét szeretnék megkapni kezdetben, és csupán egynegyedük elégedne meg annak összegével.

Bitter et al. (2012) kutatása során a nonprofit vezetőket helyezték a középpontba, mivel véleményük szerint a nonprofit szektorban nagy hiány van a vezetőfejlesztésben, a vezetői tanulásban, önfejlesztésben, pedig a szervezetek sikerességében nagy szerepe van a vezetőknek, és ez igaz a nonprofit szervezetekre is.

A vezetői létet, karrierelgondolásokat vizsgálva azt találták, hogy a vezetővé válás során két mintázat különböztethető meg. Az egyik a nemet mondani nem tudó kényszervezetők csoportja, amely a nonprofit szféra sajátja, amikor valaki nem azért kerül vezetői szerepbe, mert a képességei alkalmassá teszik, hanem azért, mert igent mondanak egy ilyen jellegű felhívásra, mivel fontos számukra az adott ügy iránti elkötelezettségük. A másik kategória a tehetséges szakember vezetői kényszere, miszerint a ranglétra tetején csak vezetői szerepek vannak, és bár az egyén szakmailag nagyon kompetens, a vezetéshez nincs adottsága. A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a nonprofit szektor vezetőinek is nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk saját személyes és szakmai életútjuk gondozására, identitásuk felfedezésére, hiszen a hatalommal is azok tudnak jól bánni, akik saját maguk felett képesek hatalmat gyakorolni. Továbbá a saját maguk mentális jóllétét is azok tudják biztosítani, akik képesek tudatos módon tekinteni magukra, az erősségükre, értékeikre.

Kovács et al. (2021) a felsőoktatási hallgatók munkavállalását vizsgálták az önkéntesség, társadalmi érzékenységük, migrációs terveik tükrében. Eredményeik azt mutatják, hogy a magasabban kvalifikált emberek körében gyakoribb az önkéntesség és a civil aktivitás. A felsőoktatási intézményeknek kiemelt szerepe van a társadalmi érzékenyítésben, a felelősségvállalás szemléletének közvetítésében (Nárai et al. 2019; idézi Kovács et al. 2021). Markos (2018) szerint a felsőoktatásban tanuló önkéntesek aránya fokozatosan nő. A kutatások alapján kimutatható összefüggés a felsőoktatásból való lemorzsolódás és az önkéntesség között, vagyis a képzésben bent levő hallgatók nagyobb arányban végeznek önkéntes munkát. Átrendeződés figyelhető meg abban is, hogy a fiatalok miért kezdenek el önkéntes munkát vállalni. Napjainkban inkább az individualista motivációk – szakmai tapasztalatszerzés, kapcsolatépítés – kaptak nagyobb szerepet, különösen a felsőoktatási hallgatók esetében jelenik ez meg, persze az altruisztikus motiváció mellett.

A nonprofit szektorban való munkavállalás egy kis- és középvállalatban történő munkavégzéshez hasonlít, ahol a tudás, folyamatos tanulás, fejlődés elengedhetetlen,

és nagy valószínűséggel azok számára lesz vonzó ez a szektor, akik jobbítási szándékkal, elkötelezettséggel, közösségi gondolkodással rendelkeznek. Valószínűleg átfogó munkát kell végeznie annak, aki ebben a szektorban tevékenykedik, és fontos, hogy a leendő munkavállaló jól átlássa a munkafolyamatokat, jó strukturáló, szervezési készsége legyen, rendelkezzen önismerettel, ismerje korlátait. Vonzó lehet ebben a közegben egy friss pályakezdő számára, hogy lehetősége van több területen kipróbálnia magát, a feladatot teljes egészében van lehetősége átlátni, bevonják a döntésekbe is akár, és egy élhető munkahelyet kap, amelynek egy részét otthonról, rugalmasan is el lehet végezni. Ebben a szektorban szívesen foglalkoztatnak gyakornokokat, pályakezdőket is; ahol a karrier fogalma nem feltétlenül a ranglétrán való felemelkedést jelenti, hanem a szakmai kompetencia egyre szélesebb körű elismerését, belső megelégedést, nagyobb testreszabott feladatok meglétét. Mindezeket túl már ebben a szektorban is megjelennek a nagyvállalatnál alkalmazott rendszeres juttatások (utazási támogatás, telefonhasználat), továbbá a tapasztalat és a gyakorlat jövedelemnövekedésben is kifejeződhet (Nonprofit 2017).

Az empirikus kutatás keretei

A kutatás általános keretrendszerén belül ismertetjük a kitűzött célokat, a megvalósult empirikus kutatás folyamatát és a minta alapadatait. Emellett ismertetjük a feldolgozás során használt statisztikai módszereket és az alkalmazásuk során figyelembe vett tényezőket.

A kutatás célja

A kutatás a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet (PTE KTK VSZI) és a Körber Hungária Kft. közös együttműködésében valósult meg 2022 tavaszán.

A kutatás célja az volt, hogy felmérjék a hallgatók karrierterveit, munkavállalási elképzeléseit, és a Körber Hungária Kft.-vel kapcsolatos véleményüket. A fő témakörök a következők voltak:

1. A hallgatók általános karriertervei.
2. Munkakeresési elképzelései és eddigi tapasztalatai.
3. Munkáltatókkal szemben elvárásai.
4. Hallgatók véleménye a feldolgozóipari munkavállalás kapcsán.
5. A Körber Hungária Kft. – mint munkáltató – ismertsége és megítélése a hallgatók körében.

Jelen tanulmányban az általános kérdések bemutatása áll a fókuszban, a Körber Hungária Kft.-specifikus eredmények elkülönült kutatási jelentésben jelennek meg.

A kutatás folyamata

A felmérés lebonyolítását a PTE KTK VSZI kollégái végezték el. A feldolgozás matematikai-statisztikai módszerek, SPSS-szoftver segítségével valósult meg az online felméréseknél elvárható maximális adatbiztonság és anonimitás biztosítása mellett. A kvantitatív megkérdezéseket online standard kérdőívvel bonyolítottuk le. A kiküldés a PTE által licenszelt EvaSys online rendszeren keresztül valósult meg. Az adatokat az Oktatási Igazgatóság biztosította. A válaszadásra való felhívás céljából az érintettek számára elektronikusan küldtük el a felkérést, amely tartalmazott egy egyedi linket a kérdőívhez. Az egyedi link révén a Neptun tanulmányi rendszerben meglévő információkra nem kérdeztünk rá, így jelentősen rövidült a válaszadáshoz szükséges idő. A felmérés önkéntes adatszolgáltatáson alapult. Az első felkérést követően két alkalommal kaptak emlékeztető e-mailt a kérdőívet még ki nem töltők.

A beérkezett adatokat összekapcsoltuk a Neptun tanulmányi rendszerben meglévő információkkal, ezt követően anonimizáltuk az adatokat, és az így véglegesített adatbázison valósítottuk meg az elemzéseket. Ennek az eljárásnak köszönhetően az adatokat a kutatók, az egyetem vagy harmadik fél semmilyen módon nem tudja válaszadó személyéhez kötni. A GDPR, az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvénnyel (Infotv.) és a PTE adatvédelmi szabályzatával összhangban a felmérésben az adatkezelés kérdései maradéktalanul megvalósultak.

A felmérés során minden aktív hallgatói státuszú hallgatót megkérdeztünk minden képzési szinten, 886 fő válaszolt a 20 331 fős alapsokaságból, ami 4,4%-os válaszadási arányt jelent. A karriertervek esetében ugyanakkor fontosnak tartottuk szűkítő feltételek alkalmazását. Ebből adódóan csak a nappali tagozaton tanuló, magyar állampolgárságú (több állampolgárság esetében legalább az egyik magyar) hallgatók karrierterveit elemeztük. Ebből adódóan változott az alapsokaság és a mintanagyság is, összesen 631 fő válaszait vizsgáltuk a 11 887 fős alapsokaságból, ami 5,3%-os mintanagyságot eredményez.

A minta alapadatai

A minta 33,1%-a férfi (alapsokaságnál 39,6%) és 66,9%-a nő (alapsokaságnál 60,4%), az átlagéletkor 22,2 év (alapsokaságnál 23,8 év). A képzési szint tekintetében 68,3% alapképzéses, 5,1% mesterképzéses, 10,5% egységes, osztatlan képzéses, 11,7% felsőoktatási szakképzéses, és 4,4% doktori hallgató (alapsokaságnál rendre 55,7%, 4,6%; 28,0%; 4,7% és 7,0%). Az utóbbi tényezőnél látható, hogy az egységes, osztatlan képzésben részt vevő hallgatók körében jelentősen nagyobb volt a válaszadási hajlandóság. Mindezek figyelembe vételével nem tartottuk szükségesnek a válaszok további szűrését, illetve reprezentativitási célú súlyozását.

A válaszadók 24,6% tervezi az állami szférában, 65,4%-a a versenyszférában és 10,0%-a a nonprofit szektorban elhelyezkedni.

Elemzési módszerek

A feldolgozást matematikai-statisztikai módszerekkel, az SPSS-szoftver segítségével végeztük. Két nominális ismerv között függetlenségpróbát futtattunk. Ebben az esetben akkor tekintettük szignifikánsnak a különbséget, ha a p-érték 0,05 vagy annál kisebb, valamint teljesült a két robosztus feltétel (a kevesebb mint 5 elvárt cellák részaránya legfeljebb 20%, illetve minden cella elvárt értéke legalább 1). Szignifikáns esetben a Cramer's V-értéket ellenőriztük az összefüggés erősségének meghatározására. A többi elemzett tényezőt a válaszadóknak 1–6-os Likert-skálán kellett értékelnie. A Kolmogorov–Smirnov- és a Saphiro–Wilk-teszt eredményei alapján teszteltük a válaszok normális eloszlásait. Normális eloszlás esetében parametrikus tesztet futtattunk (egyutas varianciaanalízis), ahol a szignifikáns különbség feltételeinél a következőket vizsgáltuk: Leven p-érték $>0,05$ vagy Welch p-érték $\leq 0,05$ és ANOVA p-érték $\leq 0,05$. A nem normális eloszlás esetében nem parametrikus tesztet futtattunk. Az elemzés során több független minta vizsgálata során Kruskal–Wallis-próbát alkalmaztunk. A jelzett p-értékek vagy az ANOVA p vagy a Kruskal–Wallis-próba eredményeit mutatják. Ezen tesztek p-értékei láthatók a vonatkozó elemzések esetében. (Sajtos–Mitev 2007)

Eredmények

Fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy mennyire befolyásolja a meglévő munkatapasztalat szektora a jövőbeli preferenciát. A válaszadók 76,2%-a dolgozott már (481 fő), az általuk végzett szektort vetettük össze a jövőbeli szektorpreferenciával. A táblázat alapján jól látható (1. táblázat), hogy szignifikáns az összefüggés ($p=0,000$, Cramer's $V=0,279$), az átlaghoz képesti pozitív irányú eltérés egyértelműen azonosítható a munkatapasztalat szektora és a jövőbeli preferált szektor között. Ezek alapján például a nonprofit szektorban tapasztalatot szerzők 29,8%-a a jövőben is szívesen dolgozna a nonprofit szektorban. Összességében azonban ez a válaszadók közel 10%-a csupán.

1. táblázat. A munkatapasztalat szektora és a jövőbeli preferált szektor közötti összefüggés

Munkatapasztalat/ Preferencia	n	Állami szféra - P	Versenyszféra - P	Nonprofit szektor - P	Össz.
Állami szféra – MT	96	40,6%	50,0%	9,4%	100%
Versenyszféra – MT	232	14,7%	80,2%	5,2%	100%
Nonprofit szektor – MT	47	23,4%	46,8%	29,8%	100%
Össz.	375	22,4%	68,3%	9,3%	100%

Forrás: Saját szerkesztés.

Ez azt is jelenti, hogy a nonprofit szervezeteknek már a felsőfokú tanulmányok alatt meg kell célozni a hallgatókat, hogy a pozitív tapasztalás révén növeljék az ebben a szektorban való későbbi elhelyezkedési szándékot.

Csehné Papp (2016) kutatási tapasztalatai hasonlóak voltak, a felmért hallgatók többsége szintén a versenyszférát preferálta első sorban, és a legkisebb hányaduk célozta a nonprofit szektort.

A hallgatók számára jellemző karrierorientációkat fogalmaztunk meg a korábban említett Schein (1996) és Holland (1973) és Lazarova et al. (2014) koncepciói alapján egy-egy állítás erejéig. Majd ezeket összevetettük a jövőben preferált szektorral. Négy esetben látható szignifikáns különbség (2. táblázat). A válaszadók legmagasabbra a funkcionális, valamint az munka–magánélet-orientációkat értékelték. Az első esetében egyértelmű, hogy a pálya elején állók esetében ez a cél, továbbá a most munkaerőpiacra lépők fontosnak tartják a munka és magánélet egyensúlyának fenntartását. Az eredményeket összevetve Gergely et al. (2016) kutatásával eltérések tapasztalhatók, mivel ott a válaszadóknak a stabilitás volt a legjellemzőbb horgonyuk, és második műszaki/funkcionális irány.

Az eredményeink szerint legjellemzőbb két tényező mindegyik szektorpreferenciánál az első két helyen látható. Ezt követően a nonprofit szektort preferálók esetében a függetlenség következik, miközben a másik két szektorban a harmadik és negyedik helyen lévő orientációk megegyeznek (biztonság, valamint kihívás). A nonprofit szektornál a függetlenség jóval erőteljesebb igényként jelentkezik (még ha a többi szektorpreferenciához képest nem is szignifikáns a különbség), ezt követően ugyanakkor sorrendileg ugyanúgy a biztonság, valamint a kihívás-attitűdök következnek. Az átlagot tekintve 4-es átlagérték alatti a nemzetközi, valamint a vállalkozói orientáció, azaz ezen életszakaszban ezek a legkevésbé jellemzők a felsőoktatásban tanulók számára.

2. táblázat. A karrierorientációk értékelése a szektorok mentén
(1–6-os skála, átlag szerint csökkenő sorrendben)

Karrierorientációk	Állami	Verseny	Nonprofit	Össz.	p érték
<i>Funkcionális orientáció</i> – Akkor vagyok igazán elégedett a munkámmal, ha használhatom személyes képességeimet és tehetségemet, valamint azokat folyamatosan fejleszthetem.	5,31	5,27	5,23	5,27	0,835
<i>Munka-magánélet orientációja</i> – Csak akkor érzem magam sikeresnek az életben, ha egyensúlyt tudok tartani a személyes, a családi és a munkahelyi elvárások között.	5,12	5,05	5,02	5,07	0,757

<i>Biztonság orientációja</i> – Általában olyan pozíciókat keresek a szervezetekben, amelyek a biztonság és stabilitás érzését nyújtják.	4,96	4,84	4,85	4,87	0,536
<i>Kihívás orientációja</i> – Akkor vagyok a legjobban megelégedve a munkámmal, ha megoldok valami megoldhatatlannak tűnő problémát vagy olyan helyzetben győzök, ahol nem hittem, hogy sikerrel járok.	4,78	4,75	4,66	4,75	0,819
<i>Szolgálatkészség orientációja</i> – Csak akkor fogom magam sikeresnek érezni a munkámban, ha úgy érzem, hogy valóban hozzájárulok a társadalom jólétéhez.	4,71	4,18	4,42	4,33	0,000
<i>Függetlenség orientációja</i> – Akkor érzem magam legjobban a munkámban, ha teljesen szabadon határozhatom meg a feladataimat, oszthatom be az időmet és tervezhetem meg a munkafolyamatokat.	4,55	4,69	4,89	4,68	0,164
<i>Vezetői orientáció</i> – Arra vágyom, hogy egy szervezetben minél magasabb vezetői pozíciót tölthessek be.	3,99	4,51	3,79	4,31	0,000
<i>Nemzetközi orientáció</i> – A külföldi munka nagyon vonzó számomra, szívesen dolgoznék nemzetközi környezetben.	3,55	4,08	4,08	3,95	0,008
<i>Vállalkozói orientáció</i> – Folyamatosan keresem azokat az ötleteket, amelyek segítenek abban, hogy beindítsam a saját vállalkozásomat.	3,33	3,94	3,72	3,77	0,001

Forrás: Saját szerkesztés.

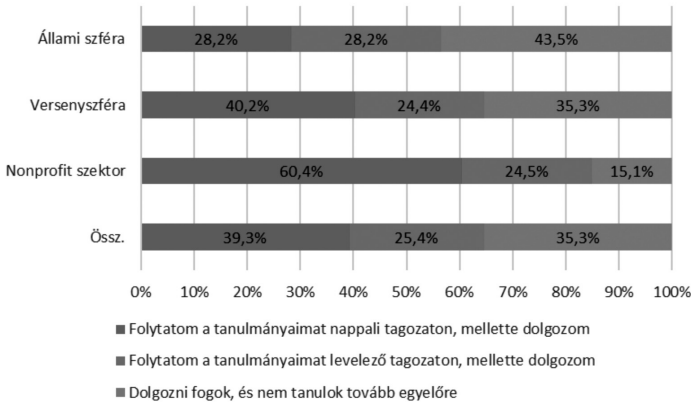
Szignifikáns különbség összesen 4 esetben látható. A nonprofit szektor esetében magasabb a szolgálatkészség (4,42), bár az állami szektorpreferenciánál még magasabb (4,71) ez az érték. Szintén magas a nemzetközi irány, azaz a külföldi munkavégzés erőteljesen köthető a nonprofit szektorhoz, igaz, hogy a versenyszektorban is hasonló érték látható. A vezetői igények legkevésbé a nonprofit szektorpreferenciánál (3,79) azonosítható, míg legerőteljesebben a versenyszektort megcélzók (4,51) körében jelenik meg. A vállalkozói orientáció szintén a versenyszektort preferálóknál a legmagasabb (3,94), miközben a nonprofit szektort megcélzóknál is erős ez a szempont (3,72).

A jövőbeli szektorpreferencia mentén szignifikáns ($p=0,001$ Cramer's $V=0,135$) különbség látható a tanulmányi tervek és munkahelyi elhelyezkedés tekintetében (1. ábra). Ez részben a képzési szint függvénye is, ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a nonprofit szektort megcélzók körében jóval kisebb a közeljövőben dolgozni

tervezők aránya (15,1%), azaz erőteljes a szándék a tanulmányok melletti nonprofit munkavégzésre. A legnagyobb arányban az állami szféra iránt érdeklődők terveznek dolgozni a jövőben.

1. ábra. A jövőbeli szektorpreferencia és a munka, tanulmányi tervek összefüggései

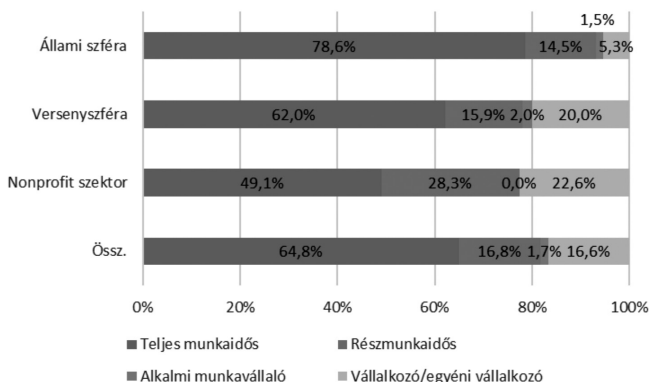
Forrás: Saját szerkesztés.

Csehné Papp (2016) is hasonló eredményre jutott felmérésében, ott is a kitöltők többsége a munka mellett tanulmányai folytatását tervezte.

A jövőbeli szektorpreferencia tekintetében nem található szignifikáns különbség a munkavégzés magyarországi vagy nem magyarországi helyével kapcsolatban, bár a karrierhorgonyok alapján százalékos mértékben a nonprofit szektor és a versenyszféra esetében többen jelezték a külföldi munkavégzési szándékot.

A jövőbeli szektorpreferencia és a tervezett munka formája között szignifikáns kapcsolat azonosítható ($p=0,000$ Cramer's $V=0,156$) (2. ábra). Egyértelműen látható, hogy a nonprofit szektort preferálók esetében jóval erőteljesebben jelentkezik a részmunkaidős (28,3%) és a vállalkozói/egyéni vállalkozói szándék (22,6%), miközben az állami szektorban a teljes munkaidős állás dominál. A versenyszektorpreferencia esetében erőteljesebb még a tervezett vállalkozói/egyéni vállalkozói munka mértéke (20,0%).

2. ábra. A jövőbeli szektorpreferencia és a jövőbeli munka típusának összefüggései

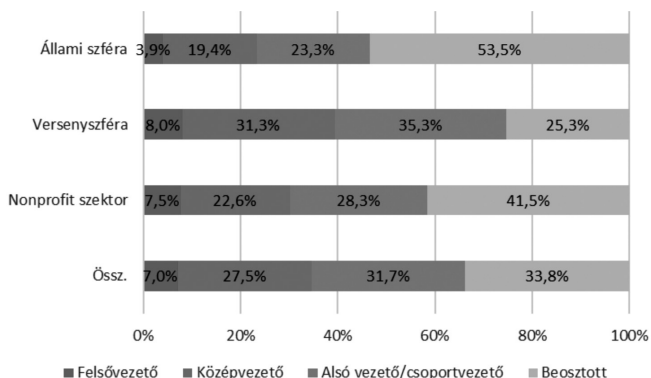

Forrás: Saját szerkesztés.

Az elvárt kezdő fizetés esetében szignifikáns különbség azonosítható ($p=0,018$). Az átlagértékek alapján a legmagasabb elvárt átlagos fizetés a versenyszférát preferálók körében jelenik meg (nettó 312,58 E Ft), őket követik az állami szférát megcélzók (nettó 305,85 E Ft), majd a nonprofit szektort tervezni választók (nettó 281,22 E Ft).

A szektorpreferencia szignifikánsan összefügg ($p=0,000$ Cramer's $V=0,183$) az 5 éven belül reálisan várható beosztással is (3. ábra). Az eddigiekkel összefüggésben összességében a legnagyobb arányban az állami szférát preferálók (53,5%) képzelik el magukat beosztottként, míg legkevésbé a versenyszférát megcélzók (25,3%) számítanak erre. A nonprofit szektorban dolgozni tervezők esetében 41,5% látja magát beosztottként, miközben középvezetőként az átlaghoz képest kevesebben (22,6%).

3. ábra. A jövőbeli szektorpreferencia és az 5 éven belüli reális beosztás összefüggései

Forrás: Saját szerkesztés.

A karriernek az egyén és a munkahely közötti felelősségének 100 pontos skálán való felosztásánál nem azonosítható szignifikáns ($p=0,107$ és $p=0,115$) különbség a szektorpreferenciák mentén. Úgy gondolják a hallgatók, hogy mintegy 72%-ban az egyén a felelős, és csupán 28%-ban kell a munkahelynek gondolkodnia a fejlődési és előrelépési lehetőségekben. Ugyan statisztikailag az eltérés nem jelentős, azonban a tendenciát tekintve a nonprofit szektort preferálók magasabbnak gondolják a munkahely felelősségét (31,7%).

Összegezve az eredményeinket, elsőként a karrierorientációkat tekintve azt mondhatjuk, hogy a nonprofit szektor esetében a függetlenség, illetve a szolgálatkészség a jellemzőbb, vagyis a nonprofit szférát preferálók körében az a jellemző, hogy akkor érzik magukat a legjobban a munkájukban, ha teljesen szabadon határozhatják meg a feladataikat, oszthatják be az idejüket és tervezhetik meg a munkafolyamatokat, továbbá fontos számukra, hogy olyan munkát végezzenek, amely hozzájárul a társadalom jólétéhez.

Míg Fényes et al. (2021) kutatása alapján megállapítja, hogy az egyetemisták nem tudatosak karrierútjuk szempontjából, ugyanakkor a primer kutatásunk alapján látható, hogy a megkérdezettek 72%-a szerint mégis saját maguk a felelősök karrierjükért.

Gergely et al. (2016) kutatása során a legmagasabb átlagpontszámot a biztonság, stabilitás kapta, vagyis az a hallgatók elsődleges karrierhorgonya. Másodlagos horgony lett a műszaki/funkcionális kompetencia és az önállóság/függetlenség. Legkisebb értéket a vezetői kompetenciák kapták. A mi eredményeink alapján a válaszadók legmagasabbra a műszaki/funkcionális, valamint az életstílus karrierorientációkat értékelték.

Csehné Papp (2016) szerint a megkérdezettek többsége egy multinacionális szervezetnél szeretne munkát vállalni, míg legkisebb arányban a családi vállalkozást és a nonprofit szervezeteket választanák munkahelyként. Ez a mi kutatásunk alapján is kijelenthető.

Kutatási eredményeink összhangban vannak Bitter et al. (2012) megállapításával, miszerint a nonprofit szektor vezetőinek nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk saját személyes és szakmai életútjuk gondozására, hiszen a mi kutatásunk alapján is az általános vezetői kompetencia volt legkevésbé azonosítható a nonprofit szektorpreferenciánál, továbbá a nonprofit szektorban dolgozni tervezők esetében középvezetőként az átlaghoz képest kevesebben látják magukat, amely utalhat a felismert kompetenciák hiányára.

Kovács et al. (2021) és Markos (2018) megállapításával megegyezően, miszerint fontos szerepet játszik az érzékenyítés az egyetemi évek során, és az önkéntes munkavállalás száma fokozatosan nő az egyetemisták körében, mi is azt tapasztaltuk, hogy a nonprofit szektort megcélzók körében erőteljes a szándék a tanulmányok melletti nonprofit munkavégzésre.

Eredményeink megegyeznek a Nonprofit (2017) megállapításaival, miszerint ez a szektor azok számára vonzó, akik jobbítási szándékkal, elkötelezettséggel, közösségi gondolkodással rendelkeznek.

Zárógondolatok a nonprofit szféra, mint munkahely vonzóságáról

A következőkben összefoglaljuk a szakirodalmi elemzés és az empirikus kutatás során feltárt főbb eredményeinket.

Konklúzió

Kutatásunk során arra kerestük a választ, mennyire vonzó az egyetemisták körében a nonprofit szféra, továbbá, hogy a fiatalok milyen karriertervekkel, elvárásokkal érkeznek a munkaerőpiacra.

Eredményeink alapján a válaszadók 10%-a szeretne a nonprofit szektorban dolgozni, ugyanakkor a nonprofit szektorban tapasztalatot szerzők 29,8%-a a jövőben is szívesen dolgozna itt. A karrierorientációk tekintetében a nonprofit szektornál a függetlenség jóval erőteljesebb igényként jelentkezik a válaszadók körében, továbbá ezen szektor esetében magasabb a szolgáltatás készség, mint karrierorientáció, ami azt jelenti, hogy csak akkor fogják magukat sikeresnek érezni a munkájukban, ha úgy érzik, hogy valóban hozzájárulnak a társadalom jólétéhez. Mindezek mellett a külföldi munkavégzés erőteljesen köthető a nonprofit szektorhoz.

A vezetői kompetenciák tekintetében megállapítható, hogy az általános vezetői kompetencia a nonprofit szektorpreferenciánál azonosítható a legkevésbé. Emellett kiemelendő, hogy a vállalkozói kreativitás a nonprofit szektort megcélzóknál is erős szempont.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a nonprofit szektort megcélzók körében jóval kisebb a közeljövőben dolgozni tervezők aránya, azaz erőteljes a szándék a tanulmányok melletti nonprofit munkavégzésre. Egyértelműen látható, hogy a nonprofit szektort preferálók esetében jóval erőteljesebben jelentkezik a részmunkaidős és a vállalkozói/egyéni vállalkozói szándék. A nonprofit szektort választók esetén a legkisebb az elvárt átlagos fizetés, továbbá 41,5% látja magát besorozottnak, miközben középvezetőként az átlaghoz képest kevesebben (22,6%). Ezen szektort preferálók magasabbnak gondolják a munkahely felelősségét a saját karrierútjuk kialakítása során, vagyis ezek alapján a nonprofit szektorban dolgozók vállalják fel legkevésbé a felelősséget saját karrierjüket illetően.

Implikációk. Az egyetemisták jövőbeli szektorpreferenciáját jelentősen meghatározza a tanulmányok melletti munkatapasztalat szektora, ebből adódóan a nonprofit szervezetek részéről az utánpótlást már a felsőoktatás időszakának elején becsatolt munkavégzési tapasztalat révén lehet biztosítani.

A nonprofit szektorban is fontos a vezetői készségek megléte, a folyamatos tanulás, fejlődés, tehát az utánpótlás tekintetében a nonprofit szektorban dolgozóknak is érdekes lehet a frissen végzett egyetemisták, közgazdász hallgatók köre.

Korlátok és jövőbeli kutatási irányok. Jelen kutatás fókuszát egy közgazdaságtudományi kar hallgatói tették ki.

Ez a szűkítés egyrészt szakterületi lehatárolást jelent, másrészt a hallgatók területi megoszlásait tekintve jelentős mértékben a dél-dunántúli régióra korlátozódik. Ebből adódóan a kutatás egyéb magyarországi intézményekre való kiterjesztése révén országos szintű megállapítások erősíthetik a validitását.

Irodalom

- Arthur, Michael B. (1994): The boundaryless career: a new perspective for organizational inquiry. *Journal of Organizational Behavior*, 15., (4.), pp. 295–306.
- Bácsné Bába Éva (2006): Módszertani eljárások az időtényező vezetési, szervezeti folyamatokban betöltött szerepének vizsgálatához. *Agrártudományi közlemények*, 20., Különszám, pp. 24–32.
- Bitter Janka–Molnár Krisztina–Siba Balázs–Visontai Kovách Dalma (2012): ÉLEN-JÁRÓK Kvalitatív kutatás a vezetői identitásról: forrásoktól a cselekvőképességig. *Civil Szemle*, 9., (2.), pp. 25–42.
- Csehné Papp Imola (2016): Elvárások és realitások a munka világában. *Taylor: gazdálkodás- és szervezés-tudományi folyóirat*, 8., (2.), pp. 5–10.
- DeFillippi, Robert J.–Arthur, Michael B. (1996): Boundaryless contexts and careers: A competency-based perspective, In: Arthur, Michael B.–Rousseau, Denise M. (Eds.): *The boundaryless career*. New York: Oxford University Press, pp. 116–131.
- De Vos, Ans–Soens, Nele (2008): Protean attitude and career success: The mediating role of self-management. *Journal of Vocational Behavior*, 73., (3), pp. 449–456.
- Fényes Hajnalka–Mohácsi Márta–Pusztai Gabriella (2021): Belépéskori és tanulmányok alatti karriertudatosság a felsőoktatásban. *Civil Szemle*, 69., (4.), pp. 93–111.
- Gergely Éva–Hágen István Zsombor–Pierog Anita (2016): Munkaérték és karrierhorgony – egyetemisták körében végzett felmérés eredményei. *ACTA CAROLUS ROBERTUS 2062–8269*, 6., (2.), pp. 162–178.
- Holland, John L. (1973): *Making vocational choices: a theory of careers*. New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Koncz Katalin (2013): *Karriermenedzsment*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Koncz Katalin (2004): *Karriermenedzsment*. Budapest: Aula.
- Kovács Kocsis Zsófia–Kovács Klára–Nataliia Varha–Nataliia Nikon–Bohdanna Hvozdetks (2021): Felsőoktatási hallgatók munkavállalása és migrációs tervei egy nemzetközi összehasonlítás tükrében. *Civil Szemle*, 2021. ksz. pp. 185–203.
- Lazarova, Mila–Cerdin, Jean-Luc–Liao, Yuan (2014): The Internationalism Career Anchor. *International Studies of Management & Organization*, 44., (2.), pp. 9–33. <http://dx.doi.org/10.2753/IMO0020-8825440201>
- Markos Valéria (2018): Az önkéntes és fizetett munkát végző hallgatók családi hátterének és munkaérték preferenciáinak vizsgálata. *PedActa*, 8., (2.), pp. 1–16.
- Nárai Márta (2008): *A nonprofit szervezetek helye és szerepe a helyi társadalmak életében – A nyugat-dunántúli nonprofit szektor helyzetfeltárása*. Doktori disszertáció. ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola, Győr–Budapest.
- Sajtos László–Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea.
- Schein, Edgar H. (1996): Career Anchors Revisited: Implications for Career Development in the 21st Century. *The Academy of Management Executive (1993–2005)*. 10., (4.), Careers in the 21st Century (Nov., 1996), pp. 80–88.
- Schein, Edgar H. (1978): *Career dynamics: Matching individual and organizational needs*. Boston: Addison-Wesley.

Super, Donald E. (1973): The career development inventory. *British Journal of Guidance and Counselling*.
Suutari, Vesa–Taka, Milla (2004): Career Anchors of Managers with Global Careers. *Journal of Management Development*, 23., (9.), pp. 833–847.

Internetes hivatkozások

Tudástár (2017): Dolgozni szeretnék a civil szférában. Letöltve: Dolgozni szeretnék a civil szférában! – *Tudástár* (nonprofit.hu) (2022. 11. 04.)

Fotó/Németh István Péter

EGY VÉRBŐL VALÓK VAGYUNK*

VÉRADÁSOK A CIVILEK ÉS ÁLLAMI SZERVEK ÖSSZEFOGÁSÁBÓL BÉKÉSBEN

Rákóczi Attila

Bevezetés

■ A Magyar Vöröskereszt a VII. Kongresszusán döntött arról, hogy november 27-ét határozza meg a véradók napjának. A dátum annak állít emléket, hogy 1954. november 27-én kaptak egykoron állami kitüntetést véradók, sokszoros véradók, vagy véradást szervezők (Brüll 1988).

A Magyar Vöröskereszt (a továbbiakban: Vöröskereszt) számításai szerint napi 1600–1800 fő véradóra van szükség a biztonságos országos vérkészlet fenntartásához. A Vöröskereszt a tevékenységét legfőképpen az Országos Vérellátó Szolgálattal közösen végzi, és naponta a fenti számú véradó toborzását kell elvégezniük, hogy a baleseti sérültek ellátásához, vérkészítményekre, transfúzióra szoruló betegek kezeléséhez elegendő vér legyen. 2020-ban 10 002 véradó esemény történt, ahol 328 122 fő adott vért, amellyel 984 576 életet mentettek meg a véradó honfitársaink (Vöröskereszt 2023).

A koronavírus-járvány kihívást jelentett a biztonságos vérellátás szempontjából. Jelentősen csökkent a véradási hajlandóság és a véradó események száma is. A pandémia kezdeti időszakában kockázatot jelentett, ha valaki átesett a víruson. Az első hullám idején kevesebb mint felére esett vissza az események száma, a megjelentek száma közel 30%-kal csökkent (Pál et al. 2021). A civilek pandémia alatti működésének akadályozó tényezőiről számol be Nyers (2020) is kutatásában. A véradások szervezését több esetben civilek, munkahelyi közösségek is segítik. A Vöröskereszt települési szervezetei, sportegyesületek, ugyanakkor a versenyszféra szereplői is meghatározóak. Mindezek mellett sportegyesületek, a honvédség és az állami szervek szerepvállalásai is jelentőséggel bírnak.

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.03>

A Békés Vármegyei Kormányhivatal az elmúlt években szélesítette a társadalmi felelősségvállalásait (Rákóczi 2021), számos civil szervezettel kötött együttműködési megállapodást, közöttük a Magyar Vöröskereszt Békés Vármegyei Szervezetével, ennek keretében több egészségügyi programot, véradást is szervezve (Rákóczi és Marácz 2022).

Írásom célja bemutatni, hogy egy alapvetően hatáskörét és feladatkörét tekintve közigazgatással foglalkozó szerv – a Békés Vármegyei Kormányhivatal (a továbbiakban: Kormányhivatal) – hogyan szélesítette a társadalomszervező tevékenységét az állampolgárok egészségügyi támogatását (véradások szervezését) illetően is, és e tevékenységét milyen szervezetekkel, civilekkel, és milyen eredményekkel végezte 2017 és 2022 között. Az eredmények bemutatását a Kormányhivatal ún. Közös Érték az Egészség programjában gyűjtött statisztikákra, adatokra építve végzem.

Civilek szerepe a közfeladatok ellátásában

A nyolcvanas–kilencvenes években, hazánkban lejátszódott társadalmi-gazdasági, politikai változásoknak köszönhetően napjainkra jelentős társadalmi támogatottsággal és növekvő gazdasági potenciállal rendelkező, rendkívül heterogén összetételű nonprofit (civil) szektor jött létre (Nárai 2005:111).

Németh (2013: 3) megállapításai szerint a civil szervezetek a modern társadalom fontos elemei: aktív résztvevői a társadalom életének, rendszerint a közjót szolgálják azzal, hogy állami feladatot vesznek át részben vagy egészben. (...).

A magyarországi rendszerváltozás a civiltársadalom újjászületését és megerősödését is eredményezte. Nagy számban alakultak társadalmi csoportok, vagyis civil közösségek, és fokozatosan alakultak ki a társadalmi önszerveződés keretei. Önkéntesség, öntevékenység és adományozás a civil aktivitás jellemzői és formái, amelyekkel polgárok tízezrei élnek, mint az egyéniségük kiteljesedésének sajátos terepe.

A civil szervezetek a közfeladatok ellátása terén egészen az 1990-es évekig csak kiegészítő szerepet vallhattak magukénak – azonban a fentiekben is említett növekvő civil szerepvállalást magával hozó rendszerváltás a harmadik szféra előtérbe kerülését eredményezte (Vári 2020: 29).

Feleki (1911) az 1900-as évek elején azt állapította meg, hogy az állami feladatellátásnál akár jobban és hatékonyabban, emberközelibb módon láthatnak el közfeladatot a civil szerveződések. Száz évvel később Kákai (2018) kutatása ezt továbbra is megerősíti. Adatai alapján 1996 és 2004 között megnyolcszorozódott az önkormányzatoktól közfeladatot ellátó civil szerveződések száma, akkor ez 2 666 szervezet volt.

A modern kori társadalmakban mégis biztosabbnak és eredményesebbnek tűnik az a működés, amikor a szektorok együttműködnek, és így integrált szemlélettel formálják a társadalmi folyamatokat.

Utóbbi Németh (2013: 6) a következőképpen fogalmazza meg: „Jogállami berendezkedésünkben ma már elfogadott paradigma, hogy a piacgazdaság és a demok-

ratikus működési elvek három szektor együttműködését követelik meg: az állami, a civil és a piaci vállalkozások. A civil társadalom független az államtól, egyúttal szimbiózisban él vele.”

Budai et al. (2019a) rávilágítanak, hogy bár az államigazgatási szervezetek munkáját alapvetően a jogszabályok határozzák meg, mégis egyre fontosabb kérdés, hogy szükségesek-e más, további intézkedések a szervezetek céljainak eléréséhez. Ilyen „más típusú” tevékenységek alatt a hazai vállalatok főként környezetvédelemmel, fenntarthatósággal kapcsolatos kérdéseket, kisebb hányadban társadalmi célú tevékenységeket értik (Budai et al. 2019b). Tehát a különféle társadalmi, gazdasági gondok kezelése, a környezetvédelmi kérdések megoldásai a civilektől, piaci szereplőktől (vállalatok), és állami szervektől többlet feladatvállalást várnak (Nárai és Reisinger 2019: 156). A társadalmi felelősségvállalás lényege az együttműködés, a szférák közötti szorosabb kommunikáció és kapcsolat a közös célok, közös vállalatok elérése érdekében, összességében a társadalmi jólét megvalósításáért.

Nárai (2005: 133) megállapításai szerint: természetesen nem mindegyik civil szervezet jut el odáig, hogy képes és alkalmas a közfeladatok átvállalására. A szervezetek többsége nem is ilyen céllal alakul, s nem is kell, hogy ilyen céllal alakuljon. Ettől függetlenül minden egyes szociális jellegű civil kezdeményezés, összefogás a szociális háló fontos elemét képezi, hiszen embertársaink megsegítésén munkálkodnak, azon, hogy a rászorulókat, a valamilyen szempontból hátrányos helyzetűek életminőségét, társadalmi beilleszkedését javítsák, életüket megkönnyítsék. A szociális háló apróbb és nagyobb alkotóelemei nélkülözhetetlen területeket képviselnek, szerepük a jövőben a sokasodó problémák, az ellátórendszer hiányosságai, a költségvetési megszorítások, a szolgáltatások egyén-orientáltabb kívánalma miatt bizonyosan növekedni fog.

A véradás története

Az ápolás és a gyógyítás mellett a vérrel kapcsolatos élmények is egyidősek az emberiséggel, az emberiség történetével. Az őskortól napjainkig, a vér misztikájától a vérrel, keringéssel kapcsolatos tudományos eredményeken át vezet a hazai, és nemzetközi szinten szervezett véradásokig tehát nagyon hosszú múlttal rendelkezik a vérátömlesztés. A transzfúzió napjainkra már a medicina nélkülözhetetlen eszközévé vált (Rajk–Mészáros 2014: 75).

A véradásokkal, vérkészítményekkel való ellátás biztosítása a háborús időkben fokozottabban jelentkezett, a transzfúziós technika fejlődése eredményezte a citrátos vérkonzerv alkalmazását, melyhez a dextróz hozzáadásával a vér tárolhatóságát is meg tudták növelni (Petrányi 2019: 235).

A vér átömlesztésének javallatát az a feltételezés képezte, hogy ezáltal a beteg vére megjavítható, és a csökkent életerő helyreállítható.

Ezért is használták a vérátömlesztés hőskorában általában bárányvért, mert a bárány „jó és szelíd” vére felelt meg a leginkább ennek az indikációnak (Kiss 2023: 587).

A megfelelő vérkészlet biztosítása minden egészségügyi rendszerben fontos, ugyanakkor a legtöbb országban kihívást jelent. Hazánkban is egyre csökken az évenkénti levett vér mennyisége, valamint a véradók száma is (Béla-Csovcsics–Kincsesné 2018).

Az önkéntes véradás egy olyan proszociális magatartásforma, amely a társadalom számára magas hozzáadott értékkel bír, mivel egy ország biztonságos vérellátásához nagy mennyiségű vérkészítményre van szükség (Dorner–Csordás 2020). A WHO adatai szerint éves szinten világviszonylatban 112 millió, Európában évi 32 millió egységre van szükség, mely mennyiségeket jelentős részben önkéntesektől gyűjtenek véradások alkalmával (Piersna–Merz 2019).

Az emberi vér mással nem helyettesíthető, ezért a biztonságos vérellátottsághoz nagy szükség van rendszeres véradókra. A vérből háromféle vérkészítményt állítanak elő, és mindnek más a felhasználhatósági ideje. Rendszeres véradónak tekinthető az, aki évente legalább kétszer ad vért (Dorner–Csordás 2020). A véradás gyakoriságát szociodemográfiai, intézményi, fiziológiai és lélektani tényezők egyaránt befolyásolják (Masser et al. 2008).

Hazánkban évente 380 ezer egység vérre van szükség műtétekhez, baleseti sérültek ellátásához, vérkészítményekre, transzfúzióra szoruló betegek kezeléséhez, melyet nagyjából 10 ezer nyilvános véradó eseményen vesznek le, a véradás „magas küszöbű önkéntesség”-nek tekinthető tevékenység (Dorner–Csordás 2020).

Kihívást jelentett a vérellátás szempontjából a Covid–19 pandémia időszaka a donációs hajlandóság csökkenése, és a külső helyszíneken szervezett vérgyűjtési események elmaradása miatt. A járvány időszakában a véradók előzetes időpont-egyeztetést követően jelentkezhetek véradásra. Kezdetben ideiglenesen a véradástól eltiltották azokat, akik esetében felmerült a gyanú, hogy megfertőződtek a koronavírussal. A nemzetközi tendenciákkal párhuzamosan a vérkészítmény-felhasználás csökkenésére országunkban is számítani lehetett, ennek mértéke azonban nehezen volt megjósolható. Az Országos Vérellátó Szolgálat (OVSZ) tájékoztatta a fekvőbeteg-ellátó intézeteket a véradás átszervezésének ideje alatt a vérkészítmények elérhetőségének várható átmeneti csökkenéséről. Az OVSZ adatai alapján Magyarországon a járvány első hulláma kapcsán elrendelt intézkedéseket követő időszakban a mobil véradási események száma csökkent a legjelentősebb mértékben, 61%-kal, a véradásra megjelent donorok száma pedig 28%-kal lett kevesebb. A vörösvérsejt- és plazmakészítmények felhasználása országosan 30%-kal, az ún. thrombocytakonzentrátum-felhasználás 20%-kal csökkent (Pál et al. 2021).

A járvány időszakában a vármegyei tapasztalatunk az OVSZ-szel közösen az volt, hogy a kialakult helyzet miatt az érdeklődők száma alacsony volt, a véradók száma is jelentősen csökkent. Továbbá nehézséget okozott, hogy az a személy, aki védőoltást vett fel, 1 hónapig nem adhatott vért. Legnagyobb kockázatot a beteg-ellátáshoz szükséges vér levétele jelentette.

A munkahelyekre és közintézménybe szervezett véradásokat több intézmény is lemondta. A véradók és a véradásban dolgozók egészségének védelme érdekében szigorú megelőző intézkedéseket vezettek be (kézfertőtlenítést, testhőmérséklet-mérést, korlátozták a helyiségben tartózkodó véradók számát).

A Békés Vármegyei Kormányhivatal társadalmi szerepvállalásai

A Békés Vármegyei Kormányhivatal az elmúlt hat évben egy társadalmi alapon nyugvó területi közigazgatás megvalósításába kezdett. Erről korábban részletesen beszámolt Rákóczi (2021), Rákóczi és Krizsán (2021) írásaikban. A társadalmi szerepvállalásaink lényege, hogy együttműködési megállapodásokat kötöttünk a Békés vármegyében működő civil szervezetekkel, közttestületekkel, kamarákkal, közép- és felsőoktatási intézményekkel. 2017-től napjainkig 26 szervezettel került sor megállapodás megkötésére.

Legalább ekkora a hangsúlya az egészségügyi kérdésekkel kapcsolatos együttműködéseknek is a vármegyében. Utóbbiak révén a Kormányhivatal sikeresen látta el a koronavírus-járvány időszakában a védekező, megelőző feladatait (Rákóczi és Krizsán 2021), ugyanakkor évek óta sikeresen folytatjuk a vármegyében élők egészségügyi szűrőprogramját is az ún. Közös Érték az Egészség programmal.

Együttműködés a Magyar Vöröskereszt Békés Vármegyei Szervezetével

A Békés Vármegyei Kormányhivatal a társadalmi szerepvállalásainak, azon belül a vármegyei egészség tudatossággal, egészségfejlesztéssel kapcsolatos küldetéseinek magvalósítása érdekében a Magyar Vöröskereszt Békés Vármegyei Szervezetével 2018. október 10. napján kötötte meg az együttműködési megállapodását.

A megállapodás célja, hogy hozzájáruljon Békés vármegye szociális területet érintő felzárkózásához, az élet- és egészségvédelemhez, az egészségtudatosság növeléséhez, a betegségek megelőzéséhez, ezáltal az itt élő emberek életminőségének javításához. További célja a Vöröskereszt által végzett tevékenység társadalmi elismertségének növelése.

A megvalósítás eszközei a fentebb már említett Közös Érték az Egészség program működtetése, tanácsadás, véradások szervezése, a véradók egészségmutatóinak mérése. Az egészségi állapot egyes mutatóinak mérésével a megye valamennyi (75) településére sikerült eljutnunk, 252 kitelepülési alkalommal álltunk a lakosság rendelkezésére 2022-ig. Az egészségi mutatók mérésének igénybevétele önkéntes alapon történik. A program indításától (2018-tól) a közös együttműködés révén 2022 májusáig több mint 450 rendezvényen vettünk részt, és összesen 5 420 fő szűrése valósult meg. A kitelepülések közül a falunapokon, fesztiválokon résztvevők száma adja a legmagasabbat (2 441 fő) (Rákóczi–Maráczai 2022).

A véradások szervezésének módszere

A Magyar Vöröskereszt Békés Vármegyei Szervezetével a megkötött együttműködési megállapodás kapcsán minden év elején egyeztetjük az éves véradás-szervezések időpontjait, ütemezését, így alakul ki az éves terv a közös szervezések kapcsán. Ezt követően – a bekövetkező esetleges változások miatt – a hónapok elején is egyeztetést folytatunk. Ezek alapján meghatározzuk, hogy mely véradások szervezéséhez csatlakozik a Kormányhivatal. A kiválasztott helyszínek, időpontok kapcsán kiemelt kritérium, hogy a vármegye minél több települési véradásán részt vegyünk az adott évben. Ezekben a települési plakátokon az általunk kínált mérések is megnevezésre kerülnek, ugyanis a Kormányhivatal minden egyes helyszínre „kiviszi” a Közös Érték az Egészség programját is ingyenes egészségügyi mérésekkel.

A vármegyei civil szervezetek által rendezett véradások esetén a szervezet keresi meg a Kormányhivatalt, majd megkezdődik a szervezési folyamat. Ilyen típusú események kapcsán a Vöröskereszttel csak az eseményről történik egyeztetés, a szervezésben már nem vesz a részt a Vöröskereszt. E típusú véradásokon folytatunk térítésmentes egészségügyi méréseket.

Véradások eredményei 2017 és 2022 között

A járvány időszaka külön említést érdemel a véradásszervezés kapcsán, hiszen ezen időszak a vármegyénkben is nehézséget jelentett. A járványhelyzettel kapcsolatos feladatellátás biztosítása miatt két civil szervezettel vettük fel a kapcsolatot (Szeretlek Békés Megye Egyesület és Szeretlek Békéscsaba Egyesület), hogy az általuk szervezett véradásokhoz kapcsolódni tudjunk. Ezen kihívásokkal terhelt időszakban e véradásokon három alkalommal 54 liter vér gyűlt össze, mellyel 36 fő embertársunk gyógyulásához járulhattunk hozzá (1. táblázat).

1. táblázat. Véradások szervezése a pandémia időszakában a Kormányhivatal koordinálásával

időpont	helyszín	segítő (fő)	vér mennyisége (l)
2020. 12. 03.	Csabagyöngye Kulturális Központ	3	1,35
2021. 03. 01.	Csabagyöngye Kulturális Központ	7	3,15
2021. 05. 20.	Kornélia Étterem - Békéscsaba	2	0,9
összesen	3	25	5,4

A pandémia időszaka alatt önállóan is szervezett a Kormányhivatal véradásokat az alábbi helyszíneken és időpontokban (2. táblázat).

2. táblázat. Véradások szervezése a pandémia időszakában

év	helyszín	időpontok (db)	résztevők száma (fő)	vér mennyisége (l)
2019	3	6	109	49,05
2020	7	20	104	87,3
2021	3	22	204	91,8
összesen	13	48	417	228,15

A járvány három éve alatt a 417 fő résztvevő közreműködésével 228 liter vért gyűjtöttünk, mellyel 1 250 fő embertársunk gyógyulásához járulhattunk hozzá.

Össességében öt év alatt (a járvány időszakának adatait is beleszámítva) a Békés Vármegyei Kormányhivatal a civil szervezetekkel, egyesületekkel, a véradások szervezésével érintett szakmai szervezetekkel közösen, 2017 és 2022 között a 3. táblázatban szereplő adatok alapján szervezett véradó eseményeket.

3. táblázat. Véradások szervezése a 2017 és 2022 között Békés vármegyében

év	program száma	résztevők száma (fő)	vér mennyisége (l)
2017	1	8	3,60
2018	23	607	273,15
2019	60	1 586	713,70
2020	23	519	233,55
2021	14	407	183,15
2022	13	277	124,65
összesen	134	3 404	1 531,8

A közös programok elindítása óta a járvány előtti években egyre több véradó program szervezésében vettünk részt. A legtöbb eseményt 2019-ben szerveztük a társszervezőinkkel közösen, abban az évben 60 véradó program volt, ahol közel 1 600 fő véradó jelent meg, akik összesen 713 liter vért adtak.

A 3. táblázatot végigtekintve összességében megállapíthatjuk, hogy 2017–2022 között összesen 134 alkalommal támogattuk a Békés Vármegyei Területi Vérellátó munkáját. Az öt év során 3 404 fő véradó közreműködésével 1 531,8 liter vért gyűjtöttünk össze. A programok sikere érdekében a Békés Vármegyei Kormányhivatal a Magyar Vöröskereszt Békés Vármegyei Szervezete, az Emberi Erőforrások Minisztériuma Civil Kapcsolatok és Társadalmi Konzultáció Főosztálya, és több vármegyei civil szervezet véradó programjának megszervezését segítette. Ezen programok során összegyűjtött vér is nagyban hozzájárult a vármegyében történt összes esemény során összegyűjtött vérmennyiséghez.

1 ember 3 életet menthet meg a véradással, ahogy a Vöröskereszt szlogenje is szól: „Adj vért és ments meg három életet”, ezek tükrében az elmúlt években 10 212 fő embertársunk gyógyulásához járulhattunk hozzá.

Összegzés

A véradó honfitársaink önfeláldozó tevékenysége rendkívül fontos a társadalom számára. Az emberi vér semmivel sem pótolható. Éves szinten számos embertársunk szorul életmentő vérkészítményre. Ennek lehetnek baleseti okai vagy műtétek elvégzése, de sajnos számos esetben betegség következménye, hogy vérré, vagy vérkészítményre van szükség. Ezen esetekben a vér életmentő, akik azt adják, pedig a mindennapi hőseink.

A vérellátó szolgálatnak időről-időre egyre nagyobb kihívást jelent a szükséges vér begyűjtése, véradások szervezése, donorok megkeresése, felkutatása.

Ennek különösen nagy jelentősége volt a pandémia időszaka alatt. Látva e folyamatok nehézségét, a vérkészítmények iránti egyre fokozódó igényt, a Békés Vármegyei Kormányhivatal társadalmi szerepvállalásait erősítve, együttműködve a vármegyei Vöröskereszttel, a vérellátó szolgálattal, számos civil szervezettel, a vármegyei véradások szervezésébe kezdett.

Konklúzióként megállapítható, hogy az elmúlt öt évben több mint 130 véradó esemény rendeztünk meg, illetve vettünk részt rajtuk, ahol több mint 3 400 fő véradó jelent meg, akik összesen több mint 1 500 liter vért adtak, ezzel 10 ezer fő vérré szoruló embertársunk életét mentették meg.

Irodalom

- Béla-Csovcics Andrea–Kincsesné Vajda Beáta (2018): Véradó vagyok. De miért? Egyetemisták véradási szokásait befolyásoló pszichológiai és személyes tényezők vizsgálata. *Marketing & Menedzsment*, 2018., (3–4.), pp. 61–71.
- Budai Balázs B.–Dömötör Ildikó–Gáspár Mátyás–Nárai Márta–Reisinger Adrienn–Suhajda Attila–Szabó Tamás–Tetőnyi É. Edit–Tevanné Südi Annamária (2019a): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- Budai Balázs B.–Dömötör Ildikó–Gáspár Mátyás–Nárai Márta–Reisinger Adrienn–Suhajda Attila–Szabó Tamás–Tetőnyi É. Edit–Tevanné Südi Annamária (2019b): *A társadalmi közfelelősség intézményesülése a közigazgatásban*. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- Bujdosó Zoltán–Dávid Lóránt–Tózsér Anett–Kovács Gyöngyi–Major-Kathi Veronika–Uakhitova Gulmira–Katona Péter–Vasvári Mária (2015): Basis of heritagization and cultural tourism development. *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 188., pp. 307–315. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.03.399
- Bujdosó Zoltán–Szűcs Csaba (2012): Beer tourism – from theory to practice. *Academica Turistica*, 5., (1.), pp. 103–111.

- Brüll Miklós (Szerk.) (1988): *A Magyar Vöröskereszt VII. Kongresszusa*. Budapest: Magyar Vöröskereszt OVB.
- Dorner László–Csordás Georgina (2020): Miért adunk vért? A magyar nyelvű véradás-motivációs skála kidolgozásának első eredménye. *Alkalmazott Pszichológia*, 20., (2.), pp. 79–89. doi: 10.17627/ALKPSZICH.2020.2.79
- Egri Zoltán (2020): A területi jövedelemegyenlőtlenségek változása Békés megyében 1988–2017. *Területi Statisztika*, 60., (4.), pp. 477–512.
- Egri Zoltán (2017): Települési egészségügyenlőtlenségek a gazdasági fejlettség triadikus felbontása alapján. *Studia Mundi–Economica*, 4., (3.), pp. 32–44. doi: 10.18531/Studia.Mundi.2017.04.03.32-44
- Farkas Tibor (2021): The Role of the Social Capital in Rural Development. Case Study Analysis of Village Research Camps in Romania and Hungary. *European Countryside*, 13., (3.), pp. 584–598. doi: <https://doi.org/10.2478/euco-2021-0033>
- Farkas Tibor (2003): A kistérségek a vidékfejlesztés és a területfejlesztés hálójában. In: Nemes Nagy József (Szerk.): *Kistérségi mozaik: Tanulmányok*. Budapest: ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, pp. 19–38.
- Feleki Béla (1911): *A pártfogó ügy /patronázs/*. Budapest: Országos Ismeretterjesztő Társulat Kiadványa–Várnay és fia kiadó.
- Gyuricza Csaba–Szinay Attila–Zöldréti Attila–Zöldréti Szabolcs (2020): 精准农业和数字化能为农业高等教育带来新的动力. *Polgári Szemle: Kínai különkiadvány*, 16., pp. 198–211. doi: 10.24307/psz.2021.0114
- Kassai Zsuzsanna–Farkas Tibor (2012): Participation in Local Rural Development Partnerships. *Annals of The Polish Association of Agricultural And Agribusiness Economists*, 14., (6.), pp. 104–108.
- Kákai László (2018): Visszarendeződés? Civil szervezetek a közszolgáltatásokban a közigazgatási reform után. *Civil Szemle*, 15., (2.), pp. 51–71.
- Leonor Hernández–Joan Raül Burriel–Zoltán Bujdosó–Liliana Topiceanu (2017): *Training needs in renewable energies for local development*. Bacău: Alma Mater.
- Kiss László (2023): Az Orvosi Hetilap szerepe a vérátömlesztés kezdeteinél a történelmi Magyarország területén (1860–1876). *Orvosi Hetilap*, 164., (15.), pp. 587–590. doi: <https://doi.org/10.1556/650.2023.HO2748>
- Masser B. M.–White K. M.–Hyde M. K.–Terry D. J. (2008): The psychology of blood donation: current research and future directions. *Transfusion Medicine Reviews*, 22., (3.), pp. 215–233. doi: <https://doi.org/10.1016/j.tmr.2008.02.005>
- Nárai Márta (2005): Civil szervezetek szerepvállalása a szociális ellátás, szolgáltatás területén. *Esély*, (1), pp. 111–133.
- Nárai Márta–Reisinger Adrien (2019): A társadalmi felelősség intézményesülése a közigazgatásban. In: Brecksok A. Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség intézményesülése a közigazgatásban*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem, pp. 156–191.
- Németh Zsolt (2013): *Rendészet és civil szféra*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem.
- Nyers Szilvia (2020): Civilek a Covid–19-járvány idején: Összefoglaló Havasi Zoltánnal, a Budapest Bike Maffia alapítójával készült interjúról. *Szociális Szemle*, 13., (1), pp. 60–65.
- Pál Sándor–Réger Barbara–Kiss Tamás–Alizadeh Hussain–Vereczkei András–Miseta Attila Szomor–Árpád–Faust Zsuzsanna (2021): A SARS-CoV-2-pandémia hatása a vérkészítmény-felhasználásra a Pécsi Tudományegyetemen. *Orvosi Hetilap*, 162., (43.), pp. 1717–1723. doi: <https://doi.org/10.1556/650.2021.32334>

- Petrányi Győző (2019): A katonaság egészségügyi állapota a Magyar Honvédség történetében. *Védelem, Tudomány – a Katasztrófavédelem online szakmai, tudományos folyóirata*, 4., (2.), pp. 231–243.
- Piersna, T. W.–Merz, E. M. (2019): (Non-)donor demographics, donation willingness, and the donor career. *Transfusion*, 2019., (1), pp. 1–3. doi: 10.1111/trf.15268
- Priatmoko, Setiawan–Kabil, Moaaz–Akaak, Ali–Lakner, Zoltán–Gyuricza, Csaba–Dávid, Lóránt Dénes (2023): Understanding the Complexity of Rural Tourism Business: Scholarly Perspective. *Sustainability*, 15., (2.), 1193. <https://doi.org/10.3390/su15021193>
- Rajk Veronika–Mészáros Judit (2014): Mérföldkövek a transzfuziológia történetében. *Kaleidoscope: Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 5., (9.), pp. 74–89. doi: 10.17107/KH.2014.9.74-89
- Rákóczi Attila (2022): A 2022-es történelmi aszály margójára. A kárenyhítési kérelmek kezelése a Békés Vármegyei Kormányhivatalban. *Polgári Szemle*, 18., (4–6.), pp. 247–259. doi: 10.24307/psz.2022.1206
- Rákóczi Attila (2021): A társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás. *Civil Szemle*, 67., (2.), pp. 47–63.
- Rákóczi Attila–Krizsán Anett (2021): A Békés Megyei Kormányhivatal feladatellátása a koronavírus járvány elleni védekezés időszakában. *Polgári Szemle*, 17., (4-6.), pp. 130–148.
- Rákóczi Attila–Maráczai Gabriella (2022): A vidék egészsége. Egy kormányhivatali egészségügyi szűrőprogram eredményei. *Civil Szemle*, 72., (3.), pp. 75–90.
- Tánczos Tamás–Egri Zoltán (2010): Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében. *Területi Statisztika*, 50., (3.), pp. 279–294.
- Vári Vince (2020): *A civil szféra, az állam és a rendészet*. IV. Turizmus és Biztonság Nemzetközi tudományos Konferencia, Zalakaros, 2019. december 3., Tanulmánykötet, pp. 29–41.

KÖZÖSSÉGI ERDŐSÍTÉSSEL A KLÍMAVÁLTOZÁS ELLEN?*

— A BÉKÉSCSABAI HATVANEZER FA MOZGALOM KÜZDELMEI ÉS EREDMÉNYEI

Mihály Melinda¹

Bevezetés

■ Az elmúlt években az ökológiai válság² egyre inkább kezdi átütni a széleskörű társadalom ingerküszöbét. Az ökológiai válságról szóló elbeszélésekben általában a klímaválságot, mint a legközvetlenebb veszélyt rejtő tényezőt helyezik előtérbe. A klímaválság elleni küzdelemben globális, országos és helyi szinten is kiemelt szerepet kap az erdősítés, amit civil szervezetek, nemzetállamok, nagyvállalatok és transznacionális szervezetek is a zászlajukra tűztek.

Összhangban a párizsi klímacsúcson vállalt kötelezettségeivel³ az Európai Unió 2050-re tűzte ki a klímasemleges gazdasági rendszerre való átállást. A vállalás érdekében radikálisan csökkenteni szükséges a szén-dioxid-kibocsátást és növelni kell a légkörben lévő szén-dioxid megkötését.⁴ Az utóbbiban kiemelt szerepe van a mezőgazdaságnak és az erdőgazdálkodásnak. Összhangban az EU klímavédelmi céljaival a miniszterelnök bejelentette hazánk megújult Klíma- és Természetvédelmi Akciótervét, amelynek keretein belül 2020 és 2030 között minden újszülött után 10 fát fog elültetni a kormány, azaz összesen 10 milliót, ezáltal 2030-ra hazánk erdővel borított területeinek aránya 27%-ra emelkedne.⁵ Párhuzamosan a szakpolitikai elköteleződéssel, több közösségi erdősítési projekt indulását jelentették be 2017 és 2019 között hazai civilek, közösségek, amelyek közül országos fókuszú a *10 millió fa* (2019), a *MyForest*⁶ (2019) és a *Plant for the planet Magyarország* (2017). Országszerte egyre több helyszínen kezdtek el csatlakozni a fásítási programokhoz.

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.04>

2019 nyarán inspirálódva a 10 millió fa Magyarországon kezdeményezésből indult el Békéscsabán, az ország egyik legkevésbé erdősült, mezőgazdasági dominanciájú területén a *Hatvanezer fa mozgalom*, azzal a céllal, hogy arányosan Békéscsaba lakosságszámával 60 000 fát telepítsenek. A kezdeményezés széleskörű társadalmi bázis mobilizálásával és erdészeti szakértő bevonásával mintegy 30 hektár területet erdősített és országosan is ismertté vált. A szerveződést esettanulmányként használva e tanulmány célja a klímaválság kontextusában létrejövő helyi szerveződések cselekvőerejének (ágencia) jobb megértése, különös tekintettel azok kommunikációjára, döntéshozatalára, erőforrás-mobilizációjára és a potenciáljukra a közügyek alakításában.

Elméleti háttér

Globális klímapolitika, mozgalmak és erdősítés

A klímaváltozás (globális felmelegedés, klímaválság) kontextusában számos lépésben szerveződik a civil társadalom. A helyi, regionális és nemzeti szinttől kezdve egészen a transznacionális szintig. Magát a globális felmelegedést, mint sürgős társadalmi problémát az 1970-es, '80-as években kezdte figyelem övezni. Az első nagyobb tüntetések az 1990-es években jelentek meg, de a 2009-es koppenhágai klímacsúcs (UNFCCC COP15) jelentette a klímamozgalmak transznacionális szerveződésének kezdetét (de Moor et al. 2021). A Koppenhágában tüntetők száma elérte a 100 000-et és számos párhuzamos tüntetés is zajlott más országokban, továbbá a résztvevő szervezetek diverzitása is növekedett (Wahlström–Wennerhag–Rootes 2013). A COP15 nem eredményezett erős egyetértést – csupán egy „megállapodást”, amelyből hiányzott a résztvevő országok kellő támogatása (de Moor et al. 2021). A nemzetközi tárgyalások kudarca a klímamozgalom belső válságát eredményezte. A mozgalom revitalizálásának érdekében egy újrakereztelési folyamaton ment keresztül, amelynek eredményeként a technokrata klímaváltozás elleni küzdelemről áthelyeződött a fókusz a szélesebb nézőpontú klímaigazságosságért folyó küzdelemre (Della Porta–Parks 2014). Míg a klímamozgalom radikálisabb, klímaigazságosságért küzdő ága nem az emberiséget, hanem a globális kapitalizmust tekinti az ökológiai válság fő okozójának és a rendszerszintű változásban látja a megoldást, addig a stabilabb szervezeti háttérrel rendelkező, NGO-alapú klímaváltozás ellen küzdő ága annak ellenére, hogy kritikus a globális gazdasági rendszerrel, elfogadja azt és annak keretein belül keresi a klímaváltozás enyhítésének lehetőségeit. Mivel a párizsi klímacsúcson (COP21) résztvevő államok által tett vállalások a felét sem tették ki a szén-dioxid-kibocsátás szükséges csökkentésének⁷ a klímamozgalom egyre inkább a fosszilis tüzelőanyag-ipar elleni közvetlen akciókampányokra helyezte a hangsúlyt (Tramel 2016). 2018 végén a Fridays For Future (FFF) és az Extinction Rebellion (XR) nemzetközi és hazai megjelenésével tovább radikalizálódott a mozgalom és a fiatalok, tanulók, gyerekek

megnövekedett részvételével bővült a társadalmi bázisa és erősödött a generációs jellege is. A mozgalomban sok fiatal nő vesz részt, továbbá Greta Thunberg mellett más országokban is jellemzően fiatal nők képviselik a nyilvánosságban (Mikecz 2019).

A globális klímapolitikában hangsúlyosan jelenik meg az erdősítés ügye. Az erdősítés, azaz a fák telepítése korábban nem erdősített/beerdősült területekre a klímaváltozásra adható egyik fontos természetes válasz, mivel a fák életük végéig megkötik a légköri szén (Hawken 2021). Mivel a faültetés a teljes gazdasági rendszer átalakítása nélkül megvalósítható, széles körben népszerűvé vált. A közelmúltban nagyszabású faültetési kampányokat jelentettek be, köztük a Világgazdasági Fórum 2030-ra kitűzött célját egymilliárd új fa ültetéséről. A civil szerveződések túl az ültetési projektek népszerűvé váltak a nemzeti kormányok, a egyéni támogatók és a nagyvállalatok körében. Jóllehet nyilvánvaló, hogy az erdősítésnek nagy szerepe lehet a klímaválság elleni küzdelemben, az alapos hely-, faj- és fajtaválasztást nem lehet megkerülni. Egyes tudósok például tiltakoznak az olyan földterületek esetleges beerdősítése ellen, amelyeken eredetileg nem erdő állt, és amelyeket a faültetés ökológiailag károsítana, mint például Afrika hatalmas gyepterületei és szavannái (Hawken 2021). Magyarországon ilyen területek a Duna-Tisza közti Homokhátság még megmaradt erdős sztyeppéi (Tölgyesi et al. 2020; Biró et al. 2007). Az egyik legnépszerűbb erdősítési mód a faültetvények telepítése nem feltétlenül járul hozzá a klímaválság mérsékléséhez. A gyakran gyorsan növekvő, nem őshonos, magas kereskedelmi értékű fajokból álló ültetvények a fák kivágása során elvesztik a szénmegkötési képességüket (Hawken 2021: 65). A klímaváltozás teremtette változó és kiszámíthatatlan körülmények következtében egy adott területen őshonos fák bizonyos köre küzd a túlélésért (Hawken 2021: 65). A kihívás megoldása lehet, hogy az egy adott területen őshonos fákhhoz hasonló, de ellenállóbb és a melegebb és szárazabb körülményekhez jobban alkalmazkodó fafajokat telepítünk (ibid.).

Hogyan érhetik el a közösségi szerveződések a céljaikat?

A mozgalomkutatás főbb eredményeinek áttekintésével e tanulmány célja a közösségi erdősítési projektek stratégiaalkotásának segítése. A mozgalomkutatásban egyetértés látszik kirajzolódni, miszerint a mozgalmak/civil szerveződések sikeréhez három tényező együttállása szükséges: (1) az erőforrás-mobilizáció (McCarthy–Zald 1977), (2) a politikai lehetőségstruktúra (Della Porta 2013, Meyer 2004) és (3) a kulturális keretezés [framing] (Benford–Snow 2000). A civil szerveződések számára erőforrást jelenthetnek a szövetségeseik, a hálózataik, a pénzügyi lehetőségeik és a társadalmi bázisuk, azaz az általuk képviselt ügyek közvetlen érintettjei és az ügyek szimpatizánsai. Annak érdekében, hogy a társadalmi mozgalmak sikeresek legyenek az ügyeik előbbre vitelében olyan szervezeti stratégiát szükséges kialakítaniuk, ami reflektál a szerveződés tágabb, politikai-gazdasági kontextusára.

A klímamozgalmak esetében a tágabb politikai-gazdasági kontextus része a környezeti kihívások több-léptékűsége és az azokat kezelni hivatott intézményi környezet korlátai. Reagálva az egyre komplexebbé váló politikai-gazdasági kontextusra a klímaigazságossági kezdeményezések egyre inkább policentrikusan szerveződnek (Tormos-Aponte–García-López 2018). A policentrikus szerveződés a hálózatosodás egy olyan formája, amely lehetőséget teremt a döntéshozatal különböző szintjeit, szakterületeit, szereplőit (érintettek, stakeholderek) és földrajzi léptékeit összekötni (Tormos-Aponte–García-López 2018: 284). A policentrikusan szerveződő klímaigazságossági mozgalomban kiemelt figyelmet szentelnek a marginalizált csoportok (nők, etnikai kisebbséghez tartozók, szegénységben élők, stb.) szempontjainak a mozgalom követeléseibe történő beépítésére.

A hálózatos szerveződésen túl a részvételi döntéshozatal az, amit széleskörben alkalmaznak a társadalmi mozgalmak, civil szervezések ügyeik előbbre vitelében. Az elmúlt évtizedekben egyre népszerűbbé váló részvételi döntéshozatal a társadalmi mozgalmakon túl a szakpolitikában is használatos. Megkülönböztethető annak funkcionalista és kritikai ága. A részvételi döntéshozatal széleskörben elterjedt, funkcionalista ága elitvezérelt és szerepe egyrésről az intézményekbe és szakértőkbe vetett bizalom helyreállítása, másrésről pedig a szakpolitikák fejlesztése új hangok és érdekek bevonásával (Warren 2014). Mivel a részvételi döntéshozatal e funkcionalista ágában a napirendet az állampolgári részvételre „meghívó” megbízó szervek alakítják, a résztvevők tere a szakpolitikák tényleges alakítására szűk, sokszor csupán új információforrást jelentenek a szakpolitikai döntéshozók számára (Bua–Bussu 2021). A részvételi döntéshozatal alulról szerveződő, kritikai megközelítése ezzel szemben az emberek széleskörű mozgósításán és a társadalmi mozgalmak azon stratégiáján alapszik, amellyel úgy igyekeznek alakítani a közügyeket, hogy minél inkább beépülnek az állami döntéshozatalba (Blanco et al. 2020). A részvételi struktúrák visszaszerzésével és újraértelmezésével e mozgalmak hozzájárulhatnak a társadalom és gazdaság rendszerszintű átalakításához (ibid.). Míg a részvételi döntéshozatal funkcionalista megközelítésében a cél tehát a jobb szakpolitikák fejlesztése és a tradicionális intézmények legitimálása, addig a kritikai megközelítésében a társadalmi igazságosság növelése és a demokrácia mélyítése (Bua–Bussu 2021: 717). A részvételi döntéshozatal kritikai értelmezése kiemelt szerepet tölt be az új, klímaigazságosságért küzdő zöld mozgalom stratégiájában. A policentrikus szerveződés és a részvételi döntéshozatal növelte a klímamozgalom társadalmi legitimációját és bázisát (Babstista et al. 2023; Mikecz 2019; Tormos-Aponte–García-López 2018).

Hiába jó azonban a szervezeti működés és stratégia, ha nem kedvez a politikai légkör. A politikai lehetőségstruktúra befolyásolja a mozgalmak érvényesülését, azaz az aktivisták (ágens) tehetsége és stratégiai döntései kizárólag a politikai környezetben uralkodó játékszabályok (struktúra) függvényében értékelhetők (Meyer 2004: 128). Politikai lehetőségeken azokat a lehetőségeket értjük, amiket a politikai, gazdasági környezet, illetve az intézményi és társadalmi berendezkedés kínál. Ilyenek lehetnek például a választások, a változások a politikai elitek közötti

szövetségekben, az elnyomás csökkenése, a törvényváltozás vagy a politikusok részéről érkező támogató nyilatkozatok. A válsághelyzetek is hatással vannak arra a politikai lehetőségstruktúrára, amelyben a mozgalmak/civil szerveződések léteznek. Bizonyos lehetőségek bezáródnak a civil szerveződések számára ügyeik előbbre vitelére, mások azonban megnyílnak.

Az 1990-es években a kulturális hatás is befolyásolta a mozgalmak kutatás alakulását. A mozgalmak kutatók rájöttek arra, hogy számít a kommunikáció, azaz, hogy mit mondanak a civil szerveződések és azt hogyan mondják el. A kommunikáció megértéséhez a mozgalmak kutatók az Erving Goffman által először használt keretezés (framing) megközelítéssel dolgoztak (Hunt–Benford–Snow 1994). A keretezés pályákra tereli a gondolkodást, meghatározhatja, hogy miként gondolkozik egy társadalom vagy egy közösség különféle problémákról és jelenségekről (Szilágyi 2019, Lakoff 2004). A politikai szereplők, a kommunikációs szakemberek és a tömegmédiumok hatékonyan befolyásolhatják mások véleményét és viselkedését a kereteken keresztül, anélkül, hogy az emberek jelentős része ennek tudatában lenne (Szilágyi 2019). A mozgalmakban a keretek jellemzőket és definíciókat társítanak időben és térben emberekhez és ügyekhez – problémát vetnek fel, megnevezve annak az okát, (alternatív) megoldási lehetőségeket fogalmazznak meg és eszközöket vázolnak fel a célok elérésére. Az információ egy keretben lehet 1) diagnosztikus, azaz a problémát meghatározó, 2) prognosztikus, azaz a legjobb megoldást felvázoló; vagy 3) motivációs, azaz a problémával kapcsolatban (figyelemfelhívás vagy megoldás) cselekvésre ösztönző (Della Porta–Parks 2014). Az üzenetek célközönséghez való eljutásában szerepe van a megszövegezésnek és a történetnek, az akciók képi megjelenítésének és a mozgalmi narratívák uralkodó narratívákhoz való viszonyának. Az ok-okozati összefüggések megfogalmazása, azaz a narratíva megalkotása és széles körben történő terjesztése a hatalomgyakorlás egy módja. A status quo-ban érintett politikai és gazdasági szereplők érdeke, hogy a válsághelyzetek olyan narratívái terjedjenek el és váljanak széles körben ismertté, amelyek nem eredményezik a gazdasági rendszer radikális megváltoztatását, annak demokratikus alapokra helyezését (Szabo 2022). Mivel a szavaknak nincsen eleve adott és változatlan jelentése, a keretezés fordított irányban is működik. Kitartó munkával bármelyik szóhoz kapcsolhatók pozitív vagy negatív keretek a közgondolkodásban (Szilágyi 2019). Az átkeretezés egy olyan technika, amelyet a mozgalmak és más politikai-gazdasági szereplők tudatosan alkalmaznak annak érdekében, hogy egy adott ügyet új kontextusba helyezzenek.

Módszertan

Annak érdekében, hogy a klímaválság kontextusában létrejövő helyi szerveződések cselekvőerejét (ágencia) jobban megértsük, esettanulmánnyal dolgoztunk. Egy olyan helyi civil szerveződést választottunk, amely explicit célként fogalmazza meg a klímaváltozás elleni küzdelmet a faültetésen, azaz a fás élőhelyek teremtésén

keresztül, és amely nem budapesti kezdeményezésként országosan is ismertté vált. Inspirálódva a 10 milliós fa, országos közösség életre hívásából, 2019 nyarán szerveződött meg Békéscsabán, az ország egyik legkevésbé erdőszűrt, jó minőségű földterületei okán mezőgazdasági dominanciájú területén, a *Hatvanezer* fa mozgalom, azzal a céllal, hogy arányosan Békéscsaba létszámával, 60000 fát telepítsenek. Röviddel a megalakulásuk után elérték a megalakuláskor kitűzött céljukat⁸ (Hatvanezer Fa Egyesület 2019), viszont úgy döntöttek, hogy tovább folytatják a fás élőhelyek teremtését. Három évvel a megalakulás után 30 hektár erdő és 7125 méter zöldfolyosó telepítésénél és 1637 db városi fa ültetésénél tartanak. Arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan szerveződik egy a klímaváltozást expliciten tematizáló, nem budapesti központú civil kezdeményezés. (1) Hogyan fogalmazza meg és kommunikálja céljait, keretezi a klímaváltozással kapcsolatos kihívásokat és cselekvési lehetőségeket? (2) Hogyan hoz döntéseket? (3) Milyen erőforrásokat és hogyan mobilizál céljai elérése érdekében? (4) Hogyan mozog a helyi/hazai közéleti térben? Kutatási kérdéseink megválaszolása érdekében dokumentumelemzéssel kezdtünk. A mozgalom online jelenlétének megismerését (honlap, facebook oldal és Facebook-csoport) követően a helyi (elsősorban Behír, Beol, Csabai Mérleg), majd az országos médiamegjelenések elemzésével folytattuk. A dokumentumelemzés segítette azonosítani a szerveződés főbb mérföldköveit és kulcsszereplőit, akikkel félig-strukturált interjúkat készítettünk. Összesen nyolc kulcsinterjút készítettünk a Hatvanezer fa Békéscsabán mozgalom férfi alapítóival (3), női aktivistáival (2) és a helyi politikai élet olyan szereplőivel (2), akik tagként vagy tárgyaló partnerként interakcióban vannak a mozgalommal. Annak érdekében, hogy megértsük azokat a szempontokat is, amik miatt tagokat veszíthet el a civil szerveződés olyan volt taggal is készítettünk interjút, aki kilépett a civil szerveződésből (1).

A leiratokat és a dokumentumokat a MAXQDA szoftver segítségével elemeztük. A leiratok kódolása során – igazodva a kutatási kérdésekhez – négy fő, egymással összekapcsolódó tématerület rajzolódott ki: kommunikáció, döntéshozatal, erőforrás-mobilizáció és a közügyek alakítása. A következőkben ezeket a tématerületeket tekintjük át a tanulmány.

Kommunikáció

A Hatvanezer fa Békéscsabán mozgalom célja „*az emberiség által (vagyis az általam és általad is) okozott klímaváltozás elleni küzdelem.*”⁹ Problémafelvetésében és a megoldási lehetőségek felvázolásában (diagnosztikus és prognosztikus keret) a szerveződés közelebb áll a klímamozgalom mérsékelt ágához. Szemben a klímamozgalom radikális ágával (klímaigazságosság) az emberiséget (és nem a globális kapitalizmust) tekinti az ökológiai válság fő okozójának. Az egyéni felelősséget és cselekvőerőt hangsúlyozza a kommunikációjában, míg a fás élőhelyeket befolyásoló helyi és országos szakpolitikai döntések proaktív alakítására mérsékelt hangsúlyt fektet a célmeghatározásában.¹⁰

A megoldást nem a globális gazdasági rendszer és az egyének életmódjának radikális átalakításában látja. A meglévő intézményi keretek között az ország egyik legkevésbé erdősült területén kívánja növelni a zöldterületek arányát: „*A mi fegyvereink az erdők, a fák, a cserjék, a komplex ökoszisztémák. A növekvő, gyarapodó fás élőhelyek és a velük/bennük/rajtuk/alattuk élő szervezetek kötik meg a leghatékonyabban a légkörből a szén-dioxidot.*”¹¹

Szemben azonban a klímamozgalom mérsékelt ágával, amit jellemzően intézményesült, nagyobb múltra visszatekintő NGO-k alkotnak (pl. Greenpeace, WWF) a Hatvanezer fa mozgalom 2019-ben, több évvel a párizsi klímacsúcs után alakult. Míg a klímamozgalom mérsékelt ága globális léptékben gondolkodik és a technikai célok elérésére helyezi a hangsúlyt (mint pl. a szén-dioxid-kibocsátás bizonyos szintű csökkentése vagy a globális felmelegedés bizonyos fok alatti tartása), addig a Hatvanezer fa mozgalom a keretezésében a hangsúly a helyi szinten van. Fialat, helyben jól beágyazott szerveződésként az intézményi struktúrák progresszív átalakítása helyett az egyénre helyezi a hangsúlyt, a helyi lakosság mozgósításával, fás élőhelyek telepítésével kíván hozzájárulni a szén-dioxid légkörből történő megkötéséhez: „*Ha nem akarunk rövidesen félsivatagban élni, össze kell fognunk, hogy megfordíthassuk a sorsunkat. Nincs tett nélküli feloldozás. Ezt már nem oldja meg senki helyettünk. Mindnyájatok fizikai, anyagi, szellemi képességére szükség van. Kinek mije van, azt adja – minden hozzájárulás kelleni fog.*”¹² A globális környezeti kihívásokat, illeszkedve a hazai zöld civil gyakorlathoz (Mikecz 2023), a helyi szintről lépve kívánja kezelni, helyi/táji léptékben gondolkodva elsősorban helyieket mozgósít. A globális klímapolitikát alakítani célzó, policentrikusan szerveződő globális klímamozgalomba civil hálózati kapcsolatainak mérsékelt megléte okán kevésbé integrálódik.

A civil szerveződésben már a megalakulás idején a fásítás három fő irányát határozták meg (BA_3, BA_4, BA_5):

- városfásítás,
- erdősítés („őserdő program”),
- dűlőfásítás.

Az ültetések alapját eleinte a városi fásítási program adta, amelynek érdekében kapcsolatba léptek, majd együttműködési megállapodást kötöttek a városi önkormányzattal.¹³ A várossal való együttműködés és a városi faültetés bürokratikus nehézségei miatt ez az irány jelenleg kevésbé hangsúlyos a szerveződésben. A 2021-es aszályos nyár következtében a városi fák gondozása került előtérbe. A városfásítás kapcsán a szerveződés problémafelvetésében a várost, mint élőhelyet az erdővel állítja szembe: egy erdőhöz képest sokkal mostohább körülmények között kell túlélniük a fáknek a városban: kevés a talaj, a tápanyag, a víz, a páratartalom (Kovácsné Tyirják 2022).

További nehezítő tényezőként a klímaváltozást jelöli meg, kiemelve ezzel kapcsolatban az aszályos időszakok növekedését. Megoldási javaslatként fogalmazódik

meg, hogy a civilek gondoskodásával megmenthetőek az elültetett fák az olyan extrém időjárási körülmények között is, mint a 2021-es aszályos nyár. A megoldási javaslatához illeszkedik a motivációs keret, miszerint az ültetett fák életben tartásához szükség van a békéscsabai lakosságra.

Az erdősítés és a dűlőfásítás a város külterületén zajlik. A szerveződés két külterületeket érintő fő irányának problémafelvetése: Békéscsaba térségében a nagyüzemi mezőgazdaság dominanciájának következtében alacsony biodiverzitású „agrársivatag” alakult ki (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_03). Megoldási javaslat az erdősítéshez kapcsolódóan: A kevés még be nem szántott területen az erdő telepítése egyrészt a biodiverzitás növelését szolgálná, másrészt – a mezőgazdasági termelésből adódó szállópor egy részének kiszűrésére alkalmas – véderdő funkciót is töltené be Békéscsaba lakossága számára (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_03). Motivációs keret: Szükség van a civilekre az erdők telepítéséhez és az ültetett csemetékről való gondoskodáshoz.

A dűlőfásítási program problémafelvetése: A Magyarországra és azon belül is az Alföldre jellemző kopár dűlők az ipari mezőgazdasági gyakorlatok következtében az elmúlt évtizedekben alakultak ki (elnökségi tagok, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_03, BA_04): „A táblákat szegélyező és azokat felosztó dűlőúthálózat mellől gyakorlatilag minden fát kipusztítottak [a gazdák], hogy a lehető legnagyobb termőterületet ériék el.” (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_04). Megoldási javaslat: E területek visszafásítása nemcsak rövid időn belül növelné a táj biodiverzitását, hanem látszólagos hátrányai ellenére (kevésbé férnek el a gazdák a nagy gépekkel, kisebb területet tudnak felszántani) végső soron előnyös lenne a gazdák számára is (elnökségi tagok, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_03, BA_04). A fák védelmet jelentenének a szél általi talajeróziótól, javítanák a terület vízmegtartó képességét, a mikroklímát és a felszínre vetett magokat, mint például a hagymát megvédenék attól, hogy elfújja a tavaszi szél (BA_03, BA_04, Hatvanezer Fa Egyesület 2021). Motivációs keret: Szükség van a civilekre a dűlők fásításához.

Döntéshozatal

A civil szerveződés legfelsőbb köre az elnökség, ami a három alapító elnökségi tagból (az ötletgazda bioboltos, a dűlőutak fásításáért elkötelezett vadászmeister és a geográfus kutató) áll. Az egyesületi tagság 10 főből áll, de nem az egyesületi szint az, ahol a döntések születnek. A gyorsaság és hatékonyság érdekében a három elnökségi tag hozza a stratégiai döntéseket, ún. „demokratikus elnökségben” (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_04): „(...) a legtöbb döntést itt [az elnökségben] hozzuk meg, nyilván a tagság bizalmából élvezzük ezeket a funkciókat, elfogadnak és látják, most már három év távlatából, hogy működnek. Tehát abszolút demokrácia van, nincs elnöki vétó sem, itt kell a kétharmad. Tehát gyakorlatilag egy demokratikus elnökségben vagyunk.” (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_04)

A három elnökségi tag napi kapcsolatban áll a facebook messenger alkalmazásában (a Hatvanezer Fa Egyesület elnökségi tagja, BA_03). A nyílt Facebook-csoport moderátori feladatait is ők látják el. Rotációt, tisztújítást nem terveznek (a Hatvanezer Fa Egyesület elnökségi tagjai, BA_03, BA_04, BA_05): *„Mi vagyunk, akik teljes egészében az életünket erre feltettük, és a többiek látják, tudják ezt, folyamatos kommunikációban vagyunk velük és a támogató ötleteiket természetesen elfogadjuk, beépítjük a mi határozatainkba, de nem gondolom, hogy ez változni fog, vagy ezen változtatni kell. Jó irányba megyünk így.”* (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület, BA_04) A szervezetten belüli részvételi döntéshozatal legfőbb terepe az évente legalább kétszer megszervezett plénum (elnökségi tag, Hatvanezer Fa Egyesület). Erre azt a körülbelül 30 fő önkéntest hívják meg, akik év közben a legtöbb közösségi munkát végzik és jellemzően a vezető szakemberek által összeállított javaslatokat és terveket vitatják meg (ibid.). A részvételi elemek ellenére a vezetői utánpótlás kinevelésének hiánya függővé teheti a civil szerveződést a három elnökségi tag személyétől, és párosulva a döntési jogkörök átlátható lehatárolásának hiányával, hosszabb távon rejtett hierarchiához vezethet a szerveződésen belül (Simsek).

A három elnökségi tag mellett a mozgalom működésében kulcsszerepet játszik a közösség-szervezési feladatokat ellátó női alapító tag (aki egyben az ötletgazda felesége is) és a négy szakértő, akik közül kiemelkedik a Hatvanezer Fa Egyesület (és mozgalom) szakmai irányítását végző erdészeti szakértő. A zárt Activity csoportba¹⁴ bárki szabadon beléphet, aki önkéntes munkát kíván végezni a mozgalomban, az azonban kérdés, hogy a szerveződés önkéntesei számára mennyire opció a mozgalom belső körébe a bekerülés. Míg a mozgalomban 60% a nők aránya, a háromfős elnökségben nem szerepel nő. Továbbá míg a gondoskodáshoz kapcsolódó többnyire láthatatlan munkákat (gondoskodás a fákról, kapálás, sütemények sütése, adminisztráció) jellemzően nők végzik a szervezetben, addig a szerveződést többnyire férfiak képviselik a médiában. A közösség-szervezési feladatokat ellátó női alapító tag nem éli azt meg, hogy a női mivolta miatt lenne kevésbé látható kívülről: *„(...) nincsenek kiosztva a szerepek, az számít, hogy kinek milyen a habitusa, és mit vállal ebből jobban, illetve milyen szaktudása van. Ezek alapján oszlanak meg a feladatok (...). Egyébként vannak olyan cikkek, ahol én is megszólalok, hogyha kifejezetten kíváncsiak civil véleményre. Mert, ha szakmai kérdésről van szó, akkor az erdészt kérdezik meg, meg a geográfust kérdezik meg, ha ők nők lennének, akkor nyilván ők válaszolnának, történetesen most itt ezek az emberek férfiak. De ez nem a nemi szerepek miatt van.”* (a mozgalom női szervezője, fókuszcsoporthozos beszélgetés)

Míg a klíma mozgalom radikálisabb, klímaigazságosságért küzdő ágában fontos a nők szempontjainak beemelése a mozgalomba, addig a Hatvanezer fa mozgalomban ez nem egy kiemelt irány: *„(...) olyan sok megosztottság van ebben az országban. Én nem szeretném, ha ez a férfi-női létre is kiterjedne még jobban, mert lehet, hogy nekem szerencsém van, vagy ez a közösség más, de én azt látom itt a Hatvanezer fa mozgalomban, hogy a terepen valahogy kiegyensúlyozódnak a*

szerepek. (...) hál' Istennek ez úgy alakult, hogy borzasztóan elismerjük egymás munkáját. Itt azt lehet érezni, hogy együtt vagyunk erősek. Egyikünk sem tudna úgy haladni, hogyha a másik nem csinálná meg a dolgát." (a mozgalom női szervezője, fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés)

A részvételi döntéshozatal funkcionista és kritikai megközelítése egyszerre van jelen a szerveződésben. Ez a kettősség a mozgalom társszervezésében, hagyományteremtő céllal 2022 nyarán megszervezett GLOKÁL fesztiválon is megnyilvánul, ahol két, a részvételi döntéshozatal technikáira építő fórum is megrendezésre került (Vízönrendelkezési Akciócsoport megalakulása, 1 óra; Csabai Zöld Fórum, 1,5 óra). Míg a vízönrendelkezési akciócsoport megalakulása során transzformatív agendát követ, addig a Csabai Zöld Fórum közelebb áll a részvételi döntéshozatal funkcionista megközelítéséhez. A vízönrendelkezési fórum célja a jelenlegi vízgazdálkodási rendszer átalakítása a vízmegtartás és a „vizet a tájba” koncepciói mentén (Kovácsné Tyirják 2022: 28). Annak ellenére, hogy a vízügyi problémák e transzformatív keretezése jelen van a mozgalomban, a szerveződés stratégiai partnere, a helyi országgyűlési képviselő által képviselt helyi öntözésfejlesztés^{15 16} a jelenlegi paradigma (ipari mezőgazdaság) keretein belül rajzolja ki a cselekvés lehetőségeit. Mindent összevetve a Vízönrendelkezési Akciócsoport megalakulásával a részvételi döntéshozatal kritikai értelmezését használva, alulról szerveződve kívánja befolyásolni a mozgalom a jelenlegi vízgazdálkodást a fenntarthatóbb gyakorlatok meghonosítása érdekében. Ezzel szemben a helyi országgyűlési képviselővel együttműködésben a csabai „zöld” ügyekről szervezett lakossági fórum nem mutatott túl a már meghozott szakpolitikai döntések társadalmi elfogadtatásán. A „zöld” lakossági fórumon téma volt a reptérfejlesztés is, amit már a fórumot megelőzően nemzetstratégiai célnak nyilvánított a kormány¹⁷, elkészült a reptér fejlesztési koncepciója és előzetes megvalósíthatósági tanulmánya és Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata is már a fórumot megelőzően szerződött a reptér tervezését végző cégekkel.¹⁸

Erőforrás mobilizáció

A Hatvanezer fa mozgalomban a központi hangsúly az önkéntesek mobilizálásán van. A civil szerveződés jól használja az online tér által teremtett lehetőségeket. A széles körben elérhető online eszközök, mint a blogok, fórumok, crowdfunding oldalak, médiamegosztó oldalak és a közösségi oldalak lehetővé tették az aktivizmus spontánabb alakítását és a széleskörű közönség elérését, olcsó és gyors mozgósítását (Bennett–Seegerberg 2012; Hensby 2020; Hands 2011). A Hatvanezer fa mozgalom a közösségi médiából nőtte ki magát. A szerveződés alapítója a mozgalom létrejöttét megelőzően is több éven keresztül közéletileg aktív volt helyi szinten.

Egy még a mozgalom elindulása előtti beszélgetésünkben így fogalmazott: „(...) szeretnék egy ilyen LMP-szerű, ilyen zöld, de mit tudom én, azért reálisan zöld,

meg inkább ilyen szociálisan érzékeny pártot” (a Hatvanezer Fa Egyesület elnöke, MM_01). Rendszeresen használta a közösségi médiát a közügyekkel kapcsolatos véleményformálásra és kereste azt, hogy hogyan lehet a közösségi médián keresztül pozitív közéleti változást elérni: „*Én nagyon sokáig nagyon aktív, ilyen fotelfordalmár voltam. És aztán rájöttem, hogy az ember [ha] a Facebookon kisüti az energiáit, akkor [másra már] nem marad. (...) És ez nem jó. Tehát tényleg nagyon sokszor, én sok mindenkivel eszmét cseréltem. Nem voltam ilyen nagyon anyázós egyáltalán, megpróbáltam úgy intelligensen vitázni mindenkivel, de az emberek kidühöngik magukat a virtuális térben, és igazából nem történik semmi.*” (a Hatvanezer Fa Egyesület elnöke, MM_01)

A közösségi média a Hatvanezer fa mozgalom elindulását megelőzően az alapító szempontjából az egyéni posztokon keresztüli közéleti tevékenység terepe volt. Azonban a csoport megalakulásával az egyéni véleményformálásról áttérődött a hangsúly a közösségi erdősítésben megnyilvánuló kollektív cselekvésre. Maga a Hatvanezer fa is egy közösségi cselekvésre hívó facebook posztból (2019 július) nőtt ki magát: „*Kiírtam a saját Facebook-oldalamra, és mindjárt rengeteg like talált meg ezt a kis bejegyzésemet, és aztán egy nap múlva körülbelül meg is alapítottam ezt a [facebook] csoportot, ahol most már 8800 valahányan [a cikk írásakor ~ 9200] vagyunk. És hát ez nem csak virtuális történet.*” (a Hatvanezer Fa Egyesület elnöke, BA_05)

Társadalmi bázis

Az első bejegyzés után röviddel, 2019 augusztusában létrehozott facebook-csoport¹⁹ nyílt, bárki csatlakozhat hozzá, funkciója az „érzékenyítés”, a téma iránti elkötelezettség növelése. A nyílt Facebook-csoport lehetővé tette az olyan szakértők megtalálását és ügy mellé állítását, akik önkéntes munkájukkal segítették az egyesületet, annak bejegyzésétől kezdve, az ültetések szakmai koordinációjáig. Az első önkéntes föld és eszköz felajánlások is a nyílt Facebook-csoporton keresztül érkeztek. Röviddel az első közösségi cselekvésre hívó facebook bejegyzést követően személyes találkozóra került sor, ahol az ügy iránt elkötelezett 8–10 főből álló lelkes csapat elkezdte lefektetni a Hatvanezer fa Békéscsabán mozgalom stratégiájának alapjait. Úgy döntöttek nem az inspirációt adó 10 millió fa mozgalom szervezeti keretei között végzik a tevékenységüket, mivel úgy látták hatékonyabbak tudnak lenni, ha nem tagozódnak be egy központosított országos szervezetbe. A helyi autonómia megőrzése érdekében egy önálló egyesület létrehozása mellett döntöttek, amelyet a hatályos törvényekben előírt minimális 10 fő egyesületi taggal alapítottak meg (2019 szeptember az egyesület bejegyzése).²⁰ Az operatív feladatok könnyebb koordinálása érdekében létrehoztak egy zárt Facebook-csoportot is (2019 szeptember), ahova azok kerülnek be, akik tevélegesen is hozzá akarnak járulni egy-egy projekthez.

Az aktivista csoportban toboroznak önkénteseket az egyes részfeladatokra, mint például a makkgyűjtés, ültetés, kerítésépítés.

1. táblázat. A Hatvanezer fa mozgalom társadalmi bázisa, forrás: saját szerkesztés a szervezet beszámolóai alapján (Hatvanezer Fa Egyesület 2019, 2020, 2021, 2022)

Társadalmi bázis	Szimpatizánsok (fő)	Önkéntesek (fő)
2019	~ 6500	160
2020	~ 7700	550 (~4732 óra)
2021	~ 8000	711 (~10258 óra)
2022	~ 9200	1056

A szaporítóanyag (makk, mag, magonc) gyűjtés, erdészeti és kertészeti szak- és segédmunka (ültetés, makkvetés, gazolás, csemetekert kapálás, gondozás, locsolás, stb.), mezőgazdasági jellegű szak- és segédmunka (traktoros és egyéb gépi szakmunka, permetezés, kerítésépítés, stb.) háttéradminisztráció, pályázatírás, szakmai egyeztetések, utazások, közösségi kommunikáció és programszervezés teljes egészében önkéntes munka keretében valósul meg (Hatvanezer Fa Egyesület 2019, 2020, 2021, 2022).

Pénzügyi erőforrások

A helyi gazdálkodó szervezetektől és a lakosságtól gyűjtött adományok meghatározó részét képezik a Hatvanezer Fa Egyesület bevételeinek már a szervezet indulása óta. A szerveződés intézményi háttérét biztosító egyesület tagsága formális. Az egyesületi tagok tagdíjaiból befolyt összeg minimális (néhány ezer forint). A szerveződés tagi bázisára épülő bevétel még az SZJA 1%-ok felajánlása is, amit 2022-től tud gyűjteni az egyesület. Központi és helyi önkormányzati költségvetési forrásokhoz a 2021-es és 2022-es évben fért hozzá a szerveződés. A 2020-as évben jelentősebb támogatást tudhatott magáénak a Budapest Bank Békéscsabáért programnak köszönhetően és 2022-ben a szerveződés szövetségese és aktivistája, a helyi országgyűlési képviselő által alapított díjban (Közösségi díj) is részesült.

2. táblázat. A Hatvanezer Fa Egyesület bevételei, Forrás saját szerkesztés a szervezet beszámoló alapján (Hatvanezer Fa Egyesület 2019, 2020, 2021, 2022)²¹

	2019	2020	2021	2022
Központi költségvetési támogatás			5.000 eFt · 2.000 eFt központi alapból · 3.000 eFt EEM civil pályázatból	3.335 eFt · központi alapból
Helyi önkormányzati költségvetési támogatás			150 eFt	690 eFt
SZJA 1%				580 eFt
Adományok	1.012 eFt	814 eFt · 316 eFt magánszemélyektől · 498 eFt gazdálkodó szervezetektől	3.774 eFt · 509 eFt magánszemélyektől · 3.014 eFt gazdálkodó szervezetektől · 251 eFt egyéb	2.643 eFt · 547 eFt magánszemélyektől · 2.096 eFt gazdálkodó szervezetektől
Egyéb		1.000 eFt · Budapest Bank Békéscsabaért támogatási program		70 eFt · Herczeg Tamás Közösségi díj

A klímamozgalom klímaigazságosságért küzdő ágával szemben a policentrikus és hálózatos működésre kisebb hangsúlyt fektet a szerveződés. A hangsúly a helyi tudáson és a tájhoz illeszkedő helyi fásításon van, ebből adódóan a helyi léptéken túl, kapacitásaik szűkössége okán is, kevésbé fektetnek energiát a más civil szervezetekkel (országos és nemzetközi) való hálózatosodásra.

Közügyek alakítása

Egy adott ügy mentén szerveződés során kulcskérdés, hogy a civil/közösségi szereplők hogyan viszonyulnak a politizáláshoz, mint a közügyek alakításához, illetve hogyan viszonyulnak a közügyek intézményes képviselőihez (pl. pártok, képviselők, önkormányzati, minisztériumi szereplők) (Ádám et al. 2020: 38). Magyarországon az államszocializmus meghatározó jelentőségű volt a politikai szocializáció tekintetében.

Szemben a nyugati demokráciákkal Kelet-Közép-Európa államszocializmusában az emberek elnyomást, félelmet és anyagi hiányt éltek át, és megtagadták tőlük a politikai és polgári jogokat (Massino–Shana 2009).

A férfiak és a nők nem gyakorolhatták a liberális-demokratikus értelemben vett állampolgári jogaikat, vagyis nem beszélhettek, gyülekezhetek, utazhattak szabadon, és nem vehettek részt a politikai folyamatokban (pl. nem támogathattak vagy nem ellenezhettek jogszabályt és egy adott politikai pártot vagy jelöltet) (Massino–Shana 2009). Az államszocializmus tehát nem tette lehetővé az aktív demokratikus politizálás cselekvési mintáit (Csepeli 1993). Napjainkban is a politizálásnak egy szűkebb értelmezése a széles körben elterjedt. Ez az értelmezés a pártpolitikára szűkíti le a fogalmat, és negatív jelentéstartalommal ruházza azt fel. A Hatvanezer fa mozgalom vezetősége is szűken, mint pártpolitizálás értelmezi a politikát és távol kívánja tartani magát tőle: *„Én szerintem a közösségi cselekvés az közösségi cselekvés. Én nem gondolom, de biztos, hogy vannak olyan stúdiók, ahol ezt politikának tanítják, meg én meg is értem. (...) hogyha közemberekkel találkozol, akkor a politika nekik az, amikor veszekedni kell, amikor pártoskodni kell, amikor egymást osztani kell, amikor egymást gyűlölni kell, (...) nem szabad véletlenül se összeállni senkivel, még akkor se, hogyha értelmes dolgot mond (...) Tehát ez egy olyan szörnyű dolog, én ezt nevezem politikának.”* (a Hatvanezer Fa Egyesület elnöke, BA_05)

Függetlenül a szűken vett politikaértelmezéstől, a fásításra, mint pártokon átívelő közügyre tekintenek és igyekeznek a politikai térben úgy manőverezni (és a különböző pártokhoz is kötődő politikai szereplőket a fásítás ügye mögé állítani), hogy a fás élőhelyek kiterjedését növeljék: *„(...) csak az ügy mentén működünk együtt. Tehát nem veszünk részt politikai pártok támogatásában, kommunikációjában, hanem gyakorlatilag a mindenkori döntéshozókat próbáljuk meg rávenni arra, hogy vegyenek részt ebben az ügyben az ő lehetőségeikhez mérten.”* (a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_04) Ez a stratégia azért is célravezető lehet, mert a hazai mozgalmakutatás eredményei megmutatták, hogy egy civil szerveződés sikeres érdekérvényesítését segíti, ha a civil szereplők hangsúlyozzák, hogy az ügy, amit képviselnek pártokon átívelő és egy olyan politikai teret hoznak létre, amelyben az ügy támogatójaként egyaránt léphet elő kormányzati és ellenzékben lévő politikus (Sebály 2020; Ádám et al. 2021).

A civil szerveződések, mozgalmak jelentősen kevesebb erőforrással tudnak gazdálkodni, mint más, hosszabb ideje intézményesült szereplők. Annak érdekében, hogy ellensúlyozzák a számukra elérhető relatív erőforráshiányt céljaik megvalósítása érdekében szövetségre lépnek más országos, helyi vagy nemzetközi mozgalmi/civil, állami vagy gazdasági szereplőkkel. A Hatvanezer fa mozgalom stratégiájában kiemelt figyelmet szentelt a helyi önkormányzatnak és a helyi országgyűlési képviselőnek. Mindkét szövetségesi kör jelentőségét az ültetés előtt álló bürokratikus akadályok elhárítása és az ültetés helyszínéül szolgáló földterület szempontjából emelték ki a szerveződés vezetői (BA_03, BA_04, BA_05). A független vezetésű (de a helyi szöveg szerint a Fidesz érdekkörébe tartozó) önkormányzattal röviddel a megalakulásuk után vették fel a kapcsolatot, annak érdekében, hogy a város közterületeinek fásításához partneri viszonyt építsenek ki velük. A partneri viszonyt egy együttműködési megállapodásban formalizálták, amelynek lényege, hogy a város vezetése igyekszik megszüntetni a városfásítás előtt álló esetleges bürokratikus

akadályokat, míg a Hatvanezer fa mozgalom segíti elfogadtatni Békéscsaba lakosságával a városfejlesztés (pl. úthálózat fejlesztése, bicikliutak építése) érdekében nélkülözhetetlen fakivágásokat. Az együttműködési megállapodás ellenére mégsem alakult ki a civil szerveződés és az önkormányzat között egy konfrontációtól mentes viszony. Már az együttműködési megállapodás első körös tárgyalásakor érzékelte azt a szerveződés vezetősége, hogy a jelentős társadalmi bázissal rendelkező Hatvanezer fa mozgalmat az önkormányzat megkísérelte egy bicikliút-építéssel járó fakivágás legitimálására használni: „(...) *aznap, amikor az első körös polgármesteri szintű öt-hat fős kabinetes leülés volt, akkor már folyamatban volt itt Csabán egy bicikliút kiépítéssel járó fakivágás, és kijött egy kis poszt, megint a facebookon, aminek ez volt egy kicsit a lényege, hogy fotó, megbeszéltük, faültetés, zöldítés és lám, egyetértve mi is. Pedig ott elmondtuk (...) és mindig, amikor még aztán négy-öt-hatszor leültünk bizonyos ügyekben, mindig hozzátettük, hogy nyilván abban az esetben tudjuk érzékenyíteni pozitívan a lakosságot, hogyha azt először is mi is szakmailag, meg egyéb módon úgy ítéljük meg, hogy lehet.*” (a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_03)

Míg a formalizált együttműködési megállapodással mérsékelten tudott eredményeket elérni a mozgalom a városfásítás ügyében, addig egy, a helyi lakosság széles körét mozgósító locsolási kampányának kézzelfogható eredménye lett. A 2021-es aszályos évben megvalósított locsolási kampánnyal elérte a mozgalom, hogy az önkormányzat is növelje a saját cége, a városgazdálkodás számára biztosított forrásokat (mintegy 30 millió forint értékben telepített öntözőberendezést) a város frissen telepített fáinak öntözése érdekében (helyi önkormányzati képviselő, BA_07, a mozgalom női szervezője, BA_05).

A szerveződés szövetségesei között kiemelt szerepe van a helyi országgyűlési képviselőnek (Fidesz), aki azon túl, hogy 2019 óta terepi önkéntese is a szerveződésnek, hatalmi pozícióját mobilizálta annak érdekében, hogy erőforrásokhoz (földterület, pénz) juttassa a kezdeményezést: „*Nyilván a lehetőségeihez mérten ő abban segít, amiben tud, hogy összeköt minket esetleg olyan magasabb rendű szervezetekkel, intézményekkel, aki a mi tevékenységünket tudja segíteni. Elsősorban én egy aktivistaként tekintek rá, aki a kapát is megfogja, az ásót is megfogja, de megfogja az érdekünkben a tollat is, és felemeli a telefont is.*” (a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_04)

Egy az országgyűlési képviselő közreműködésével 24 ha-os földterület megszerzése kiemelt sikerként él a mozgalom vezetőségének emlékezetében (a Hatvanezer fa mozgalom elnöksége és közösségi szervezője, BA_03, BA_04, BA_05, BA_08, Frankó 2022). 2021-ben az Agrárminisztérium és a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara stratégiai partnere, az Országos Erdészeti Egyesület²² az OMV Hungária Kft.-vel együttműködésben az „Ültessünk együtt fát egy fenntartható jövőért!” címmel közös akciót indított.

A kampány ideje alatt összesen 3000 fa ültetéséhez elegendő kupont adtak el a kutakon, amely 3 millió forintnyi összegnek felel meg.²³ Az így befolyt támogatást pedig az Országos Erdészeti Egyesület végül a Hatvanezer Fa Egyesületnek ítélte oda

azzal a feltétellel, hogy közterületen, azaz önkormányzati vagy állami földterületen végzik el az erdősítést (a Hatvanezer Fa Egyesület elnöke, BA_05). A civil szerveződések először az önkormányzathoz fordult erdősíthető földterület reményében, ahol nem kaptak egyértelmű választ az igényükre (a Hatvanezer Fa Egyesület elnökségi tagjai, BA_04, BA_05). Annak érdekében, hogy még az ültetési időszak előtt erdősíthető területhez jussanak és így élni tudjanak a támogatással a helyi országgyűlési képviselő közbenjárását kérték és kapták meg: „(...) az országgyűlési képviselő segítségével három hét alatt átment a teljes rendszeren. Tehát már erdőszeti, állami és Hatvanezer fával kötött háromoldalú megállapodás volt a kezünkben néhány hét múlva, amikor ő ebbe az ügybe belépett.” (a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_04) A helyi országgyűlési képviselő kezdeményezésére, Zambó Péter erdőkért felelős államtitkár gondnokságával, a Nemzeti Földügyi Központ hatékony és operatív munkájával sikerült rövid időn belül erdősítésre alkalmas állami tulajdonban lévő területet találni (Frankó 2022). Az állami erdők térségi vagyongazdálkodója (DALERD Zrt.) 20 éves fenntartási szerződést kötött a Hatvanezer Fa Egyesülettel, amelynek keretében 24 ha területen létrehozták és gondozzák a város első közösségi erdejét (Hatvanezer Fa Egyesület 2021, a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_03).

A mozgalom vezetősége szerint a szerveződés tagi bázisában minimális a lemorzsolódás és az sem feltétlenül a szerveződés tágabb értelemben vett politikai stratégiájához kötődik (a Hatvanezer Fa Egyesület egyik alelnöke, BA_03). A kezdeményezés nyílt tagságú facebook oldala platformot teremtett a mozgalom stratégiáját érintő kérdésekről való szabad véleménynyilvánításra, az álláspontok ütköztetésére. Ebből a funkciójából azonban a szerveződés egy önkéntese szerint veszített: „A konfliktusok egy része láthatatlan maradt, és azért, mert (...) akik a konfliktus[ok]nak a részesei lehettek volna, azok talán ki is vonultak ebből az egészből. A kommunikációban is háttérbe szorultak egyébként, én is ezek közé tartozom. Háttérbe vonultam, nem szorultam. Ők azok, akik nagyon nem szeretik azt, hogy a mozgalom túlságosan szoroson kapcsolódik a helyi politikához és a helyi politikusokhoz. (...) Szerintem [a konstruktív kritika] az jót tett a mozgalomnak. Ebből most kevesebbet látok már, és szerintem nem jó, hogyha elhallgatnak ezek a hangok. Jó lenne, hogyha lennének viták, valódi viták a mozgalmon belül, mert jót tenne neki.” (önkéntes, az aktivista és a nyílt tagságú Facebook-csoport tagja, BA_01) A fás élőhelyek teremtésének ügyével szimpatizáló, a Hatvanezer fa nyílt Facebook-csoportjának egy lemorzsolódó tagja szerint a szerveződés vezetőségének igyekezete ellenére a kezdeményezés pártpolitikától való függetlensége sérül és ez ahhoz vezethet, hogy további szimpatizánsokat veszít el a szerveződés: „(...) azt tapasztaltam, hogy folyamatosan és egyre inkább rátelepedik az egyesületre a [párt]politika. (...). Én azt gondolom, hogy az egyesületnek nem volt szüksége arra, hogy ilyen közel kerüljön a [párt]politikához, távol kellett volna tartania magát, csak a saját projektekre összpontosítania.” (BA_02)

Az országosan jelenlévő pártpolitikai megosztottság közepette megőrizni az ügy pártpolitikai függetlenségét a békéscsabai civil szerveződés számára is kihívást jelent.

A Hatvanezer fa mozgalom küzdelmeiből is kirajzolódik a közügyek civil oldalról történő alakítását érintő dilemma. Hogyan tudnak úgy közügyeket alakítani vagy csupán ügyeik előbbre viteléhez erőforrásokhoz hozzáférni a jelentős erőforráshihánnyal küzdő civil szerveződések, hogy mindeközben megelőzik azt, hogy pártpolitikai szereplők ellehetetlenítsék őket vagy felhasználják őket szakpolitikai döntések legitimálásához és saját bázisuk építéséhez?

Az erdősítést érintő szakpolitika alakítására tett kísérletet a szerveződés,²⁴ mozgalmi stratégiáik, azonban jellemzően együttműködők, mintsem konfrontatívak.

Konklúzió

Az ország egyik legjobban szervezett fásítási kezdeményezését esettanulmányként használva e tanulmány célja a klímaválság kontextusában létrejövő helyi szerveződések cselekvőerejének (ágenciájának) jobb megértése, különös tekintettel azok kommunikációjára, döntéshozatalára, erőforrás mobilizációjára és a közügyeket alakító képességükre.

A globális klímapolitikat alakítani kívánó klímamozgalmak a klímacsúcsok eredményeinek tükrében egyre radikalizálódnak, stratégiáik konfrontatívabbá válnak és a probléma keretezésében is egyre inkább a kihívás rendszerszintű jellegét és az igazságosság szempontjait hangsúlyozzák. Mivel a faültetés a teljes gazdasági rendszer átalakítása nélkül megvalósítható a globális klímapolitikában és a klímamozgalmában egyaránt népszerűvé vált. Transznacionális szervezetek, országok, globális és helyi civil szervezetek egyaránt fontos feladatnak tartják az erdősítést.

A fás élőhelyek növelését célzó sikeres helyi civil szerveződést a mozgalomkutatás eszköztárával vizsgálva a következő kérdésekre kereste a tanulmány a választ: (1) Hogyan fogalmazza meg és kommunikálja céljait, keretezi a klímaváltozással kapcsolatos kihívásokat és cselekvési lehetőségeket? (2) Hogyan hoz döntéseket? (3) Milyen erőforrásokat és hogyan mobilizál céljai elérése érdekében? (4) Hogyan mozog a helyi/hazai közéleti térben?

A Hatvanezer fa civil szerveződés problémafelvetésében, megoldási javaslatában és motivációs keretében közelebb áll a globális klímamozgalom mérsékeltebb ágához. Az egyén felelősségét hangsúlyozza szemben a jelenlegi gazdasági-politikai intézményrendszert érintő rendszerszintű átalakulás szükségességével.

Döntéshozatalában a globális klímamozgalom mérsékeltebb ágához áll közel. Annak ellenére, hogy alkalmaznak részvételi módszereket a szervezeti működés során, a hatékonyság érdekében a döntéseket jellemzően az elnökség hozza. A globális klímamozgalom klímaigazságosságért küzdő ágával szemben nem kiemelt cél a nők szempontjainak beépítése a mozgalom követeléseibe. Habár a mozgalom tagi bázisában 60% a nők aránya, a vezetőségben nem szerepel nő és jellemzően férfiak képviselik a médiában. A részvételi döntéshozatal funkcionista és kritikai megközelítése egyszerre van jelen a szerveződésben.

A vízügyi kérdések kapcsán a részvételi döntéshozatalt alulról szerveződve, transzformatív agendával alkalmazza a mozgalom. A helyi országgyűlési képviselővel együttműködésben a mozgalom saját fesztiváljának (GLOKÁL Fesztivál) keretein belül megszervezett „Zöld Civil Fórum” során pedig a részvételi döntéshozatal funkcionalista értelmezése érvényesül, hiszen a cél nem a meglévő intézményrendszer átalakítása, hanem már meghozott szakpolitikai döntések (pl. reptérfejlesztés) társadalmi legitimációja.

Erőforrás mobilizációjában kiemelten épít a helyi beágyazottságára, a széleskörű társadalmi bázisára. Az önkéntesek bevonásán túl pénzügyi erőforrásainak, eszközeinek és az erdősíthető, fásítható földterületek nagy részéhez is a társadalmi bázisának mozgósításával jutott.

A közügyeket helyi szinten a széles társadalmi bázisának köszönhetően hatékonyan alakítja. Az egyik kiemelt szövetségesének (helyi országgyűlési képviselő) köszönhetően állami földterületekhez is hozzájutott a szerveződés, ahol a város első közösségi erdejét hozták létre. Mindezek mellett a tagi bázisában jelennek meg kritikus hangok, amelyek szerint a szerveződés vezetőségének igyekezete ellenére a kezdeményezés pártpolitikától való függetlensége sérül. A szerveződés képessége az országos szakpolitika alakítására mérsékelt. Egyrészt a szerveződés helyi fókusza miatt nem céljuk az országos civil szerveződésekhez való kapcsolódás és ezáltal a hatékonyabb érdekérvényesítés. Másrészt mozgalmi stratégiáik jellemzően együttműködőek, mintsem konfrontatívak. A szerveződés civil hálózati kapcsolatainak hiányában nem valósult meg még a globális klímapolitikát alakítani célzó globális klímamozgalomba történő beágyazódása.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a Hatvanezer Fa Békéscsabán mozgalom tagjainak nyitottságát, az interjúkra és e tanulmány kéziratainak alapos és konstruktív véleményezésére szánt idejüket. Köszönettel tartozom Berkó Albert, ELTE TáTK Szociológia Mesterszakos hallgatónak, akivel a HUN-REN KRTK RKI békéscsabai csoportjánál töltött gyakornoki ideje alatt közösen gondoltuk végig a kutatás módszertanát és aki a terpmunka jelentős részét gyakornoki ideje alatt elvégezte. Hálás vagyok továbbá a tanulmány két anonim bírálójának az építő jellegű javaslataikért. A kutatás az ELKH „A hazai klímaadaptáció lehetőségei” (szerződésszám: SA-51/2021.) című projektje keretében valósult meg.

Irodalom

Ádám Zsófia–Lohász Cecília–Mihály Melinda–Molnár Zóra–Rosenfeld Annajuli–Sebály Bernadett–Vass Zsuzsanna–Zsámboki Miklós (2021): *Válságból lehetőség – Lehetőségből válság: Szerveződések és önkormányzatok cselekvőképessége a koronavírus-járvány alatt*. Budapest: Közélet Iskolája.

- Benford, Robert D.–Snow, David A. (2000): Framing processes and social movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26., (1), pp. 611–639. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611>.
- Bennett, W. Lance–Seegerberg, Alexandra (2012): The logic of connective action. *Information, Communication & Society*, 15., (5), pp. 739–768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
- Baptista, Ana Isabel–Jesudason, Sujatha–Greenberg, Molly–Perovich, Adrienne (2023): Landscape Assessment of the U.S. Environmental Justice Movement: Transformative Strategies for Climate Justice. *Environmental Justice*, 16., (2.), pp. 111–117. <https://doi.org/10.1089/env.2021.0075>.
- Biró, Marianna–Révész, A.–Molnár, Zsolt–Horváth, Ferenc (2007): Regional habitat pattern of the Danube-Tisza interfluvium in Hungary I. The landscape structure and habitat pattern; the fen and alkali vegetation. *Acta Botanica Hungarica*, 49., (3–4.), pp. 267–303. <https://doi.org/10.1556/abot49.2007.3-44>
- Blanco, Ismael–Salazar, Yunailis–Bianchi, Iolanda (2020): Urban governance and political change under a radical left government: The case of Barcelona. *Journal of Urban Affairs*, 42., (1), pp. 1–21. <https://doi.org/10.1080/07352166.2018.1559648>
- Bua, Adrian–Bussu, Sonia (2021): Between governance-driven democratisation and democracy-driven governance: Explaining changes in participatory governance in the case of Barcelona. In: *European Journal of Political Research*, 60., (3.), pp. 716–737. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12421>.
- Csepeli György (1993). A poszt-szocializmus gyermekei. *Iskolakultúra*, 3., (10), pp. 44–46. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/29033>
- Della Porta, Donatella (2013): Political opportunity/political opportunity structure. In: Snow, David A.–Della Porta, Donatella–Klandermans, Bert–McAdam, Doug (Eds.): *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social and political movements*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell (Wiley-Blackwell encyclopedias in social science). pp. 1–7. <https://doi.org/10.1002/9780470674871.wbepsm159>
- Della Porta, Donatella–Parks, Louisa (2014): Framing processes in the climate movement: from climate change to climate justice. In: Dietz, Matthias–Garrelts, Heiko (Eds.): *Routledge Handbook of the Climate Change Movement*. Hoboken: Taylor and Francis (Routledge International Handbooks), pp. 19–30. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/29033>
- de Moor, Joost–De Vydt, Michiel–Uba, Katrin–Wahlström, Mattias (2021): New kids on the block: taking stock of the recent cycle of climate activism. *Social Movement Studies*, 20., (5), pp. 619–625. <https://doi.org/10.1080/14742837.2020.1836617>
- Frankó Róbert (2022): A Garabonciás erdő. *Erdészeti Lapok*, 157., (1).
- Hawken, Paul (2021): *Regeneration: ending the climate crisis in one generation*. London: Penguin Books.
- Hands, J. (2011): *@ is for activism. Dissent, resistance and rebellion in a digital culture*. London: Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183pbtr>
- Hensby, Alexander (2020): Open networks and secret Facebook groups: exploring cycle effects on activists' social media use in the 2010/11 UK student protests. In: Flesher Fominaya, Cristina–Gillan, Kevin (Eds.): *Technology, media and social movements*. London: Routledge. pp. 84–96. ISBN 9780367664152
- Hunt, Scott A.–Benford, Robert D.–Snow, David A. (1994): Identity fields: framing processes and the social construction of movement identities. In: Laraña, Enrique–Johnston, Hank–Gusfield, Joseph R. (Eds.): *New Social Movements: from ideology to identity*. Philadelphia: Temple University Press, pp. 185–208. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt14bst9g>
- Kovácsné Tyirják K. (2022): *Civilek a jövőért: a Hatvanezer Fa Egyesület tevékenysége. Záródolgozat, Műszaki mérnökasszisztens környezetvédelem-vízgazdálkodás specializáció*. Budapest: Óbudai Egyetem, Rejtő Sándor Könnyűipari és Környezetmérnöki Kar.

- Lakoff, George (2004): Don't Think of an Elephant! Know your Values and Frame the Debate: the Essential Guide for Progressives. *White River Junction, Vt.*: Chelsea Green. ISBN 1931498717
- Massino, Jill–Penn, Shana (2009): Introduction: gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe. In: Penn, Shana–Massino, Jill (Eds.): *Gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan. pp. 1–10. <https://doi.org/10.1057/9780230101579>
- Meyer, D. S. (2004): Protest and political opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30., (1), pp. 125–145. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110545>.
- McCarthy, John D.–Zald, Mayer N. (1977): Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82., (6), pp. 1212–1241. <https://www.jstor.org/stable/2777934>
- Mikecz Dániel (2019): A zöld, környezetvédő gondolat hallgatói megítélése. In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross, Dániel (Szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok?* Belvedere könyvek. Szeged: Belvedere Meridionale. pp. 275–294.
- Mikecz, Dániel (2023): A politikai ökológia megjelenése Magyarországon: elmélet és mozgalmi gyakorlat. In: Kádár-rendszerválság. *Hungaria Aeterna*. Budapest: Századvég, pp. 269–287. ISBN 978-615-6436-23-8
- Sebály Bernadett (2020): Társadalmi mozgalmak és szakpolitikai változások. Esettanulmány az ápolási díjról Magyarországon. Budapest: CEU. [researchgate.net](http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.142643202). <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.142643202>
- Simsek, Elif Tugba (2023): *New Cooperatives Based on the Solidarity Economy insights from Hungary*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola
- Szabo, John (2022): Energy transition or transformation? Power and politics in the European natural gas industry's trasformismo. *Energy Research & Social Science*, 84., 102391. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102391>.
- Szilágyi Anna (2019): *Miért gondolunk az elefántra?* Budapest: Goethe Institut. <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/klf/21483237.html> (2023.12.19.)
- Tormos-Aponte, Fernando–García-López, Gustavo A. (2018): Polycentric struggles: The experience of the global climate justice movement. *Environmental Policy and Governance*, 28., (4.), pp. 284–294. <https://doi.org/10.1002/eet.1815>.
- Tölgyesi Csaba–Török Péter–Hábenczyus Alida Anna–Bátori Zoltán–Valkó Orsolya–Deák Balázs–Tóthmérész Béla–Erdős László–Kelemen András (2020): Underground deserts below fertility islands? Woody species desiccate lower soil layers in sandy drylands. *Ecography*, 43., (6.), pp. 848–859. <https://doi.org/10.1111/ecog.04906>
- Tramel, Salena (2016): The road through Paris: Climate change, carbon, and the political dynamics of convergence. *Globalizations*, 13., (6.), pp. 960–969. <https://doi.org/10.1080/14747731.2016.1173376>
- Wahlström, Mattias–Wennerhag, Magnus–Rootes, Christopher (2013): Framing “the climate issue”: Patterns of participation and prognostic frames among climate summit protestors. *Global Environmental Politics*, 13., (4.), pp. 101–122. https://doi.org/10.1162/GLEP_a_00200
- Warren, Mark E. (2014). Governance-driven democratization. In: Steven Griggs–Aletta J. Norval–Hendrik Wagenaar (Eds.): *Practices of freedom: Decentered governance, conflict and democratic participation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 38–60. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107296954>

Internetes hivatkozások

Hatvanezer Fa Egyesület (2019): Egyszerűsített éves beszámoló és közhasznúsági melléklet

<https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke>

Hatvanezer Fa Egyesület (2020): Egyszerűsített éves beszámoló és közhasznúsági melléklet

<https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke>

Hatvanezer Fa Egyesület (2021): Egyszerűsített éves beszámoló és közhasznúsági melléklet

<https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke>

Hatvanezer Fa Egyesület (2022): Egyszerűsített éves beszámoló és közhasznúsági melléklet

<https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke>

Jegyzetek

¹ PhD, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete, Békéscsaba.

² Az ökológiai válság jóval több, mint a klíma vagy az ökoszisztéma válsága, magában foglalja a társadalmainkat, a politikai szerveződési formákat, gazdasági rendszereinket, mindennapi életünk struktúráit, és mindazt, amit értékelünk és ahogyan magunkra gondolunk ezen a bolygón.

³ <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=hu> (2023. 08. 31.)

⁴ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/2050-long-term-strategy_en (2023. 08. 31.)

⁵ <https://merce.hu/2020/03/03/ha-tiz-ev-alatt-elultetunk-10-millio-fat-nem-alakul-felsivatagga-magyarorszag/> (2023. 08. 31.)

⁶ <https://www.myforest.hu/> (2023. 08. 31.)

⁷ <https://www.greenpeace.org/hungary/sajtokozlemeny/1504/matol-hatalyos-a-parizsi-klimaegyezmey/> (2023. 08. 31.)

⁸ <https://www.hellovidek.hu/kert/2020/08/08/ok-az-igazi-magyar-klimaharcosok-200-ezer-fat-ultettek-egyetlen-ev-alatt> (2023. 08. 26.)

⁹ <https://hatvanezerfa.hu/> (2023. 08. 31.)

¹⁰ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10221125946767713&set=gm.1101585803782369> (2023. 08. 29.)

¹¹ <https://hatvanezerfa.hu/> (2023. 08. 31.)

¹² <https://hatvanezerfa.hu/> (2023. 08. 31.)

¹³ <https://merce.hu/2020/08/10/a-kozosseg-ereje-a-klimavaltozassal-szemben-60-ezer-fa-bekescsaban/>, (2023. 08. 26.)

¹⁴ <https://www.facebook.com/groups/398381640871671/> (2023. 08. 31.)

¹⁵ <https://koroshircentrum.hu/2023/07/26/herczeg-tamas-folyamatosan-napirenden-van-az-ontozesfejlesztes/> (2024. 01. 16.)

¹⁶ Lásd: <https://herczegtamas.hu/archivum/12562> (2024. 01. 16.) és <https://www.facebook.com/groups/hatvanezerfa/posts/1226930401247908/> (2024. 01. 25.)

¹⁷ A Kormány 1211/2023. (VI. 1.) Korm. határozata regionális repülőterek fejlesztésének lehetőségeiről

¹⁸ <https://ted.europa.eu/udl?uri=TED:NOTICE:312795-2022:TEXT:HU:HTML&src=0> (2024. 01. 16.)

¹⁹ <https://www.facebook.com/groups/hatvanezerfa> 2023. 08. 31.

²⁰ <https://hatvanezerfa.hu/eredmenyek/>, 2023. 08. 27.

²¹ Az adatok tájékoztató jellegűek.

²² <https://www.oee.hu/erdekkepiselet> (2023. 08. 30.)

²³ <https://www.beol.hu/helyi-kozelet/2021/11/kuponokbol-valosult-meg-a-tamogatas-mintaerdot-telepitenek-bekescsaban> (2023. 08. 30.)

²⁴ <https://www.facebook.com/groups/hatvanezerfa/posts/1101585803782369/> (2024. 01. 24.)

Fotó/Németh István Péter

FENNTARTHATÓ ISKOLÁBA JÁRÁS MAGYARORSZÁGON*

— PEDIBUSZ ÉS BICIBUSZ PILOT PROGRAMOK SZEREPE NAPJAINKBAN

Kézai Petra Kinga¹²

Bevezetés

■ A 21. században a világ gyorsan növekvő népességének többsége városokban, urbánus terekben él, így kijelenthető, hogy a városok növekedése, az urbanizáció napjaink egyik fő globális problémája (Hardi 2023). Ezen terek folyamatos térhódításának eredménye a mobilitás igényének exponenciális növekedése, ami a mindennapi élet részét képezi (Kaufmann et al. 2004; Urry 2012; Sunitiyoso et al. 2023; Tori et al. 2023). A mobilitás fenntartása folyamatos kihívások elé állítja a városokat (Santinha et al. 2021). Az utazási szokások az életmód változásával alapvetően átalakultak és a jövőben is további módosulások várhatóak. Az erre irányuló városi problémák kezelésére létrejött innovatív városfejlesztési megoldások célja az adott városi probléma újszerű megközelítése, kezelése, így a városi társadalom életminőségének, életlehetőségeinek javítása, illetve a városi rendszerek működési hatékonyságának növelése. Mindebben azonban kulcsszerepet játszanak a helyi közösségeknek, illetve azok attitűdje, hogy mennyire nyitottak az újdonságokra (Bertalan 2020).

A kutatás fókuszában a városi közlekedésszervezés, azon belül is a napi rendszerességű iskolába járás problematikája áll, amely a lakosság széles körét érinti. Magyarországon az iskolák környékén kialakuló torlódások szeptembertől egészen június közepéig rendkívüli módon terhelik a környezetet és a városokat. Jelen publikáció arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen jó gyakorlat támogathatja a városi mobilitást és segítheti az iskolás gyermekek mobilitásra ösztönzését?

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.05>

Milyen külföldön már bevált jó programok ismertek, amelyek hazánkban is adaptálhatók, hogy a gépjárműben töltött percek számát csökkentve, környezet-tudatosabban és aktívabb életet élhessenek az iskolások? A kutatás ezen témakört járja körbe bemutatva olyan már sikeresen bevált városfejlesztési innovációkat, mint a pedibusz és bicibusz. Így azt a hiátust kívánja betölteni, hogy egyrészt a hazai szakirodalomban még nem született a témával kapcsolatos vizsgálat. Agye-man és szerzőtársai (2023) szisztematikus irodalomkutatásuk eredményeképpen megfogalmazták, fontos a témában hidat képezni a gyakorlati szakemberek és a tudomány között azáltal, hogy utat mutat a jó gyakorlat alkalmazására.

A tanulmány szerkezetét tekintve szakirodalmi áttekintést ad az innovatív vá-rosefejlesztési programokról: a lassú város koncepcióról, a pedibuszról és a bici-buszról, majd bemutatja a Magyarországon adaptált mintákat. Végül pedig interjúk alapján ismertetünk két fenntartható iskolába járást szolgáló programot jogyakor-latként: a gödöllői pedibuszt és a pécsi bicibuszt. A tanulmány következtetésekkel, javaslatokkal és jövőbeli kutatási irányok megjelölésével zárul.

Innovatív városfejlesztési programok a szakirodalomban

A „lassú város” koncepció

Az innovatív városfejlesztési programok áttekintésénél elengedhetetlen meg-emplíteni az egyre inkább teret hódító „lassú város” koncepciót. A történet szerint 1986-ban egy olasz újságíró, Carlo Petrini tüntetni kezdett a Róma egyik legszebb terére (Piazza di Spagna) tervezett McDonald’s gyorsétterem megnyitása ellen. Habár a tüntetés nem járt sikerrel, az általa képviselt vízióból egy mozgalom ala-kult ki, amit 1999 októberében Paolo Saturnini, a Greve-in-Chianti polgármestere és három másik település (Orvieto, Bra és Positano) polgármesterei alapítottak. Az új innovatív modell a „lassú város” (angolul ‘slow city’, olaszul ‘città slow’) elne-vezést kapta, ami egy meglehetősen újszerű megközelítés, a korban elfogadott, rohanó, túlfogyasztás-központú, helyi értékektől elszakadt, globalizált életmód el-lensúlyozására szolgált. A „lassú koncepció” ambivalens a globalizációval, mivel a lokális értékekre és lokálisan elérhető, kulturális és gazdasági erőforrásokra helyezi a hangsúlyt (Mayer–Knox 2006). Alapelvei közé tartoznak a nyugodtabb, kevésbé szennyezett fizikai környezetre való törekvés, a helyi esztétikai hagyományok meg-őrzése, a helyi kézművesség, a helyi termékek és a helyi konyha támogatása. Ösz-szességében a célja, hogy a technológia segítségével egészségesebb környezetet teremtsen és szemléletet formáljon. A koncepcióban résztvevők tudatosítani kíván-ják a közösségekben a nyugodtabb életritmus értékét, és arra biztatják őket, hogy megosszák egymással a jobb életminőséget szolgáló tapasztalataikat (Knox 2005).

A mozgalom az élet számos egyéb területére is kiterjedt, így megjelentek: Slow-Book (lassú könyv), SlowCity (lassú város), SlowDesign (lassú dizájn), Slow Food (las-sú étel), SlowMoney (lassú pénz), SlowLiving (lassú élet), SlowSchool (lassú iskola),

SlowSport (lassú sport), SlowTravel (lassú utazás) és a SlowWork (lassú munka) mozgalmak, amelyek közül világsikert csak a Slow Food mozgalom ért el és mára globális hálózatokkal rendelkezik (Petrini 2013; Bertalan 2020).

Fenntartható városi mobilitás programok a nemzetközi szakirodalomban

A 'lassú város' koncepcióhoz kapcsolódva a tanulmány fókuszában a fenntartható városimobilitási programok közül az aktív iskolába járási programok (active transport to school=ATS) állnak. „A gyalogos és kerékpáros iskolabuszok igen kedvelt mobilitási koncepciók, amelyek elősegítik a gyermekek érdeklődését az iskolába/iskolából való aktív közlekedés iránt, továbbá csökkentik a személygépkocsiktól való függőséget, a környezetszennyezés mértékét a városokban és az egészséges életmódra nevelést (Agyeman et al. 2023: 139031). A téma fontos és releváns, mivel az 1970-es évektől kezdődően a fejlett országokban a drámaian megnőtt az elhízás aránya a gyermekek és serdülők körében (Pate–Flynn–Dowda 2016). Kialakult az úgy nevezett 'backseat generation', vagyis a gyerekek hátsó üléses generációja, akiket szüleik nap mind nap autóval fuvaroznak az iskolába (Mah et al. 2017). Annak ellenére, hogy a WHO (2022a, b) jelentéseiben nagyobb fizikai aktivitást javasol már iskolás kortól, ami hozzájárul a gyermekek fizikai, mentális és szociális jólétéhez, a gyermekek körében az aktív iskolai utazás gyakorisága azonban számos fejlett országban csökken (Ikeda et al. 2020).

A szakirodalmi elemzés a Web of Science, Scopus és Google Scholar tudományos adatbázisokban végzett kulcsszavak (aktív iskolába járási program (ATS), bicycle bus, pedibus, gyalogos iskolabusz (WSB), bicibus, bicycle bus) keresésével kizárólag tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányokra vonatkozóan történt.

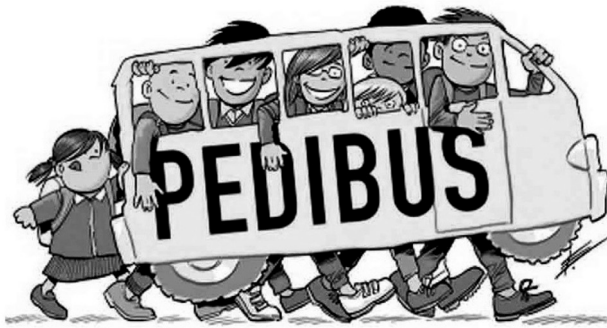
Az elemzés eredményét az 1. melléklet³ foglalja össze. A témában releváns tanulmányok alapvetően kilenc témakörben vizsgálták a programokat: aktív iskolába járást támogató beavatkozások; aktív testmozgás támogatás; biztonságos közlekedés; egészségügyi előnyök; fenntartható mobilitás; iskolába járási szokások; iskolaválasztás és távolság; optimális útvonalak tervezése és pszichológiai jóllét. A témában a releváns kutatások a leginkább a fejlett nyugati országokban folytak, így elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, továbbá Ausztrália, Egyiptom, Japán, Kanada, Mexikó, Olaszország, Skócia, Spanyolország, Sri Lanka és Új-Zéland országokban, mindez megegyezik Agyeman és szerzőtársai (2023) eredményeivel. Viszont a vizsgálatokba bevont iskolás tanulók kora már nem mutat ennyire egységes képet, 0–19 éves korig értelmezik a legtágabban az iskolás korosztályt.

Összességében a szakirodalmi elemzés alapján megállapítást nyert, hogy a fenntartható, városi mobilitást támogató programok, mint a pedibusz és a bicibusz az egyéni célokon túl, mint az aktív testmozgás támogatása, az egészségmegőrzés (wellbeing), a biztonságos közlekedés, közösségi célokat is támogat. De hogy mit is jelent, hol és hogyan alakult ki és terjed el a pedibusz és a bicibusz program?

Pedibusz

A pedibusz jelenséget a szakirodalomban számos kifejezéssel azonosítják, közülük is a legelterjedtebb a 'pedibus', illetve az angol megfelelője a 'walking school bus (=WSB)' (Engwicht 1992; Cradock 2012; Ikeda et al. 2019). A nyugat-európai országokban így a Olaszországban 'a piedi a scuola=pedibus' (Maltese–Gatta–Marcucci 2021; Migliore–D'Orso,–Capodici 2021; Pellicelli et al. 2022), Franciaországban 'le Pédibus', illetve a német nyelvterületeken 'Pedibus' néven terjedt el. Mivel magyar megfelelője nincsen ezért számos kifejezést használunk ugyanazon jelenségre, mint lábbusz, sétálóiskolabusz vagy pedibusz (1. kép).

1. kép. Pedibusz jelenség

Forrás: <https://www.icscarpa.edu.it/wp-content/uploads/2022/05/Pedibus.jpg>

Kong és szerzőtársai (2009) az alábbi szerint határozták meg a 'walking school bus=WSB' fogalmat: „gyermekek csoportja, akik gyalog járnak iskolába és onnan haza egy vagy több gyerekkel és felnőttel” (Kong et al. 2009).

Története egészen 1962-ig nyúlik vissza, amikor Japánban az Oktatási, Kulturális, Sport, Tudományos és Tudományügyi Minisztérium létrehozta és kiterjesztette az egész országra a WSB-rendszert, amely csak iskolába kísérte a tanulókat, haza már nem. Egy 1963-ban készült dokumentumfilm örökítette meg a japán nyelven: shuudantōgekō (集団登下校) elnevezésű sikertörténetet. Tehát az eredeti WSB-ötlet Japánból származik (Waygood–Taniguchi–Craig–St-Louis–Xu 2015), azonban az elterjedése az angolszász országokban az ausztrál David Engwicht, kreatív tervező és urbanista nevéhez fűződik. Engwicht 1992-ben 'Ököváros irányába haladva – cél a forgalom csillapítása' című könyvében írt először az egyszerű, alacsony költségvetésű, de rendkívül fenntartható és környezetbarát 'Walking school Bus' fejlesztési koncepcióról (Engwicht 1992). Az ötletet 1996-ban ismerték fel és kezdték alkalmazni először Kanadában az 'aktív és biztonságos utak' (Active and Safe Routes) program keretében. Svájcban 1999-ben alapították az első WSB-t Lausanne városába, azóta több mint 1500 útvonalat szerveztek meg (Naef 2017). Ázsiában 2010-óta működik Dél-Koreában a WSB köszönhetően a Safe Kids Korea programnak

(Waygood et al. 2015, KOTI 2015). A városfejlesztési innováció meghódította a világot, hiszen Ausztriától kezdve Amerikán, majd Európán át Ázsiáig mindenütt elindultak a pedibusz járatok (Kingham–Ussher 2005).

A WSB-program fókuszában az iskolás (általában 2–18 éves) gyermekek állnak. A cél egyrészt a gyalogos közlekedés arányának a növelése az iskolába járás tekintetében, másrészt pedig az iskolák környékén a reggeli közlekedési dugókat csökkenteni, azáltal, hogy csökken a gépjárművek torlódása az iskolakapuknál, vagyis hosszú távon legitimálja a gyalogos közlekedést, mint mobilitási módot. (Mendoza et al. 2012; Malucelli et al. 2017). A csoport előre meghatározott útvonalon, rögzített menetrend szerint jut el az iskolába, hasonlóan, mint egy buszjárat esetében és a kijelölt megállóban lehet csatlakozni a diákokhoz (2. kép) (Engwicht 1992).

2. kép. Pedibusz megállót jelző tábla Livignóban, Olaszország

Forrás: Saját fénykép.

A koncepció nemcsak a gyermekek számára előnyös, hiszen azon túl, hogy megtanulnak gyalogosan biztonságosan közlekedni, elsajátítják a közlekedési szabályokat, kapcsolatokat építenek ki társaikkal, illetve a 'pedibuszt' kísérő sofőrrel (Waygood–Taniguchi 2020). Ezáltal fejlődik az önbizalmuk, javulnak a társas kapcsolataik, aktív testmozgást végeznek és nő a mobilitásuk (Kingham–Ussher 2007; Mendoza et al. 2012). Mivel a gyerekek csoportosan járnak, így jobban láthatóak a forgalomban részt vevő járművek számára, és így természetesen kisebb a veszélyfaktor, mintha egyedül sétálnának, így a szülők aggodalma az egyéb veszélyek (mint például az idegenek) miatt csökken (Waygood–Susilo 2015; Cradock et al. 2012; Mendoza et al. 2012). A pedibuszt kísérő felnőtt személyek sorába az aktív szülőkön kívül bevonhatók a nagyszülők, a gyermekfelügyelők, a dadusok vagy a környékbeli idősek egyaránt (Naef 2017).

A szolgáltatás többféle formában valósulhat meg: az informális megállapodásoktól kezdve például a szomszédok, iskolatársak közötti megállapodáson át az iskola, vagy az önkormányzat által szponzorált hivatalos programokig (McDonald–Aalborg, 2009), de általában önkéntesek működtetik, a józan ész szabályai szerint (Malucelli–Tresoldi–Nonato 2017). Beindítása rendkívül összetett feladat, magában

foglalja az iskola tanárainak és vezetőségének, a gyermekek családjainak, az önkormányzatnak és további egyéb civil szereplők (pl. szülői munkaközösség, nyugdíjas klub stb.) együttműködését (Malucelli–Tresoldi–Nonato 2018). A tervezés egyik fő lépése, hogy minél többen megismerjék a koncepciót és már a tervezés időszakától kezdve a szervezők aktívan bevonják a helyi közösségeket (Faragó 2020), így a koncepció egyfajta közösségszervezést is igényel (Havasi 2022). A másik fő lépése a járatok pontos, reális megtervezése. A hagyományos pedibusz-járatok kevés megállóval működnek. A szülők gyermekeiket otthonunkhoz legközelebb található megállóhoz kísérik reggelente, ahol csatlakoznak a csoporthoz. Mivel a járatok hosszútávon az igényeknek megfelelően változhatnak, így évről-évre ismertebbé válik a szolgáltatás (Malucelli–Tresoldi–Nonato 2021).

Bicibusz

A sétáló iskolabusz egy alternatívája a bicibusz, ami egy olyan gyermekcsoportot jelent, amely felnőttekkel (szülőkkel, önkéntesekkel és esetenként tanárokkal) együtt kerékpározik az iskolába (Beneyto et al. 2022; Kotsila et al. 2023). A kerékpáros iskolabusz-koncepció ugyanúgy ingyenes, biztonságos, felügyelt és minden időjárási körülmények között működik. A kerékpáros csoportot egy vezető „pilóta” kíséri előre meghatározott időpontokban (általában reggel és iskolaidő után, délután), előre meghatározott útvonalon (Mendoza et al. 2017). Támogató környezetben olyan biztonsági felszerelést is biztosítanak a résztvevőknek, mint sisak, mellény, defektjavító készlet, pumpa vagy akár kerékpár (Agyeman et al. 2023).

A bicibusz pilot program a világhírnevét a spanyol civileknek köszönheti. 2021 őszén öt spanyol család hívta életre a bicibusz fenntartható mobilitási programot a spanyolországi Sarriában (3. kép).

3. kép. Bicibusz Barcelonában

Forrás: Bicibus Summit 2023

A program keretében minden pénteken szülők és gyerekek együtt kerékpároznak a kerület hét iskolájába, teljesen elfoglalva a korábban forgalmas városi utcákat (Wati–Tranter 2015). A kerékpáros iskolabusznak számos előnye van: egyrészt ez egy környezetbarát közlekedési forma; ugyanakkor biztonságos teret teremt a gyermekeknek az iskolába járáshoz; továbbá csökkenti a városi autós forgalmat, és összekovácsolja a közösséget a közös kerékpározás élményén keresztül (Kotsila et al. 2023).

2023 márciusban Barcelonában rendezték meg a 'Bicibus Submit 2023' első nemzetközi rendezvényt, ahová a világ minden tájáról érkeztek 'bicibusz' iránt érdeklődők, szervezők, hogy ötleteket és tapasztalatokat cseréljenek. Így a jövőben saját városukban is el tudják indítani a fenntartható városi mobilitást támogató bicibusz programot (bikebussummit.org/#about).

Fenntartható iskolába járást szolgáló programok Magyarországon

Magyarországon a külföldi példákat követve születtek meg a hazai pedibusz és bicibusz programok. A 1. táblázat összefoglalja a 2021-től indult kezdeményezések főbb jellemzőit.

1. táblázat. A fenntartható iskolába járást szolgáló kezdeményezések Magyarországon

	Települések	Elnevezés	Szervező(k)	Indulás ideje	Járatok száma	Érintett iskolák száma
Pedibusz	Budakalász	Gyalogbusz Budakalász	civil kezdeményezés (Szabó Zsuzsanna)	2021 szeptember	8 (+2 tervezett)	3 ⁴
	Gödöllő	Pedibusz Gödöllő	Gödöllő Város Önkormányzat	2021 november	4 (+2 tervezett)	4 ⁵
	Szentendre	Gyalogbusz Szentendre	Mindenki Szentendréje Egyesület (civil szervezet)	2023 január	3	3 ⁶
	Pomáz	-	Pomázi Civil Szövetség	2023 január	0	1 ⁷
	Vecsés	Vecsési sétáló iskolabusz	Eleven (civil közösség)	2023 november	3	1 ⁸

Bicibusz	Pécs	Bicibusz Pécs	civil kezdeményezés	2022 szeptember	3	2 ⁹
	Verőce	Verőce bicibusz	Dunakanyar Kerékpáros Klub	2022 (2023 februártól megszűnt)	1	1 ¹⁰
	Budapest	Bicibusz Budapest	Magyar Kerékpáros Klub	2022 szeptember	3	3 ¹¹
	Zirc	Bicibusz Zirc	Civil kezdeményezés	2023 november	1	1 ¹²

Forrás: Saját szerkesztés.

Össességében a Magyarországon meghonosult fenntartható iskolába járási programok száma 2021 óta folyamatosan nő, így ezen innovatív város-, illetve településfejlesztési megoldások egyre több településen jelennek meg. Azonban fontos megjegyezni, hogy egy kivétellel (Gödöllő esetében Gödöllő Város Önkormányzata) mind elhivatott és egy jobb jövőért tenni akaró civil személyek, illetve civil szervezetek (Mindenki Szentendréje Egyesület, a Pomázi Civil Szövetség, az Eleven Civil Szervezet, a Dunakanyar Kerékpáros Klub és a Magyar Kerékpáros Klub) kezdeményezéseként jöttek létre. A civilek saját szabad idejüket feláldozva, sokszor saját forrásaikból valósítják meg a lakóhelyükön a programot, így tehát a civil szervező személye nélkülözhetetlen. Ezt bizonyítja Verőce esete: 2023-ban a 'Bicibusz Verőce'-t a legjobb helyi kezdeményezés kategóriában Civil Díjra jelölték és végül a legjobb 25 projekt között értékelték (civilbij.hu/a-civil-dij-2023-dontoisei/), azonban 2023 februárjában a szervező nem tudta folytatni a mindennapi tevékenységét, így a verőcei bicibusz megszűnt. Viszont a kialakított szemléletváltásnak köszönhetően az iskola előtt a kerékpártárolók továbbra is tele vannak és immár az iskolások maguk járnak kerékpárral az iskolába.

Esetek

A tanulmány utolsó részében két sikeres magyar társadalmi innovációt mutat be, melyek példaértékű kezdeményezések. Az esettanulmányok elkészítéséhez 2023 június 1–30. között öt 1–1,5 óra hosszú online interjú készült a gödöllői pedibusz, a budakalászi gyalogbusz, a verőcei bicibusz, a Magyar Kerékpárosklub Aktív Magyarország programon belül a bicibuszért felelős kollégájával és a pécsi bicibusz alapítójával. Az első eset a gödöllői pedibuszt a második pedig a pécsi bicibuszt ismerteti.

Gödöllői pedibusz

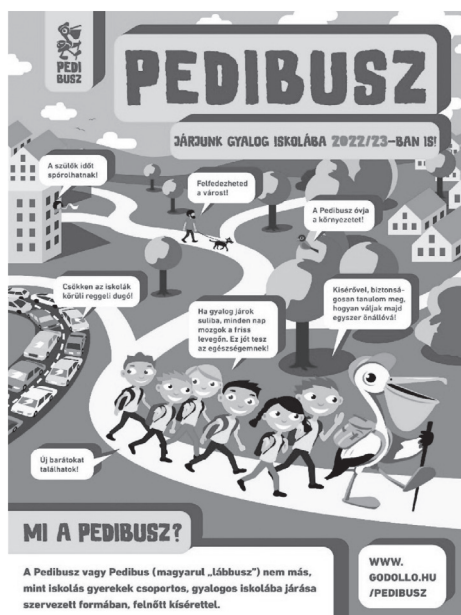
A buttom-up kezdeményezések között az egyetlen kivétel Gödöllő, ahol Mészáros Judit, főépítész asszony európai jó példákat látva (Olaszország, Svájc és Sepsiszentgyörgy, Románia) munkatársaival a 'lassú város (=slow city)' mozgalmat követve egy egyedülálló városfejlesztési pilot programot dolgozott ki: a 'Pedibusz Gödöllő'-t. A 31494 fő lakossággal rendelkező Gödöllő városban (KSH 2022) csökkenteni kívánják az általános iskolák környékén a reggeli órákban a gépjármű forgalmat, a kialakult közlekedési torlódásokat. Így fenntarthatóbb, élhetőbb környezetet alakítanak ki a városban, mindamelllett, hogy hosszú távon formálják a lakosság szemléletét. Gödöllő Város Önkormányzata már 2019 óta tervezte a pedibusz járatok elindítását, azonban a koronavírus okozta járvány, illetve a lezárások nem tették ezt lehetővé. Végül az első pedibusz járat 2021 szeptemberében Budakalász településen indult el sepsiszentgyörgyi minta alapján civil szervezet bevonásával alulról jövő (buttom-up) kezdeményezésként. Gödöllő városában 2021 novemberében, majd 2023 januártól már Szentendrén, 2023 novemberétől Vecsésen is megvalósult a szolgáltatás, de a jó példákat követve további települések is érdeklődnek a kezdeményezések iránt: Göd, Miskolc, Pomáz.

A gödöllői program egyedi sajátossága, hogy a környezetvédelem, környezet-tudatosság mellett a generációk közti kapcsolatteremtést és építést is szolgálja. Az önkéntes kísérők (úgynevezett pedibusz sofőrök) zömét különböző helybeli nyugdíjas szervezetek tagjaiból és nyugdíjas pedagógusokból toborozták össze városszerte. Összesen 28 önkéntes kísérőből mintegy 20 fő 65+ éves aktív nyugdíjas. A helyi közösség körében, de az országos, sőt már a nemzetközi médiában is igen népszerű program egyedülálló társadalmi összefogáson alapul, amely nemcsak a gyermekek számára nyújt egészséges iskolába járási alternatívát, hanem a nyugdíjasoknak is rendszeres aktív elfoglaltságot. Egyben az egészségmegőrzésük szempontjából is fontos a jó levegőn végzett reggeli séta. Nem utolsó sorban pedig az időskori társadalmi elidegenedést, az esetleges magányukat enyhíti azáltal, hogy vidám és csacsogó, az iskolai vagy otthoni élményeikről folyamatosan beszámoló gyermekekkel lehetnek aktív kapcsolatban. A gyerekek adott esetben pótnagyiként tekintenek a kedves nyugdíjas kísérőkre. Így szeretetteljes új kapcsolatok szövődtek a 'kis utasok' és kísérőik között a pedibusz járatok napi működése folyamán. A gyerekek utanként egy-egy matricát kapnak, amit gyűjtőfüzetben gyűjtenek, ha betelik a füzet pedibusz logóval ellátott ajándéktárgyakat (mint például: sportzsák, kulacs, esőköpeny) kapnak, így motiválják őket a részvételre.

Jövőbeli terveik között szerepel további járatok szervezése, valamint a koncepció továbbfejlesztése, esetleges digitalizálása, akár egy applikáció formájában. Tovább kívánják népszerűsíteni a fenntartható iskolába járás kezdeményezést, szívesen becsatlakoznának országos programokba (mint az Aktív Magyarország). Az eddig megszerzett tudást összefoglalták egy teljes pedibusz kézikönyvbe, amelyet szívesen megosztanak érdeklődőkkel, akik szívesen megvalósítanák a jelenséget a saját településükön (Mészáros Judit 2023).

4. kép. Pedibusz felhívás Gödöllő városában a 2022/23 tanévben!

Forrás: <https://www.godollo.hu/pedibusz/>

Pécsi Bicibusz

Hazánkban először bicibusz 2022 szeptemberében honosult meg szülői kezdeményezésre Pécsen, majd Verőcén a Dunakanyar Kerékpáros Klub szervezésében, Budapesten (Zugló kerületben) a Magyar Kerékpáros Klub szervezésében és 2023 őszén Zirc városában szintén civil kezdeményezésre. Azonban a pécsi bicibusz az egyetlen rendszeresen és nemcsak alkalmászerűen működő program. Minden pénteken önkéntesek kíséretével a Ciszterci Oktatási Központba és a Leőwey Klára Általános Iskolába kerékpározó diákokat három előre kijelölt útvonalon Pécs belvárosában. A pécsi bicibusz szervezője és működtetője Simon Winterman, Hollandiából települt Pécsre. Célul tűzte ki a magyar közvélemény formálását és hogy minél több embert győzzön meg, hogy válassza a kerékpárt, mint egészséges közlekedési eszközt a gépjármű helyett, így hozzájárulva a város élhetőségének javításához. 2024 január 15-én a program elnyerte a Zöld Pécs kitüntetést, így tehát Pécs példaként áll minden olyan önkormányzat előtt, amely érdekelt a fenntartható városi mobilitás előmozdításában. Fontos megemlíteni, hogy az elmúlt évek során a Magyar Kerékpáros Klub összeállított egy segédanyagot a szervezéséhez, amely útmutatóként szolgálhat bicibuszt szervezőknek.

Következtetések

A fenntartható városi mobilitás kulcsfontosságú kérdés Európában, mivel az unió polgárainak több mint 70%-a városias terekben él, ahol a közlekedéssel kapcsolatos összes üvegházhatású gázkibocsátás 23%-a keletkezik (Hardi 2023). Ennek érdekében, hogy 2030-ra legalább 55%-kal, 2050-re pedig 90%-kal csökkenjen az üvegházhatású gázok kibocsátása, a városi mobilitási keretkezdeményezés olyan intézkedéseket javasol, amelyek arra ösztönzik az Európai Unió tagállamait, hogy biztonságos, könnyen használható, megfizethető, technológiailag fejlett, alkalmazkodó és környezetszennyezéstől mentes városi közlekedési rendszereket hozzanak létre (Európai Bizottság 2023).

Az elmúlt években számos mobilitást, fenntarthatóságot és egészséges életmódot támogató program indult el nem csak globálisan, de hazánkban is mint például: 2020-ban a Pedelek (az Innovációs és Technológiai Minisztérium éghajlat- és természetvédelmi cselekvési tervhez kapcsolódó program állami támogatással ösztönözte az autóval közlekedőket a kerékpározásra való átállásra, például elektromos kerékpárok vásárlására), amelynek célja, hogy a lakosság egészségének a javítása mellett csökkentse a légszennyezést (WHO 2021).

A teljes magyar lakosságot megcélzó programokon túl, érdemes lenne tovább erősíteni a települések közötti együttműködést az önkormányzati diplomácia területén. Így például a testvérvárosok közötti együttműködés lehetőséget nyújthat cserekapcsolatok kialakítására, tapasztalatcserére, pályázati együttműködésekre, valamint elősegíti a határon túli magyarlakta településeken élők számára az anyaországgal való intenzívebb kapcsolattartást.

Az országos programok mellett további Terület- és Településfejlesztési Operatív Programok (pl. Zirc) bevezetése is hasznos lehet a kerékpáros és gyalogos mobilitás ösztönzésére a magyar városokban, olyan alacsony terhelésű közlekedési módok használatával, mint a bicibusz és a pedibusz. Ezek a módszerek ösztönzik az egészséget és a közösségépítést, miközben minimális környezeti hatással járnak (Pirlone–Spadaro 2020).

A Európa számos országában, mint például Olaszországban az új, 2020–2025 közötti időszakra szóló olasz nemzeti megelőzési terv külön programot irányozott elő 'Az egészségfejlesztő iskolák' címmel, amely a WHO egészségfejlesztő iskolák megközelítésén alapul és támogatja a pedibuszhálózatok létesítését országszerte. Ezen minták adaptálása hazánkban is fontos feladat a jövőre tekintve.

Hiszen Sahlqvist és szerzőtársainak (2019) megállapítása, miszerint az aktív közlekedés növelése és ezáltal a gépkocsihasználat csökkenése, környezetvédelmi és közösségi előnyökkel jár, beleértve a levegő minőségének javulását, a közlekedési torlódások csökkenését, a közösségek élhetőségét és az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkenését is jelenti (Younger et al. 2008; Woodcock et al. 2009), még 2023-ban is teljesen helytálló és különösen fontos a városi területeken, hogy azok élhető terek maradjanak (Malucelli–Tresoldi 2018).

Köszönetnyilvánítás

A 146411 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

- Agyeman, Stephan–Alimo, Philip Kofi–Donkoh, Vincent–Cheng, Lin (2023): Toward cleaner production of walking school buses and bicycle trains: A systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 139031. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139031>
- Beneyto, Mar–Collet, Jordi–Garcia, Marta (2022): Towards an Inclusive Community: Without the Whole Context There Is No Real Inclusion. In: *Global Inclusive Education: Lessons from Spain*. Cham: Springer International Publishing. pp. 127–139.
- Bertalan Laura (2020): Társadalmi innovációk a városi problémák kezelésében. In: Szirmai V. (Szerk.): *Középvárosi társadalmak. Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*. Sopron: Soproni Egyetem Kiadó.
- Faragó Beatrix (2020): A sport és a sportoló mint a területi tőke társadalmi eleme. *Civil Szemle*, XVIII., (3.), pp. 39–61.
- Hardi Tamás (2023): *Urbanizáció és környezetet – A városfejlődés okai és következményei*. Budapest: Libri.
- Havasi Virág (2022): Hatalomnélküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában? 2010–2022 főbb történéseinek elemzése. *Civil Szemle*, XIX., (3.), pp. 47–74.
- Heelan, Kate A.–Abbey, Bryce–Donnelly, Joseph–Mayo, Matthew S.–Welk, Gregory J. (2009): Evaluation of a walking school bus for promoting physical activity in youth. *Journal of Physical Activity and Health*, 6., (5.), pp. 560–567. <https://doi.org/10.1123/jpah.6.5.560>
- Ikeda, Erika–Mavoa, Suzanne–Cavadino, Alana–Carroll, Penelope–Hinckson, Erica–Witten, Kare–Smith, Melody (2020): Keeping kids safe for active travel to school: A mixed method examination of school policies and practices and children’s school travel behaviour. *Travel behaviour and society*, 21., pp. 57–68. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2020.05.008>
- Jones, Michelle–Defever, Emmanuel–Letsinger, Ayland–Steele, James–Mackintosh, Kelly A. (2020): A mixed-studies systematic review and meta-analysis of school-based interventions to promote physical activity and/or reduce sedentary time in children. *Journal of Sport and Health Science*, 9., (1), pp. 3–17. <https://doi.org/10.1016/j.jshs.2019.06.009>
- Kaufmann, Vincent–Bergman, Manfred Max–Joye, Dominique (2004): Motility: Mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28., (4.), pp. 745–756. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2004.00549.x>.
- Kearns, Robin–Boyle, Alexandra–Ergler, Christina R. (2012): The legacy of an intervention: Exploring teenage walking school bus ‘graduates’ mobilities in Auckland. Sites: *A Journal of Social Anthropology and Cultural Studies*, 9., (1), pp. 83–106. <https://doi.org/10.1157/sites-vol9iss1id190>
- Kingham, Simon–Ussher, Shannon (2005): Ticket to a sustainable future: an evaluation of the long-term durability of the Walking School Bus programme in Christchurch, New Zealand. *Transport Policy*, 12., pp. 314–323. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2005.05.002>
- Kingham, Simon–Ussher, Shannon (2007): An assessment of the benefits of the walking school bus in Christchurch, New Zealand. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 41., (6.), pp. 502–510. DOI:10.1016/j.tra.2006.11.008.

- Knox, Paul L. (2005): Creating Ordinary Places: Slow Cities in a Fast World. *Journal of Urban Design*, 10, (1), pp. 1–11, DOI: 10.1080/13574800500062221
- Kong, Alberta S.–Sussman, Andrew L.–Negrete, Sylvia–Patterson, Nissa–Mittleman, Rachel–Hough, Richard (2009): Implementation of a Walking School Bus: Lessons Learned. *Journal of school health*, 79., (7), pp. 319–325. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2009.00416.x>
- KOTI (The Korea Transport Institute) (2015): Korea's 95% Reduction in Child Traffic Fatalities: Policies and Achievements, ed. SUL Jaehoon. *The Korea Transport Institute*, 15., http://www.lib.koti.re.kr:9090/Solars7DMME/publication_koti/KSP-15.pdf (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- Kotsila, Panagiota–Anguelovski, Isabelle–García-Lamarca, Melissa–Sekulova, Filka (2023): Injustice in Urban Sustainability. In: *Ten Core Drivers*. London: Routledge.
- Larouche, Richard–Mammen, George–Rowe David A.–Faulkner Guy (2018): Effectiveness of active school transport interventions: a systematic review and update. *BMC Public Health*, 18., (206.), <https://doi.org/10.1186/s12889-017-5005-1>
- Lewis, Cath E.–Ubido, Janet–Holford, Richard–Scott-Samuel, Alex (2010): *Prevention programmes cost-effectiveness review: physical activity*. https://researchonline.ljmu.ac.uk/id/eprint/2004/1/83_28th_Feb_Physical_activity_and_cost_FINAL.pdf (Letöltve: 2023. 06. 02.)
- Mah, S. K.–Nettlefold, Lindsay A.–Macdonald, Heather. M. –Winters, Meghan–Race, D.–Voss, Christine–McKay, Heather Ann (2017): Does parental support influence children's active school travel? *Preventive medicine reports*, 6., pp. 346–351. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2017.04.008>
- Maltese, Ila–Gatta, Valerio–Marcucci, Edoardo (2021): Active travel in sustainable urban mobility plans. An Italian overview. Research in: *Transportation Business & Management*, 40., 100621. <https://doi.org/10.1016/j.tbrm.2021.100621>
- Malucelli, Federico–Nonato, Maddalena–Tresoldi, Emanuele (2017): Optimization based planning of Pedibus lines: an arc based approach. *Transportation research procedia*, 27., pp. 760–767. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.12.049>
- Malucelli, Federico–Tresoldi, Emanuele–Nonato, Maddalena (2018): Designing pedibus lines: a path based approach. Electronic Notes in: *Discrete Mathematics*, 69., pp. 149–156. <https://doi.org/10.1016/j.endm.2018.07.020>
- Mayer, Heike–Knox, Paul L. (2006): Slow cities: sustainable places in a fast world. *Journal of urban affairs*, 28., (4.), pp. 321–334. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2006.00298.x>
- McDonald, Noreen C.–Aalborg, Annette E. (2009): Why Parents Drive Children to School: Implications for Safe Routes to School Programs. *Journal of the American Planning Association*, 75., (3), pp. 331–342. DOI: 10.1080/01944360902988794
- Mendoza, Jason A.–Watson, Kathy–Chen, Tzu-An–Baranowski, Tom–Nicklas, Teresa A.–Uscanga, Doris K.–Hanfling Marcus J. (2012): Impact of a pilot walking school bus intervention on children's pedestrian safety behaviors: A pilot study. *Health & Place*, 18., (1), pp. 24–30. doi:10. 1016/j.healthplace.2011.07.004.
- Mendoza, Jason A.–Haaland, Wren–Jacobs, Maya–Abbey-Lambertz, Mark–Miller, Josh–Salls, Deb–Todd, Winifred–Madding, Rachel–Ellis, Katherine–Kerr, Jacqueline. (2017): Bicycle trains, cycling, and physical activity: a pilot cluster RCT. *American Journal of Preventive Medicine*, 53., (4.), pp. 481–489. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2017.05.001>
- Mészáros Judit (2023): *Mészáros Judit, Gödöllő főépítészével 2023. 06. 22.-én készített interjú alapján.*
- Migliore, Marco–D'Orso, Gabriele–Capodici, Alexandro E. (2021): The Go2School project for promoting cycling to school: A case study in Palermo. *Cleaner and Responsible Consumption*, 2., <https://doi.org/10.1016/j.clrc.2021.100019>

- Naef, Patrick James (2017): Der Pedibus in der Schweiz: Nutzung, Bekanntheit und Wahrnehmung. In: *Mobilität mit Zukunft*, 1., pp. 1–32. https://pedibus.ch/wp-content/uploads/medias/Actualit%C3%A9s/FR/2017/Septembre/ATE_BD-FR_08.pdf
- Nikitas, Alexandros–Wang, Judith Y.–Knamiller, Cathy (2019): Exploring parental perceptions about school travel and walking school buses: A thematic analysis approach. *Transportation research part A: policy and practice*, 124., pp. 468–487. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2019.04.011>
- Pate, Russel R.–Flynn, Jennifer I.–Dowda, Marsha (2016): Policies for promotion of physical activity and prevention of obesity in adolescence. *Journal of Exercise Science & Fitness*, 14., (2.), pp. 47–53. <https://doi.org/10.1016/j.jesf.2016.07.003>
- Pellicelli, Gloria–Rossetti, Silvia–Caselli, Barbara–Zazzi, Michele (2022): Urban regeneration as an opportunity to redesign Sustainable Mobility. Experiences from the Emilia-Romagna Regional Call. *Transportation Research Procedia*, 60., pp. 576–583. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.12.074>
- Pérez-Martín, Pedro–Pedrós, Gerardo–Martínez-Jiménez, María Pilar–Varo-Martínez, Marta (2018): Evaluation of a walking school bus service as an intervention for a modal shift at a primary school in Spain. *Transport policy*, 64., pp. 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.01.005>
- Petrini, Carlo (2013): *Slow food nation: Why our food should be good, clean, and fair*. Bra: Rizzoli Publications.
- Pirlone, Francesca–Spadaro, Ilenia (2020): The resilient city and adapting to the health emergency. *TeMA-Journal of Land Use, Mobility and Environment*, pp. 305–314. <https://doi.org/10.6092/1970-9870/6856>
- Rothman, Linda–Macpherson, Alison K.–Ross, Timothy–Buliung, Ron (2018): The decline in active school transportation (AST): a systematic review of the factors related to AST and changes in school transport over time in North America. *Prev. Med.* 111., pp. 314–322. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2017.11.018>
- Sahlqvist, Shannon–Veitch, Jenny–Abbott, Gavin–Salmon, Jo–Garrard, Jan –Acker, Felix–Hartman Kellye –Timperio, Anna (2019): Impact of an Australian state-wide active travel campaign targeting primary schools. *Preventive Medicine Reports*, 14., 100866. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2019.100866>
- Santinha, Goncalo–Dias, Ana–Rodrigues, Mario–Rodrigues, Carlos–Bastardo, Rute–Pavão, Joao–Rocha, Nelson Pacheco (2021): Smart cities and urban logistics: a systematic review of the literature. *Europa XXI*, 41., pp. 37–58. <https://doi.org/10.163/Eu21.2021.41.2>
- Smith, Melody–Ikeda, Erika–Duncan, Scott–Maddison, Ralph–Hinckson, Erica–Meredith-Jones, Kim–Walker Caroline–Mandic, Sandra (2019): Trends and measurement issues for active transportation in New Zealand’s physical activity report cards for children and youth. *Journal of Transport & Health*, 15., 100789. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.100789>
- Sunitiyoso, Yos–Wicaksono, Agung–Pambudi, Noorhan Firdaus–Rahayu, Wulan Asti–Nurdayat, Ilham Fadhil–Hadiansyah, Fikri–Nuraeni, Shimaditya–Muhammad, Adhimas Aulia (2023): Future of mobility in Jakarta Metropolitan Area: A Multi-Stakeholder scenario planning. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 19., 100810. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2023.100810>
- Tori, Sarah–Te Boveldt, Geert–Keseru, Imre (2023): Building scenarios for urban mobility in 2030: The combination of cross-impact balance analysis with participatory stakeholder workshops. *Futures*, 150., <https://doi.org/10.1016/j.futures.2023.103160>
- Urry, John (2012): Social networks, mobile lives and social inequalities. *Journal of transport geography*, 21., pp. 24–30. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2011.10.003>
- Wati, Kala–Tranter, Paul J. (2015): Spatial and socio-demographic determinants of South East Queensland students’ school cycling. *Journal of transport geography*, 47., pp. 23–36. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2015.07.005>

- Waygood, Edward Owen D.–Susilo, Yusak O. (2015): Walking to school in Scotland: Do perceptions of neighbourhood quality matter? *IATSS research*, 38., (2.), pp. 125–129. <https://doi.org/10.1016/j.iatssr.2014.12.002>
- Waygood, Edward Owen D.–Taniguchi, Ayako (2020): Japan: maintaining high levels of walking. In: *Transport and Children's Wellbeing*. pp. 297–316. *Elsevier*. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814694-1.00016-6>
- Waygood, Edward Owen D.–Craig-St-Louis, Cathren–Xu, Xin (2015). *International origins of walking school buses and child fatalities in Japan and Canada*. 46., (2.), pp. 0–42. https://www.researchgate.net/publication/302874075_International_Origins_of_Walking_School_Buses_and_Child_Fatalities_in_Japan_and_Canada (Letöltve: 2023.05.26.)
- Woodcock, James–Edwards, Phil–Tonne, Cathryn–Armstrong, Ben G.–Ashiru, Olu–Banister, David–Beevers, Sean–Chalabi, Zaid–Chowdhury, Zohir–Cohen, Aaron–Franco, Oscar H.–Haines, Andy–Hickman, Robin–Lindsay, Graeme–Mittal, Ishaan–Mohan, Dinesh–Tiwari, Geetam–Woodward, Alistair–Roberts, Ian (2009): Public health benefits of strategies to reduce greenhouse-gas emissions: urban land transport. *Lancet*, 374., pp. 1930–1943. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)61714-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)61714-1)
- Younger, Margarit–Morrow-Almeida, Heather R.–Vindigni, Stephen M.–Dannenbergh, Andrew L. (2008): The built environment, climate change, and health: opportunities for co-benefits. *Am. J. Prev. Med.* 35., pp. 517–526. DOI: 10.1016/j.amepre.2008.08.017

Internetes források

- Bicibus Summit 2023: <http://bikebussummit.org/#about> (Letöltve: 2023. 06. 01.)
- Buttazzoni, Adrian N.–Van Kesteren, Emily–Shah, Tayyab. I.–Gilliland, Jason A. (2018): Active school travel intervention methodologies in North America: a systematic review. *American Journal of Preventive Medicine*, 55., (1), pp. 115–124. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2018.04.007>
- Cradock, Angie L.–Fields, Billy–Barrett, Jessica L.–Melly, Steven (2012): Program practices and demographic factors associated with federal funding for the Safe Routes to School program in the United States. *Health & place*, 18., (1), pp. 16–23. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2011.08.015>
- Dias, Charitha–Abdullah, Muhammad–Lovreglio, Ruggiero–Sachchithanatham, Sumana–Rekathheeban, Markkandu–Sathyaprasad, I. M. S. (2022): Exploring home-to-school trip mode choices in Kandy, Sri Lanka. *Journal of transport geography*, 99., 103279. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2022.103279>
- DiGiuseppi, Carolyn–Roberts, Ian–Leah, Li–Allen, Diane (1998): Determinants of car travel on daily journeys to school: cross sectional survey of primary school children *Br. Med. J.*, 316., pp. 1426–1428
- El-Dorghamy, Ahmed–Mosa, Ahmed Ibrahim (2016): Exploring children's travel to school in upgraded informal settlements: A qualitative case study of Ezbet El-Haggana. *Transportation research proceedings*, 14., pp. 1277–1286. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2016.05.200>
- Engwicht, David (1992): *Towards an Eco-City: Calming the Traffic*. Sydney: Envirobook.
- Europai Bizottság (2023): *Sustainable Urban Mobility*. Retrieved from https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/urban-transport/sustainable-urban-mobility_en (Letöltve: 2024. 01. 27.)
- <https://civilidij.hu/a-civil-dij-2023-dontosei/> (Letöltve: 2023. 06. 02.)
- <https://elevenvecesiek.hu/vecsesi-setalo-iskolabusz/> (Letöltve: 2023. 01. 26.)
- <https://kecsup.hu/2022/09/bicibusszal-orom-suliba-menni/> (Letöltve: 2024. 01. 29.)
- <https://mindenkiszentendreje.hu/gyalogbusz-indul/?fbclid=IwAR3BvgI5b51VH2YDsIT8vWakj1oxG4EvUwN6ZoXYFMxKNHtZd2V7u9sWzwmw> (Letöltve: 2023. 06. 02.)
- https://regi.pomaz.hu/container/static_pages_downloads/1657194266_1654693875_poma_zi-polga_r_2022_ju_nius_netre.pdf (Letöltve: 2024. 01. 27.)

- <https://szentendre.hu/2023-ban-ujra-indul-a-gyalogbusz-szentendren-csatlakozzon-on-is-gyermekevel/> (Letöltve: 2023. 06. 02.)
- <https://telex.hu/belfold/2022/11/12/bicibusz-pecs-kerekpar-bicikli-busz>
- https://www.bringazzamunkaba.hu/bicibusz-szervezesi-segedlet/?_gl=1*1gl0h0*_up*MQ.*_ga*MTM0MTU40TAyNC4xNjg3NDQwNjM0*_ga_1GJBB7V6RC*MTY4NzQ0MDYzMy4xLjAuMTY4NzQ0MDYzMy4wLjAuMA (Letöltve: 2023. 06. 22.)
- <https://www.budakalasz.hu/egyre-nagyobb-siker-a-gyalogbusz-budakalaszon/> (Letöltve: 2023. 06. 01.)
- <https://www.godollo.hu/pedibusz/> (Letöltve: 2023. 05. 21.)
- <https://www.icscarpa.edu.it/wp-content/uploads/2022/05/Pedibus.jpg> (Letöltve: 2023. 05. 21.)
- <https://www.reguly.hu/> (Letöltve: 2024. 01. 27.)
- <https://www.zuglo.hu/elindult-a-bicibusz/> (Letöltve: 2023. 11. 19.)
- KSH (2022): https://www.ksh.hu/apps/hntr:telepules?p_lang=HU&p_id=32559 (Letöltve: 2024.01.27)
- WHO (2021): *2021 Physical activity factsheets for the European Union member states in the WHO European Region*. <https://sport.ec.europa.eu/document/europe-physical-activity-factsheet-2021> (Letöltve: 2023. 05. 12.)
- WHO (2022a): *WHO European Regional Obesity Report 2022*. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/353747/9789289057738-eng.pdf> (Letöltve: 2023. 05. 22.)
- WHO (2022b): *Promoting physical activity through schools: policy brief*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049567> (Letöltve: 2023. 05. 12.)

Jegyzetek

- ¹ tudományos segédmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont; E-mail: kezai.petra@krtk.hun-ren.hu
- ² egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudományi és Marketing Tanszék; Email: kezai.petra.kinga@sze.hu
- ³ 1. számú melléklet, A bicibusz és pedibusz koncepciók szakirodalmi elemzése alapján a korábbi vizsgálatok célja, vizsgálat területe és a vizsgált korosztály.
- ⁴ Kalász Suli Általános Iskola, Patakipart Általános Iskola és Szentistvánteleti Általános Iskola; Forrás: [budakalasz.hu/egyre-nagyobb-siker-a-gyalogbusz-budakalaszon/](https://www.budakalasz.hu/egyre-nagyobb-siker-a-gyalogbusz-budakalaszon/)
- ⁵ Hajós Alfréd Általános Iskola, Erkel Ferenc Általános Iskola és a Szent Imre Katolikus Általános Iskola Forrás: <https://www.godollo.hu/pedibusz/>
- ⁶ Templomdombi Általános Iskola, Szentendrei II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Szent András Katolikus Általános Iskola Forrás: szentendre.hu/2023-ban-ujra-indul-a-gyalogbusz-szentendren-csatlakozzon-on-is-gyermekevel/
- ⁷ https://regi.pomaz.hu/container/static_pages_downloads/1657194266_16544693875_poma_zi_polga_r_2022_ju_nius_netre.pdf
- ⁸ Vecsési András Gyula Általános Iskola (<https://elevenvecsesiek.hu/vecsesi-setalo-iskolabusz/>)
- ⁹ Ciszterci Nevelési Központ és a Leőwey Klára Gimnázium Forrás: <https://telex.hu/belfold/2022/11/12/bicibusz-pecs-kerekpar-bicikli-busz>
- ¹⁰ Géza Fejedelem Református Általános Iskola, Óvoda és Bölcsőde (<https://kecsup.hu/2022/09/bicibuszsal-orom-suliba-menni/>) (Letöltve: 2024. 01. 29.)
- ¹¹ Jókai Mór Általános Iskola, Hajós Alfréd Általános Iskola és a Munkácsy Mihály Általános Iskola Forrás: <https://www.zuglo.hu/elindult-a-bicibusz/>
- ¹² Zirci Reguly Antal Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola Forrás: <https://www.reguly.hu/>

1. számú melléklet

Kutatás célja		Vizsgált terület	Vizsgált korosztály	Irodalom
Aktív iskolába járást támogató beavatkozások		Kanada & USA (szakirodalmi elemzés)	3–19 éves	Buttazzoni et al. (2018); Rothman et al. (2018)
		Szakirodalmi elemzés	6–18 éves	Larouche et al. (2018)
Aktív testmozgás támogatás	Aktív testmozgás támogatás	Új-Zéland	5–17 éves	Smith et al. (2019)
		Christchurch, Új-Zéland	5–17 éves	Kingham–Ussher (2005; 2007)
		Cordoba, Spanyolország	5–12 éves	Pérez-Martín–Pedrós–Martínez–Jiménez–Varo-Martínez (2018)
		USA	2–18 éves	Heelan et al. (2009)
		Carolina, USA	0–17 éves	Pate–Flynn–Dowda (2016)
		Columbia, Kanada	6–19 éves	Mah et al. (2017)
		Cordoba, Spanyolország	6–12 éves	Pérez-Martín et al. (2018)
	Liverpool, Skócia	2–15 éves	Lewis et al. (2010)	
	Aktív testmozgás támogatás és fenntartható városi mobilitás	Auckland, Ausztrália	9–11 éves	Kearns–Boyle–Ergler (2012)
	Aktív testmozgás támogatása és szociális kapcsolatok fejlesztése	Új-Mexikó	6–12 éves	Kong et al. (2009)
Svájc		4–8 éves	Naef (2017)	
Biztonságos közlekedés		USA	0–17 éves	Cradock et al. (2012)
		Houston, USA	9–10 éves	Mendoza et al. (2012)
Egészségügyi előnyök		szakirodalmi elemzés	5–11 éves	Jones et al. (2020)
Fenntartható mobilitás		Emilia Romagna, Olaszország	–	Pellicelli et al. (2022)
		Olaszország	–	Maltese–Gatta–Marrucci (2021)
		Palermo, Olaszország	14–19 éves	Migliore–D’Orso–Capodici (2021)
		Kandy, Sri Lanka	10–18 éves	Dias et al. (2022)
		Szakirodalmi elemzés	–	Agyeman et al. (2023)

Iskolába járási szokások	Bradford, Egyesült Királyság	2–15 éves	Nikitas–Wang–Knami-ler (2019)
	San Francisco, USA	10–14 éves	McDonald–Aalborg (2009)
	Auckland, Új-Zéland	8–13 éves	Ikeda et al. (2020)
	Viktória, Ausztrália	6–12 éves	Sahlqvist et al. (2019)
	Skócia	10–11 éves	Waygood–Susilo (2015)
	Kairó, Egyiptom	4–18 éves	El-Dorghamy–Mosa (2016)
Iskolaválasztás és távolság kapcsolata	London, Egyesült Királyság	6–10 éves	DiGuiseppi–Roberts–Allen (1998)
Optimális útvonalak tervezése	Elmélet	–	Malucelli–Tresoldi–No-nato (2017), (2018), (2021)
Pszichológiai jóllét (wellbeing)	Osaka, Japán	5–17 éves	Waygood–Taniguchi (2020) Waygood–Taniguchi–Craig–St-Louis–Xu (2015)

Forrás: Saját szerkesztés

Fotó/Németh István Péter

THE PLACE AND ROLE OF THE CIVIL SECTOR IN THE INCLUSIVE EDUCATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH WILLIAMS SYNDROME (ALSO) THROUGH MUSIC*

Tóth-Bakos Anita–Csehiová Agáta

Introduction

Williams syndrome (WS) is an extremely rare genetic disorder. Approximately 1 in every 20 000 people has WS. Because of this, most people have never even met a child with WS. Accordingly, it is common and understandable that they know little, if anything, about their condition and the difficulties associated with it. WS is a rare genetic disorder, which is caused by the absence of a particular section of chromosome 7. WS cannot be healed, but with timely treatment and development, symptoms can be alleviated. WS occupies a unique place among genetic disorders because of the fact that, in addition to a unique mix of difficulties, symptoms and abnormalities, some of their abilities and performance in certain intellectual areas are adequate or average, and in many cases above average. Relatively high level of ability includes good communication skills, outstanding verbal skills, sociability and good musical abilities with highly sensitive hearing, good musical pitch and musicality, and a very positive attitude towards music.

As is typically the case for rare disorders, the most important pillar of their advocacy is the civil sphere, where NGOs and foundations support the life, well-being, development and education of WS children and families, thus supporting their full life, effective integration into society, inclusion. The great affinity and positive relationship with music justifies that a prominent part of development and inclusion are specifically music-based activities, music-related activities, music therapy activities.

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.06>

The above has inspired the research interest and activity to explore NGOs focusing on WS from the perspective of music activities. Accordingly, the main objective of our research is to map NGOs in Europe and beyond whose activities focus on WS patients and their families. The basis for mapping the organizations is to summarize their aims, activities and achievements and to highlight their music-related activities in line with the mission of inclusion. Within this, the presence of music therapy and music education activities, their specificities, implementation possibilities, results and experiences are researched. Our main objective is to show that the development and rehabilitation of WS patients through music and musical activities is a significant and integral part of their care within the organized framework and possibilities of the civil sector.

A basic overview of Williams Syndrome, or what's behind the star eyes and the elfin face

WS (also known as Williams-Beuren syndrome) is a rare genetic disorder (estimated to occur in an average of one in 20,000 births) that causes a wide range of organ disorders through physical and mental developmental disorders and was first described in 1961 as a distinct but related syndrome. It is essentially a disorder of elastin production, which causes a variety of physical and mental characteristics. It can affect men and women equally and has been identified in almost every country in the world. In most families, the affected child is the only affected person (including extended family members) (Bzdúch–Červeňová–Justová 1994). The disease may be caused by the fact that most WS sufferers are missing some genetic material from one of the 7 pairs of chromosomes, including the gene that codes for a protein called elastin. The lack of elastin may be behind the development of the symptoms that characterize the syndrome (Bzdúch–Jariabková 2009).

The main symptoms of WS are: a characteristic „elfin „ face with a short stature, wide eyes with a lacy pattern on either side of the broader, sunken nostrils, swelling around the eyes, protruding wider lips, more distant teeth, small chin; cardiovascular problems; hypercalcaemia¹; low birth weight and/or slow weight gain; feeding problems, abdominal tenderness; dental disorders; kidney disorders; hernias; middle ear infections; hyperacusis²; musculoskeletal problems; overly friendly personality; delayed development; learning difficulties, attention and concentration deficits (Bzdúch–Jariabková 2002). Unfortunately, many individuals with this disorder go undiagnosed or are diagnosed at a relatively late age³. One reason for this is that not everyone has all the symptoms at the same time, so it is not easy to recognize WS. This is a huge problem because, as shown above, patients often face serious and progressive health problems. So early detection is essential for the quality and prospects of life (Pober–Dyckens 1994).

The relationship between Williams syndrome and music, musical abilities

Despite the many symptoms and difficulties, WS is a very special genetic disorder, because despite their developmental deficits, some of their abilities and capacities in some intellectual areas are adequate and sometimes even above average, normal level, and can even reach exceptional levels. These include relatively good language and expressive skills, speaking and communication skills, language comprehension (even in foreign languages), long-term memory, social skills (sociability) and musical abilities and skills (Reis et al. 2000). Children tend to be open, friendly and affectionate. By the time they reach school age, most of them are coherent, fluent speakers. They like to spend time with adults, they like to talk to adults. They are helpful and try to meet expectations. Many of them chat constantly. Their chatting is often superficial, often formal in a way typical of adults, often using clichés and phrases. They find it equally difficult to change the subject of the conversation or, on the contrary, to focus on a particular topic (Jariabková 2001).

Their expressive and verbal skills are often not at the same level. Because of their good speaking skills and friendly nature, they can easily give others the impression that they are capable of more than their real abilities allow. About 90% of WS children are hypersensitive to certain sounds that would not make most people uncomfortable⁴. This phenomenon is called „hyperacusis“. A positive approach to the symptom is the musicality and above average musical hearing (often combined with absolute pitch) that is characteristic of WS. Directly related to hyperacusis is the fact that children with WS are highly sensitive to musical impulses, have a very close relationship with music and show a great interest in it (Campbell 2002). This interest is often associated with above-average musical ability, a good musical sense, a sense of rhythm, sometimes absolute pitch and an excellent musical memory. The literature presents a number of case studies of WS children and adults with exceptional musical performance, not infrequently (at least significantly more often than in the general population) the presence of absolute pitch or other exceptional performance focused on musical domains. In some cases, the name of the syndrome itself is associated with outstanding musical ability, also called singing syndrome, musical syndrome, singing mystery or musicophilia (Sacks 2008).

Specific features of the educational process of WS

It is necessary to involve a whole team of professionals in the treatment of WS, including psychologists, speech and language therapists, physiotherapists, as well as specialists who are familiar with WS. Continuous monitoring is essential for all physical symptoms. The vast majority of WS adults are able to be self-sufficient and attend some form of theoretical and/or vocational training school.

They demand special education, as their needs are quite different from other children's needs, and it can be quite difficult to find an educational institution that fits their specific needs.

Although their verbal skills may suggest a higher level of ability, they may not perform well in a 'normal' school or a strong special school due to their reduced non-verbal skills and concentration difficulties. There is no type of educational institution that perfectly meets the needs of WS.

For WS children, integration can be a workable solution, taking into account the specific characteristics of each child. Of course, only if the institution can provide the appropriate material, physical, personal and mental conditions, the most important of which are: additional adults in the classroom, small class sizes, employment of specially trained teachers and learning assistants, well thought-out and progressive development and work plans, and continuous cooperation between professionals.

As highlighted above, the education and development of WS children requires the cooperation of a complex team, within which support and assistance, beyond specialist medical support, can be approached mainly from the next directions:

a) Local early development centers, usually with a multi-disciplinary team of experts,

b) Family support and social care centers, where social problems are solved, counselling, case management and assistance are provided,

c) Expert Committees for the Assessment of Learning Ability and Educational Counsellors, Pedagogical-Psychological Counselling Centers, the preparation of specialized opinions, individual developmental-educational-educational plans, the elaboration of integrated education conditions,

d) Various, e.g. foundation-based movement development and rehabilitation centers, play houses – due to the extreme rarity of the disease, it is highly observed that the main pillar of advocacy is the NGO sector, with foundations and organizations helping WS children and their families.

e) Benefits, rights and equal rights – information regarding benefits for children and their parents is provided by the NGO sector and by local governments and advocacy organizations (Scheiber 2005).

The needs and opportunities for specific educational features should also be considered in the context of music-related activities, considering the special relationship between WS and music and musical skills. Music therapy and music activities of all kinds are an important pillar of integration and inclusion for people with WS, as their highly positive relationship with music, their exceptional hearing and their relatively high level of musical ability provide an excellent basis for development. It is therefore no coincidence that music therapy is a common feature of the work of NGOs. The use of music therapy for children and adults with illnesses, weaknesses and disabilities is a relatively well-documented, well-researched and professionally proven approach. However, the situation is different with regard to education (especially music education at institutional level), since, despite their special

abilities, developmental disorders do not allow WS children to participate in music education within the classical framework of education. In their case, as in education in general, a special approach is needed, adapted to their specific syndrome. However, the possibilities are much more limited.

However, one of the methods of teaching music that stands out as being perfectly adapted to the specific needs of people with disabilities, including WS students, is the *Ulwila color-score method*, created and used by Heinrich Ullrich. It is based on teaching musical elements at a basic cognitive level, using simple symbols, colors and shapes to represent sounds (Tóth-Bakos 2022). Accordingly, sheet music constructed from colored shapes allows the development of musical reading and writing skills, and unique instruments inspired by the method allow active playing of the sheet music - the key to the instruments, in addition to being easy to play, is that they are marked with the corresponding colors for pitch, making it easier to navigate the instrument (Tóth-Bakos 2014, Tóth-Bakos–Csehiová 2016, Tóth-Bakos 2021). The method provides an opportunity for ensembles and orchestras to play together through the sheet music and parts, in addition to individual music making. For WS children and adults, this is an outstanding opportunity to develop their musical skills according to their level, and as well as the experiential and therapeutic effect, educational goals can be achieved, such as developing basic music literacy skills, learning to play an instrument, and playing music in a community.

NGOs in the service of WS in Europe and the world

It is also clear from the above that families with WS children are in an extremely challenging and often difficult situation. It can be observed that they rely most on the support of the civil sector, which is present in countries around the world, and that foundations and organizations focusing on WS and/or other rare genetic disorders are best placed to provide support functions. Why? Firstly, because although these disabled people have a multiple disability, they are not ‚disabled enough‘ for existing civil society organizations to fully represent their specific needs. Since they have only a „few“ of each problem, their symptom complex and their symptomatology are extremely diverse, and their representation and support must be adapted to their uniqueness. Through associations and foundations, people with similar problems can get to know each other. Parents, doctors and teachers can find the right information and exchange experiences. In this way, they can promote their interests together. Since the syndrome became relatively well known, NGOs have been formed around the world to support families with children living with WS and to raise awareness of WS among the public.

These associations were founded by parents who have children with WS, as well as doctors and professionals, to give parents the opportunity to meet, collect information and share their experiences. The organizations are non-profit organizations, usually chaired by a concerned parent or treating doctor.

They receive financial support from membership fees, national and international projects and sponsorship donations.

These organizations have grown into larger entities, federations, and there is now an interconnected network of organizations in Europe and beyond. In Europe, there are currently 19 such organizations, 18 of which are associated with the Federation of European Williams Syndrome (FEWS), the official association of national organizations across Europe which are actively involved in supporting people with the rare genetic condition, Williams Syndrome (WS). The constitution was officially published on September 15th, 2004, in the 'Moniteur Belge' resulting that FEWS has become an official International Organization.

Survey of NGOs focusing on Williams syndrome

Research Aim: Based on the above, we aimed to map and identify the NGOs worldwide that are focused on Williams syndrome, to summarize their main objectives and activities, with a special focus on music-related activities.

Subject of the research: The subject of the research is therefore those NGOs that (also) work with children and adults with Williams syndrome, and their activities include development and musical activities.

Methods used in the research: For the purpose of data collection, the research used mostly explorative methods, with the main background besides printed literature being provided by the web, the organizations' own websites, and materials published or co-published by the organizations themselves. In addition to obtaining available information, the other main pillar of the research methods was based on personal experiences, such as personal experiences collected through personal participation, observation, oral (unstructured) interviews. Personal participation in events organized by the organizations provided an opportunity to collect own active experiences in addition to observations in each activity. Within these frameworks, personal experiences were collected as a participant in the activity or by assisting participants in the activity. In addition, each face-to-face meeting and participation provided opportunities for formal and informal discussions that further enriched the research results. In order to conclude the findings, it was necessary to summarize, analyze and compare the data along several aspects, summarizing and illustrating the results beyond the descriptions.

The research goes far beyond the limits of data collection in that it explicitly required close and active collaboration with organizations, most remarkable being the Hungarian (Magyar Williams Szindróma Társaság), Slovak (Spoločnosť Williamsovho syndrómu) and Czech (Willík – spolek pro Williamsův syndrom). In doing so, they gave us insight into their activities and allowed us to participate actively in events and camps in a helping role, and in addition to answering our questions, they enriched the research results with exceptional results, information and experience by sharing their own stories and actively involving us in the activities

of the organizations. When collecting the research data, it is important to note that the compilation of the list of organizations, i.e. the research sample, was also part of the research work. While the list of members of the aforementioned FEWS is available on their website, the list of organizations worldwide has not been published in the literature available, and therefore the search for organizations individually, their contact details and published information required a significant investment of time and energy.

Research results

In Europe today, there are 20 WS societies in 19 countries – Belgium (two in Belgium), Bulgaria, Czech Republic, Denmark, France, Germany, Hungary, Ireland, Italy, the Netherlands, Norway, Romania, Slovakia, Spain, Sweden, Serbia, the Netherlands, Slovakia, Germany, Switzerland, the United Kingdom and Spain.

Apart from Europe, there are 9 other organizations in Argentina, Australia, Canada, Japan, New Zealand, South Africa, the United States of America and the United States of America.

The objectives and activities of the organizations are varied and depend to a large extent on the financial and social situation in the country. However, we can list some main objectives that are common to all organizations:⁵

- *Finding and linking families with children with WS,*
- *Providing the necessary medical care for children with WS,*
- *Promote the integration of children and adults with WS into society, advocate for their rights and special needs, and support their education and employment in view of their disorder,*
- *Providing opportunities for families of children with WS to support each other and exchange information,*
- *Raising awareness and helping families to solve problems specific to WS,*
- *Raising professional and lay public awareness of WS,*
- *To spread awareness of the syndrome through the press, information, publication of expert articles and studies,*
- *Supporting targeted scientific research projects,*
- *Publication of research results in scientific publications,*
- *Promoting communication with foreign societies.*

These objectives are completed by each organization according to its own skills, capabilities and ambitions. The objectives are achieved through the various activities and events organized by the organizations. There are much greater individual differences between organizations in terms of activities. These differences result from the experience, traditions, financial and other resources of each organization. However, some activities are common to all WS societies:

- *Creation and maintaining their own website,*
- *Organizing professional seminars and training courses,*
- *Support and organization of meetings and meetings of families and children with WS,*
- *Supporting the education of children and adults with WS,*
- *Supporting communication and cooperation with other non-profit organizations,*
- *Production of promotional and information materials and educational films.*

It is also important to mention the other activities promoted by the organizations, which are of great help and support to children and families with WS:

- *Cooperation with hospitals and professional counselling centers, providing consultations and expert advice,*
- *Support for the purchase of compensatory aids,*
- *Organizing summer camps for children and adults with WS,*
- *Support for therapies, in particular music therapy, to improve the health and psychological well-being of children with WS and their families,*
- *Self-publishing, translation of foreign literature, acquisition of foreign professional materials,*
- *Publishing own journal.*

In the field of research and publication, we can highlight the German organization, which is the only one in Europe to publish research on the musical abilities of children with WS. Several organizations in countries such as Germany, Belgium, France, Hungary, Ireland and Spain have contributed significantly to the publication of their own books dedicated to the syndrome. Organizations in Ireland, England, Italy, the Netherlands, Sweden, the Czech Republic, Hungary and the United States are particularly active in producing promotional films and other information materials about WS. Some organizations publish their activities in their own magazines, e.g. in Slovakia, the Czech Republic, Denmark, the Netherlands, Spain, Sweden and Denmark.

Each of these organizations organizes camp-like activities for children, adults and their families with WS. However, not all associations are able to manage these events on their own. Some societies organize summer and weekend activities in partnership with other non-profit organizations, such as rare genetic disease societies and organizations for people with physical and mental disabilities.

It is important to point out that not all WS societies are made up of WS people and their family members. In countries where there are no specific organizations for people with disabilities, WS societies also include members with other genetic diseases and types of disabilities (such as the Hungarian and Dutch organizations).

Out of the 29 civil society associations (20 European and 9 non-European), we were able to include 19 in our research, of which 18 were European and one non-European. This is due to the fact that some types of organizations, such as federations and foundations, have very different roles in terms of their aims and activities

from the organizational activities we researched, and also because, unfortunately, for some organizations we did not have relevant sources and valid information. Therefore, in order to ensure the validity of the research results, we have only researched the available NGOs, whose full list, country name and website contact details are summarized in the table below (*Table 1*):

Table 1. List of the sample organizations

	Country	Exact name of the organization	Contact details, website of the organization
1.	United States of America	Williams Syndrome Association	http://www.williams-syndrome.org/
2.	England	Williams Syndrome Foundation, LTD	http://www.williams-syndrome.org.uk/
3.	Belgium	Association Belge du Syndrome de Williams	https://www.syndromedewilliams.be/
4.	Belgium	Williams-Beuren Syndroom	https://www.williamsbeuren.be/nl
5.	Czech Republic	Willík - spolek pro Williamsův syndrom	https://www.spolek-willik.cz/
6.	Denmark	Dansk forening for Williams syndrom	http://williamssyndrom.dk/
7.	France	Association Du Syndrome De Williams & Beuren	https://www.autourdeswilliams.org/
8.	Netherlands	Nederlandse Vereniging Williams Beuren Syndroom	https://www.williams-syndroom.nl/home
9.	Ireland	Williams Syndrome Association of Ireland (WSAI)	https://www.williamssyndrome.ie/
10.	Hungary	Magyar Williams Szindróma Társaság	https://www.williams.org.hu/
11.	Germany	Bundesverbandes Williams-Beuren-Syndrom e.V.	http://www.w-b-s.de/
12.	Norway	Norsk Forening for WS	https://www.nfws.no/
13.	Romania	Asociația Williams Syndrome România	https://www.williams-syndrome.ro/
14.	Italy	Associazione Italiana Sindromo di Williams (AISW)	https://www.aisw.it/
15.	Russia	Russia Благотворительный фонд поддержки людей с синдромом Вильямса	https://williams-syndrome.ru/
16.	Spain	Asociación Síndrome Williams España	http://www.sindromewilliams.org/

17.	Switzerland	Vereinigung Williams-Beuren Syndrom Schweiz	https://www.williams-syndrome.ch/
18.	Sweden	Williams syndromförening i Sverige	http://williamssyndrom.se/
19.	Slovakia	Spoločnosť Williamsovho syndrómu	http://www.spolws.sk/

The following we summarize and we present the main activities of the 19 organizations surveyed, the characteristics of the events they organize, the presence and nature of music-related activities and information on music education and music therapy.

The organizations can be assessed in terms of their activities according to three main criteria:

- activities targeted only at children and adults with WS,
- common activities for members with WS and their families,
- activities for parents and accompanying participants only, and activities for those interested in the topic.

Summarized according to the criteria listed, the following activities were found in the organizations surveyed (*Table 2*):

Table 2. Classification of activities managed by organizations

For children only	For parents and accompanying only	Common
Rehabilitation treatments	Consultation with experts	Summer and/or weekend camps
Summer and/or weekend camps	Conferences, seminars and workshops, expert lectures	Various leisure activities during the camps (excursions, sports, arts and crafts, etc.)

Each NGO organizes or co-organizes its summer and mid-year or weekend camps, which in some cases are for WS children and adults only, and in other cases also for their families. In both cases, they have in common the participation of volunteers who assist in the daily care of children and adults with WS as guides. Within this framework, only they are present as helpers in the activities organized for the children, during which the parents can participate in other events kept for them. They are also available throughout the camps to assist families with daily tasks, evening activities and recreational activities, thus ensuring the smooth running of the camps. Volunteer helpers are most often university students whose studies are directly or indirectly linked to the work of the assistants – special education students, teacher training students, social education students, but there are also some who are motivated to volunteer by their passion for volunteering.

Camps are most often held during the summer months, but shorter mid-year camps are held throughout the year, focusing on the weekends. The activities of

summer, weekend or mid-year camps can be divided into daytime and evening programs. The daytime activities include professional programs for WS participants and parents, as well as other leisure activities. The main aim of the evening activities is to provide entertainment, fun, socializing and more informal activities. Most of the daily programs are developmental, therapeutic and rehabilitative programs and led sessions for participants, delivered by qualified activity leaders with the assistance of helpers, based on a pre-planned and scheduled program. These therapeutic activities include music, music-based activities, mainly in the form of music therapy sessions or music activities led by other professionals. Some NGOs carry out such musical activities only during the summer or other camp-type events, while others hold them on a weekly basis throughout the year.

Musical activities organized by the NGOs surveyed. Out of the 19 organizations surveyed, 12 have music-related activities, such as Hungary, Slovakia, Czech Republic, Ireland, England, Sweden, Spain, the Netherlands, Italy, Norway, Belgium (Flemish organization), United States of America. For the remaining 7 organizations, no information on music-related activities was found.

Musical activities include:

- music therapy,
- music camps,
- participation in an ensemble or band,
- attending musical events,
- music education.

The presence of music-related activities among the organizations providing music-related activities is very diverse, and the following table indicates the music-related activities that are specific to the countries and that are carried out along the lines of the previous list (*Table 3*):

Table 3. Musical activities organized by NGOs

Country	Music activities				
	Music therapy	Music camp	Playing in a band	Visiting events	Music education
Hungary	✓	✓	✓		✓
Slovakia	✓				
Czech Republic	✓				
Ireland		✓	✓		✓
England			✓		
Sweden		✓	✓		✓
Spain	✓				✓

Netherlands			✓		
Italy	✓				
Norway	✓	✓			
Belgium				✓	
United States of America		✓			✓

Analysis of the data presented shows that six of the organizations focus specifically on one type of music activity. Slovakia, the Czech Republic and Italy provide only music therapy sessions, England and the Netherlands offer the possibility to participate in a band, Belgium focuses on attending music-related events. The activities of the organizations in the other countries are linked to music and music-related activities in a variety of forms. Among the types of activities, three countries offer two different types of music-related activities. While Spain focuses on music therapy and music education and Norway on music camps in addition to music therapy, the US organization focuses on music camps and music education. The remaining three countries are especially active in the delivery of music-related activities, Ireland and Sweden offer three types of activities, in the form of music camps, playing in a band and music education, and Hungary offers the most, with four types of activities, in addition to music therapy.

Another finding is that of the organizations that participated in the research and organized music-related activities, six provide music therapy sessions and five also provide music education for children and adults with WS. Among these countries, two, Hungary and Spain, are involved in both activities, i.e. the organization of therapeutic and educational music activities. Of the NGOs organizing music therapy sessions, all 5 countries' NGOs organize group music therapy sessions, while NGOs in Hungary, Slovakia, the Czech Republic and Norway also organize individual therapy sessions for their participants. All five countries also offer active and receptive as well as complex music therapy sessions. In practice, this means that sessions include all elements of music, a wide range of musical activities, active music-making and combining music with other activities, in addition to listening to music, and often instrument-making.

Music camps are camp-like programs where the focus of the activities is almost only on music – introducing music and instruments, gathering and developing musical experiences, active music making and listening to music are highlighted. In total, NGOs from five countries – Hungary, Ireland, Sweden, Norway and the United States of America – organize camps of this kind on a variable basis. Among them, Ireland and Sweden organize also camps with international participation, thus providing opportunities for more countries to participate. Hungary, Sweden and the United States of America also work closely with other institutions to organize this type of event, as described in more detail below.

Within the framework of musical activities, the possibility of *playing in orchestras and ensembles* is a special feature, which, according to the data collected in the research, is also made possible by NGOs in 5 countries: Hungary, Ireland, England, Sweden and the Netherlands. The *Parafónia* orchestra, which has been established in Hungary since 2003, is made up entirely of children and adults with disabilities. The main pillar of their work is based on the Ulwila method, playing on Ulwila instruments using colored sheet music, and the presence and guidance of the band by conductor and volunteers who assist the musicians. The orchestra performs regularly throughout the year, taking part in festivals, and has been recorded for radio and television on several occasions. The Irish organization is one of the largest in Europe and, in addition to local participants, they also provide international summer camps for WS members from other countries. Their main activity during the camps is music education, with individual and group sessions based on the Ulwila colorful sheet music method. In these camps, music ensembles are formed from the members of the camps, which provide an opportunity to play music in community by participating in music groups and ensembles. In cooperation with the UK organization operates the choir named *MiXiT*, which includes young people with various disabilities as well as healthy members. *The Garden of Love op Pinkop*, a band that exists alongside the Dutch organization, is also made up completely of people with rare genetic diseases. The Swedish organization also places a strong emphasis on music and the activities, and their educational opportunities are run in partnership with *Furuboda High School*, where the principles of the Ulwila color-score method are applied. Ensembles are formed within the framework of education; orchestras provide a great opportunity for music-making together. The Irish and Swedish organizations regularly host international summer camps.

The possibility of *attending music-related events* is only specifically mentioned for the organization in Belgium, which does not organize its own music-related activities, but considers it a priority to provide such inspiration and experiences, given the special relationship between WS and music. In addition, other musical activities, such as music therapy, music education, music camps and music-making activities, also include receptive activities aimed at listening to music and receiving musical impulses.

From the point of view of *music education*, the results show that five organizations also provide educational activities: Hungary, Ireland, Sweden, Spain, and the United States. Within this, institutional teaching is available in Hungary, Sweden, and the United States of America.

In Hungary, the Bárczi Gusztáv Elementary School (Bárczi Gusztáv Gyakorló Általános Iskola) in Budapest provides opportunities for music therapy and music education activities not only for WS participants. The institution also functions as a practicing institution of the Eötvös Lóránd University Bárczi Gusztáv Faculty of Special Education (ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar), which provides an opportunity for close professional and pedagogical cooperation.

The institution works closely with the Hungarian Williams Syndrome Society, especially during the summer camps. In addition to music therapy, the activities also include teaching and learning about the Ulwila method, which is also an opportunity for cooperation with the aforementioned Parafónia music ensemble. The school has a music therapy workshop which, in addition to the therapeutic sessions, also focuses on educational activities based on the principles of the Ulwila method mentioned above.

The *Furuboda High School*⁶ in Sweden provides vocational training for people with disabilities and helps them to find a job after successfully completing their training. The school offers a music course, which includes both theoretical and practical training. The school has its own music workshop and music studio, which provides the possibility to learn to play an instrument, to participate in individual and group music sessions and to participate in orchestras. The institution also organizes short, camp-like international courses as part of its own activities, which focus specifically on musical activities. In the United States, the Berkshire Hills Music Academy⁷ is an institution for the development of musical skills for people with disabilities in the context of institutional education. Its training system is divided into two main parts, the first of which focuses on the development of general and intellectual skills, while the second deals specifically with music. Different types of training are offered, including two-year continuous training, short-term summer camps and summer camps, and training specifically for music therapy.

Summary

The focus of our research was a truly unique approach: we examined the activities of NGOs providing advocacy for WS syndrome, including their musical activities, as a means of inclusion, inclusion, skill and personality development, and social integration.

The specific symptom complex of WS and its special relationship with music and their average or above average musical abilities, the music-related descriptions of the disorder that can be found in the literature, the presentation of cases of WS with exceptional musical talent available in the literature and other documents, all suggest that research on the connection between the disorder and music is timely and important. And research on music-related activities organized and implemented by NGOs is a particularly innovative, gapfilling approach, which is not covered at all or only to a very minimal extent in the available literature. Despite the fact that the disorder itself, the specific symptom cluster of WS, the diagnostic, treatment and developmental options, and the results of the WS are richly represented in the literature, the research results on music are mostly focused on the presentation of outstanding cases and the measurement of musical abilities. There is currently no literature available to explore how and in what ways the WS interest groups, especially the civil sector, integrate music, development through music,

and catch-up into the special care and treatment of WS children and adults. The above-mentioned has inspired us to search for, list and map NGOs worldwide and to collect and summarize all activities related to music.

Our research has shown that NGOs have also recognized the importance of music in WS and that music-related activities are an integral part of their activities. Out of the 19 organizations we studied, 12 were found to have organized their own music-related activities. In the field of music-related activities, five main categories of activities were identified as being present in the activities of the organizations: music therapy, music education, music-related camps, participation in a band and attendance at music-related events. It is worth highlighting the fact that 9 of the 12 organizations that we have studied that organize musical activities have music therapy or music education activities, the main aim of which is to develop, heal and promote inclusion through music. The research also presented the activities of 3 institutions that provide music education and training in an institutional setting, adapted to the specific needs of WS. Our research also revealed that there is a unique method of music education for people with WS, the Ulwila method, which is perfectly adapted to the specific symptom complex of WS and allows for a higher level of music skills and instrumental learning.

Bibliography

- Bzdúch, Vladimír–Červeňová, Oľga–Justová, Vlasta (1994): Williamsov syndróm s hyperkalcémiou, hyperkalcíúriou a nefrokalciózou. *Česká pediatria*, 49., pp. 680–682.
- Bzdúch Vladimír, Jariabková Katarína: História Williamsovho syndrómu. *Časopis lekářů českých*, 20., pp. 650–668.
- Bzdúch, Vladimír–Jariabková Katarína (2009): Klinické príznaky v detskom veku. *Pediatric*, 4., pp. 236–254.
- Campbell Don (2002): *The Mozart Effect for Children: Awakening Your Child's Mind, Health, and Creativity with Music*. New York: William Morrow Paperbacks. ISBN 978-0380807444
- Jariabková, Katarína (2001): Osobitosti rečových schopností pri Williamsovom syndróme. *Logopedica IV, Zborník Slovenskej asociácie logopédov*. IV., pp. 80–94.
- Pober, Barbara R.–Dykens, Elisabeth M. (1993): Williams syndrome: An overview of medical, cognitive, and behavioral features. *Mental Retardation*, 5., (4.), pp. 929–943.
- Reis, Sall M. et al.: Williams Syndrome (2000): *A Study of Unique Musical Talents in Persons with Disabilities*. [online]. University of Connecticut: The National Research Center on the Gifted and Talented. <http://www.gifted.uconn.edu/nrcgt/newsletter/fall00/fall002.html>
- Sacks, Oliver (2008): *Musophilia: Tales of Music and the Brain*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group. ISBN 1400033535.
- Scheiber Barbara (2005): *Az álmok valóra válnak: Kézikönyv a Williams szindrómás gyerekek szüleinek*. Budapest: Magyar Williams-szindróma Társaság.
- Scheiber, Barbara (2002): *Fulfilling Dreams: A Handbook for Parents of People with Williams Syndrome*. Nashville: Williams Syndrome Association.

- Tóth-Bakos Anita (2021): Alternatív irányzatok a zenei nevelésben az inklúzió jegyében, avagy, hogyan lehet a zene tényleg mindenkié. *Parlando: A Magyar Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezetének zenepedagógiai folyóirata*. 60., (6.), pp. 1–18. Budapest: Művészeti Szakszervezetek Szövetsége.
- Tóth-Bakos, Anita–Csehiová, Agáta (2016): Music and Brain – Music Training Transfer. INTED 2016 Proceedings: 10th International Technology, Education and Development Conference. Valencia. *USB. WoS*. pp. 1726–1732.
- Tóth-Bakos Anita (2022): Zeneoktatás és zeneterápia a komplex fejlesztés jegyében. Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények: *Elmélet – eszmetörténet; Szakképzés – Pedagógia; Hallgatói vizsgálatok – pedagógusképzés*. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, pp. 151–165.
- Tóth-Bakos Anita (2014): Zenetanulás színesen: a színeskotta-módszer magyar nyelvű kiadványai. *Parlando: A Magyar Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezetének zenepedagógiai folyóirata*. Budapest: Művészeti Szakszervezetek Szövetsége. 56., (3.), pp. 22–22.

Notes

¹ raised blood calcium level.

² oversensitive hearing

³ Even in the US, only about 25% of patients are diagnosed.

⁴ These sounds can include sudden, loud noises such as thunder, falling objects or the sound of a balloon popping, clapping, electronic noises such as vacuum cleaners, drills and electric razors, loud music and, in some cases, the sound of certain people or laughing.

⁵ The data presented here is based on a summary of the data collected from each organisation, and the information is taken from their websites, the contact details of which are also presented in *Table 1*.

⁶ The source of information is the institution's own website: <http://www.furuboda.se>

⁷ The source of information is the institution's own website: <https://www.berkshirehills.org/>

A SZOCIÁLIS GAZDASÁG MINT A HARMADIK SZÉKTOR TEVÉKENYSÉGI TERÜLETE A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN*

Iveta Dudová–Silvia Vadkertiová

Bevezetés

A szociális gazdaság, ahogyan azt ma Szlovákiában ismerjük, történelmi gyökereken és hagyományokon alapul, különösen a kölcsönös szolidaritáson és a szövetkezeti hagyományokon. A szövetkezetek a jövő szociális gazdaságának egyik alapvető forrását jelentik. A szövetkezetek Szlovákiában már a 19. század közepén a kölcsönös hitelszövetkezeteken keresztül jelentősen hozzájárult a kisiparosok és a parasztság fejlődéséhez. A pénzügyi szolgáltatást nyújtó szervezet – az első hitelszövetkezet Európában – 1845-ben alakult meg. Tagjainak olcsó hitelt nyújtott a szövetkezet pénztárába rendszeresen befizetett megtakarításokból származó pénzeszközökből. Szigorú feltételeket szabtak meg, amelyek mellett a kérelmező kölcsönt kaphatott (erkölcsös és becsületes életmód, az alkohol, az éjszakázás és a kártyázás kerülése). Az olcsóbb hitel segítette a tagokat abban, hogy javítsák szociális körülményeiket, ne függjenek az uzsorásoktól, és megvédte őket az elárverezéstől. Az alapszabály szerint kötelező betétet és kötelező heti támogatást határoztak meg. Az alapok alaptőkéből, heti befizetésekből és hitelkamatokból álltak. A pénzügyi szolgáltatást nyújtó szövetkezet vezérelve az önkéntes belépés, az önszegély, a kölcsönösség és az önkormányzatiság voltak. A szövetkezet segítette tagjai műveltségének bővítését, és a szlovák nemzeti szellemre nevelte őket. Később e példa alapján más szövetkezeteket is alapítottak, és fejlődésük a második világháború befejezése utáni egész időszakban is folytatódott. Szlovákiában 1947-ben volt a legtöbb szövetkezet, szinte minden család részt vett a szövetkezeti tevékenységben.

*<https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.07>

A Csehszlovák Köztársaság idején számos önkéntes és önszervező szervezet működött. 2008-ban az aktív munkaerő-piaci politikával kapcsolatos foglalkoztatási szolgáltatásokat szabályozó hatályos jogszabályok módosításának részeként Szlovákiában megteremtették a szociális vállalkozások¹ létrehozásának jogi lehetőségét.

A szociális vállalkozások működésének támogatása érdekében közpénzből nyújtott, időben korlátozott támogatást biztosítottak a szociális vállalkozásokban munkahelyek létrehozásának és fenntartásának támogatására azon munkavállalók számára, akik a szociális vállalkozásban való foglalkoztatásukat megelőzően hátrányos helyzetű álláskeresők voltak.

A 2013 és 2018 közötti időszak a szociális gazdaságok hanyatlásának tekinthető, mivel az előző időszakban nyújtott célzott támogatásokat visszavonták, a meglévő szociális vállalkozások megszűntek, és újak nem jöttek létre.

A szociális gazdasági szektort csak 2018-ban szabályozta külön törvény, amely létrehozta a szociális gazdasági ágazatot, meghatározva a szociális gazdasági szervezeteket, a szociális vállalkozásokat, a szociális vállalkozások támogatásának lehetőségeit és a szociális gazdasági ágazat adminisztrációját. Ez megnyitotta az utat az ágazat kialakulása és fejlődése előtt.

Célkitűzés

Írásunk a szociális gazdaság szerepét taglalja, különös figyelmet fordítva a szociális vállalkozásokra és a harmadik szektorra. Betekintést nyújtunk a szociális és szolidáris gazdaságba, a szociális vállalkozások sajátos jellemzőibe, a szociális vállalkozás meghatározásába szlovákiai viszonyok között. A publikáció célja a harmadik szektor meghatározása a szociális gazdasággal összefüggésben a szlovákiai viszonyok között, a szociális vállalkozások létrehozásának jogszabályi kereteinek ismertetése, a működő szociális vállalkozásokkal rendelkező régiók azonosítása, valamint a jogi keretek által a szociális vállalkozások fejlesztésére nyújtott lehetőségekre Szlovákiában. Az elemzés tárgyát a bejegyzett szociális vállalkozások képezik, amelyek a szociális gazdaságról szóló törvény elfogadása után jöttek létre Szlovákia régióiban, amikor a régiókban bejegyzett szociális vállalkozások tényleges mennyiségi mutatóit elemezzük. A törvény nyújtotta lehetőségek szempontjából és az alkalmazási gyakorlat igényeinek figyelembevételével a szociális vállalkozások fejlődésének előfeltételeire összpontosítunk.

Szociális és szolidáris gazdaság

A szociális gazdaságnak nincs egységes és állandó meghatározása. Véleményünk szerint a szociális gazdaság valamennyi szervezetének közös jellemzői abban határozhatók meg, hogy olyan emberekből álló szervezetek, amelynek fő célja az emberek szükségleteinek kielégítése, nem pedig a tőkebefektetők jutalmazása.

A szociális gazdaság szervezetei tiszteletben tartják az olyan elveket, mint a szabad tagság, a nonprofit jelleg (a profitot nem a tőkehozamokon keresztül osztják újra), a közhatalomtól való függetlenség, az „egy ember, egy szavazat” elvének megfelelő demokratikus irányítás.

Szlovákiában ezen a területen már régóta jelentősen tevékenykedik G. Korimová. Elméleti szintű meghatározása szerint a szociális gazdaság olyan interdiszciplináris tudományág, amely a szociális szubjektumok viselkedését tanulmányozza, a közérdek alternatív megvalósításának szociálgazdasági feltételeit vetíti előre a hátrányos helyzetű vagy régóta kirekesztett csoportok társadalmi befogadása céljából. Ugyanakkor olyan szociálgazdasági célkitűzések, eszközök, szervezeti és jogi intézkedések összességét jelenti, amelyek célja az egyének, embercsoportok és régiók közötti szociális egyenlőtlenségek objektív csökkentése, foglalkozik a különböző hátrányos helyzetű egyéneknek a többségi társadalom életformájába való társadalmi beilleszkedésének megvalósításával, valamint a rendszeres jövedelemszerzés feltételeinek megteremtésével, különösen új munkalehetőségek teremtése és az életminőség növekedése érdekében. Gyakorlati szinten a szociális gazdaságot különböző típusú szociális egységek alkotják, amelyek szervezetenként függetlenek a közigazgatástól, bár az áruk és szolgáltatások előállításában állami forrásokkal támogatják őket, mivel a szociális célokat helyezik előtérbe: a munka a tőkével szemben, a közérdek a nyereséggel szemben, a demokratikus részvétel a vállalkozásban való tulajdoni részesedéstől függetlenül, és a nyereséget szociális és fejlesztési célokra fordítják vissza (Korimova 2008).

G. Lubelcová hangsúlyozza, hogy a szociális gazdaság a kielégítetlen szociális szükségleteket foglalkoztatási lehetőséggé alakítja át, és így egyrészt új teret nyit a foglalkoztatás számára, ugyanakkor ösztönzőleg hat a helyi és regionális fejlődésre és az ott élők életminőségére (Lubelcová 2012).

J. Defourny és M. Nyssens szerint a szociális gazdaság legtöbb jelenlegi meghatározása két különböző megközelítést ötvöz: egyrészt egy jogi-institucionális megközelítést az alapszabályokon keresztül, másrészt egy etikai vagy normatív megközelítést, amely konkrét elveket határoz meg a különböző összetevők működésének irányítására (Defourny–Nyssens 2017: 45).

A szociális gazdaság francia koncepciója, amely fokozatosan a szociális és szolidáris gazdaság fogalmává fejlődött, jelentős hatással volt e terület fejlődésére az Európai Unióban.

Franciaországban a szociális gazdaság strukturált egészként való azonosítása az 1970-es évekre nyúlik vissza. Ez az állam gazdasági beavatkozásának átalakulásának köszönhető, és egyben a civil társadalom fejlődéséhez hozzájáruló intézményi változások eredménye is.

A Kölcsönös, Szövetkezeti és Társulási Tevékenységek Nemzeti Kapcsolattartó Bizottsága (CNLAMCA) 1970-ben alakult meg. A tagság szabadsága, a demokratikus irányítás, a nyereségvágy hiánya és az államtól való függetlenség elvei alapján alapított szervezet érdekképviselőként működik, amelynek feladata, hogy egyesítse az őt alkotó mozgalmakat és befolyásolja a közpolitikát (Duverger 2019).

1981-ben Franciaországban elfogadták az első rendeletet a szociális gazdaság elismeréséről (L'économie, 2012). A rendelet feladata az volt, hogy elősegítse a szociális gazdaság területén tevékenykedő kölcsönös társaságok, szövetkezetek, valamint egyesületek fejlődését (Décret n°81–1125 Création de la Délégation à l'économie sociale). A fenti jellemzők széles körben elterjedtek a gazdasági szakirodalomban, és egy olyan szociális gazdaságot írnak le, amely három fő csoportot – szövetkezeteket, kölcsönös önszegélyező társaságokat és egyesületeket – tartalmaz, amelyekhez később alapítványok is csatlakoztak.

Franciaországban 2014-ben fogadtak el először törvényt a szociális és szolidáris gazdaság javára. Ez a szociális és szolidáris gazdaságot az emberi tevékenység minden területéhez igazodó üzleti és gazdasági fejlődési módként határozza meg, amelyhez a meghatározott feltételeknek megfelelő - a nyereség elosztásán kívüli célt követő - magánjogi jogi személyek csatlakoznak; demokratikus irányítás (amelyet az alapszabály határoz meg és szervez meg, és amely biztosítja a részvényesek, a munkavállalók és a társaság sikerében érdekelt felek tájékoztatását és részvételét, akiknek kifejezése nem kizárólag a tőke-hozzájárulásukhoz vagy a pénzügyi hozzájárulásuk összegéhez kapcsolódik); két elv szerinti irányítás, ahol a nyereséget elsősorban a társaság tevékenységének fenntartására vagy fejlesztésére szánják, és a kötelezően képzett tartalékokat nem lehet felosztani. (LOI n° 2014–856 relative à l'économie sociale et solidaire).

A szociális és szolidáris gazdaság az embert állítja a gazdasági és szociális fejlődés középpontjába. Három gazdasági áramlat – a szociális gazdaság, a szolidáris gazdaság és a szociális vállalkozás – kereszteződéséből indul ki. A szociális gazdaság (amelynek gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza) a liberális közgazdaságtan keretében alakult ki az egyenlőtlenségek csökkentése, az ipari forradalom káros hatásainak ellensúlyozása és a méltányosabb gazdasági kapcsolatok (szövetkezetek, kölcsönös önszegélyező társaságok és egyesületek) átgondolása érdekében.

A szolidáris gazdaság az 1980-as évek gazdasági válsága és munkanélkülisége nyomán alakult ki, és a kirekesztettséget tapasztaló emberekkel való szolidaritás formáira összpontosított, amit később a gazdasági tevékenységen keresztül történő integrációnak neveztek el. Az 1990-es években kialakult szociális vállalkozói szellem arra összpontosított, hogy olyan szociális kérdésekre és problémákra kínáljon innovatív megoldásokat, amelyek esetében a szociális cél nagyobb, mint a gazdasági cél.

A CNLAMCA 1977-es konferenciája nemcsak a szociális gazdaság intézményesítését ösztönözte Franciaországban, hanem 1978 novemberében Brüsszelben megszületett annak európai változata is. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) a CNLAMCA és a CIRIEC-France támogatásával 1980-tól kezdve a nonprofit szervezetek helyével foglalkozott Európában.

A kitűzött cél az volt, hogy a szociális gazdaság francia modelljét átültessék az Európai Gazdasági Közösség (EGK) többi tagországába. 2000-ben a CNLAMCA-modell alapján létrehozták a Szövetkezetek, Önszegélyező Társaságok, Szövetségek és Alapítványok Európai Állandó Konferenciáját (CEP–CMAF) (Duverger 2022).

2002-ben elfogadták a CEP–CMAF Szociális Gazdaság Chartáját, amely szerint a szociális gazdaság, ahogyan azt jogi alapokmánya meghatározza, a szociális gazdaság a civil társadalom alapvető alkotóelemeként mutatkozik be és számos jellemzője van: a személy és a társadalmi cél elsőbbsége a tőkével szemben, önkéntes és nyílt tagság, a tagok általi demokratikus ellenőrzés, a felhasználó tagok érdekei és az általános érdekek közötti kapcsolat, a szolidaritás és az elszámoltathatóság elvei, a vezetési autonómia és a hatóságoktól való függetlenség a profit nagy részének a fenntartható fejlődés céljainak elérésére, a tagoknak nyújtott szolgáltatásokra és közérdekekre való fordítása. (CEP–CMAF 2002).

A harmadik szektor és a szociális gazdaság Szlovákiában

A szociális gazdaságnak és a szociális ágazatnak van egy közös metszéspontja – a szociális cselekvés. A nem állami nonprofit szervezeteket, amelyeket Szlovákiában gyakran neveznek harmadik szektorbeli szervezeteknek és a szociális területen tevékenykednek, gyakran nem állami szociális szervezeteknek is nevezik. Ezek függetlenek a kormánytól, nonprofit alapon működnek, és küldetésük a humanitárius és szociális érdekek képviselése, fejlesztése.

A következő megkülönböztető jegyek jellemzik őket: öngazgatás, participáció, önkéntesség, nonprofit jelleg, tudatosság és szolidaritás. Különböző szintű és területű, az érdekalapútól a közhasznú és az önszervező szervezetekig számos konkrét szervezetet foglalnak magukban.

A nem állami nonprofit szervezetek középpontjában két alapvető demokratikus szabadságjog, nevezetesen a véleménynyilvánítás és az egyesülési szabadság áll. Ezek többnyire horizontális struktúrák, amelyek transzszociálisakká válnak Európában, és hozzájárulnak az európai integrációhoz. Ebben az értelemben a nem állami szereplők, amelyek az állam és a piac közötti teret fedik le, négy funkciót töltenek be: szolgáltatás, reform, innováció és értékvédelem.

A Szlovák Köztársaságban a nem állami nonprofit szervezetek a polgárok egyesüléséről szóló törvény alapján létrehozott szervezetek (szakszervezetek, érdekképviselések, jótékonyági szervezetek) és a Polgári Törvénykönyv alapján létrehozott szervezetek (az üzleti szektor számára) közötti jogi térben mozognak. A szociális szolgáltatásokat nyújtó nem állami szervezetek a szolgáltatásnyújtás fókuszosa, jellege és módja szerint megkülönböztethetők, és nagyjából hat típusba sorolhatók (Dudová–Stanek–Polonyová 2018).

Az első típust a karitatív szervezetek képviselik (pl. Szlovák Katolikus Karitás, Szlovák Missziós Mozgalom, Szlovák Vöröskereszt, Evangélikus Diakónia), amelyek országos hatókörű, társadalmi jelentőségű szervezetek.

Ezek a szervezetek szervezeti felépítésüket tekintve viszonylag stabilak, más szervezetek (pl. egyházak) által kialakított kapcsolatokkal és támogatással rendelkeznek, valamint külföldi kapcsolatokat építettek ki.

A bentlakásos szociális szolgáltatások nyújtására koncentrált intézményesített formában saját létesítményeket hoznak létre. Lehetőségeket alakítottak ki arra is, hogy tevékenységeikhez forrásokat és pénzeszközöket szerezzenek. A szociális szolgáltatások nyújtása tekintetében az ilyen típusú szervezetek széles körben képviseltetik magukat.

A második típusba az önkéntes társadalmi és érdekvédelmi egyesületek és humanitárius szervezetek tartoznak, amelyek tagjaikat leggyakrabban közös érdek, szükséglet vagy fogyatékoság alapján szervezik (pl. a Vakok és Gyengénlátók Szlovákiai Szövetsége, a Fogyatékosok Szlovákiai Szövetsége stb. Ezek a szervezetek, amelyek közül néhány országos, de többnyire regionális jellegű és jelentőségű, a szociális szolgáltatások kedvezményezettjeinek szűkebb körére összpontosítanak. Tevékenységük elsősorban az anyagilag kevésbé költséges, többnyire tanácsadási szolgáltatásokra és segítségnyújtásra, valamint a klubtevékenységekre és a saját tagjaiknak nyújtott szociális önszegélyezésre összpontosít.

A harmadik típust a nem állami szervezetek képviselik, amelyek alapítói városok, községek és magasabb, regionális jellegű és jelentőségű területi egységek.

A negyedik típust a szociális szolgáltatásokat nyújtó gazdasági egységek képviselik. Ezek olyan szervezetek (jogi és természetes személyek), amelyek piaci mechanizmusok által szabályozott fő tevékenysége a gazdasági szférába tartozik, és amelyek (különböző okokból) úgy döntöttek, hogy szociális szolgáltatásokat is nyújtanak. E szervezetek profittermelő gazdasági tevékenysége lehetőséget biztosít és saját, független forrásokat teremt a nonprofit-szociális szférában is végzett tevékenységek viszonylag állandó finanszírozására.

Az ötödik típus a nem állami szervezetekből áll, amelyek az állam és az önkormányzatok hatáskörébe tartozó, meglévő szociális ellátó létesítmények ideiglenes bérbeadásával jönnek létre. Gazdasági jellegüket tekintve ez a járulékfizető szervezetekhez hasonló irányítási módszer lesz.

A hatodik típus a szociális szolgáltatásokat nyújtó természetes személyek, akik nyereségért vagy térítés nélkül, az igénybe vevővel kapcsolatban felmerült költségek teljes vagy csak részleges megtérítéséért nyújtanak szociális szolgáltatásokat.

Szlovákiában négy alapvető (leggyakoribb) jogi formája van a nem kormányzati szervezeteknek: alapítványok, nem befektetési alapok, közhasznú szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek (közhasznú társaságok), civil egyesületek. Ezekon kívül léteznek jogi személyek érdekszövetségei, egyházak és vallási társaságok speciális célú intézményei, valamint nemzetközi elemmel rendelkező szervezetek is.

Az alapítvány olyan speciális célú vagyonszövetség, amely közhasznú célt szolgál. Közhasznú cél alatt itt különösen a szellemi és kulturális értékek fejlesztése és védelme, az emberi jogok vagy más humanitárius célok megvalósítása és védelme, a környezet védelme és megteremtése, a természeti értékek megőrzése, az egészség védelme, a gyermekek és fiatalok jogainak védelme, a tudomány, az oktatás, a testnevelés fejlesztése, valamint a természeti katasztrófa által érintett, életveszélyben lévő vagy sürgős segísége szoruló egyén vagy személyek csoportja számára egyénileg meghatározott humanitárius segítségnyújtás teljesítése értendő.

A szlovák jogrendben kizárólag magánalapítványokat ismerünk, amelyek külön jogi szabályozással rendelkeznek (az alapítványokról szóló 34/2002. sz. törvény).

A nem befektetési alap olyan nonprofit jogi személy, amely olyan pénzeszközöket gyűjt össze, amelyek célja egy általánosan hasznos cél vagy egy egyénileg meghatározott humanitárius segítségnyújtás egy olyan személy vagy személyek csoportja számára, akik életveszélyben vannak vagy sürgős segítségre szorulnak, amikor természeti katasztrófa sújtja őket. Általános hasznos célnak minősül különösen a szellemi értékek fejlesztése és védelme; az emberi jogok védelme; a környezet védelme és megteremtése; a természeti és kulturális értékek megőrzése; az egészségügy és az oktatás védelme és előmozdítása; a szociális szolgáltatások fejlesztése. (147/1997. sz. törvény a nem befektetési alapokról).

A nonprofit szervezet olyan jogi személy, amely előre meghatározott, minden felhasználó számára egyenlő feltételek mellett közhasznú szolgáltatásokat nyújt, és amelynek nyereségét nem lehet az alapítók, a testületi tagok vagy az alkalmazottak javára fordítani, hanem azt teljes egészében közhasznú szolgáltatások nyújtására kell fordítani.

Az általános érdekű szolgáltatások közé tartozik különösen az egészségügyi ellátás; a szociális segítségnyújtás és a humanitárius ellátás; a szellemi és kulturális értékek létrehozása, fejlesztése, védelme, helyreállítása és bemutatása; az emberi jogok és alapvető szabadságok védelme; az oktatás, képzés és a testkultúra fejlesztése; a kutatás, fejlesztés, tudományos és műszaki szolgáltatások és információs szolgáltatások; a környezet megteremtése és védelme, a lakosság egészségének védelme; a regionális fejlődést és foglalkoztatást elősegítő szolgáltatások; a lakásellátás, a lakásállomány kezelése, karbantartása és felújítása. A közhasznú szolgáltatások nyújtására való jogosultság elsődleges kritériuma a jogi személy kötelező formáján alapul, amely jogi forma – a nonprofit szervezet. A nonprofit szervezet természetes személy, jogi személy vagy az állam alapíthatja (213/1997. sz. törvény a közhasznú szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetekről).

A civil egyesület az egyik legelterjedtebb jogi forma a nonprofit szektorban. A törvény felhatalmazza a polgárokat, hogy különböző egyesületeket, társaságokat, szövetségeket, mozgalmakat, klubokat hozzanak létre, és azokban érdekeik érvényesítése céljából társuljanak. A civil társulások irányítása az önfinanszírozás elvén alapul, ami az egyesületeknek az államtól való alkotmányosan garantált elkülönítéséből következik. A bevételi forrásokat az alapszabályban kell meghatározni. A legelterjedtebb bevételek közé tartoznak a tagdíjakból, adományokból, támogatásokból, valamint a kiegészítő gazdasági tevékenységek végzéséből származó bevételek, beleértve a vállalkozási bevételeket is. A civil egyesületek tevékenységének leggyakoribb címzettjei ezen a területen a fogyatékkal élők, az idősek, a fiatalok, a kábítószerfüggők, a hajléktalanok és az egyszülős családok. (A polgárok egyesületeiről szóló 83/1990. sz. törvény).

A szociális gazdasági tevékenység lehet nem gazdasági, egyéb jövedelemszerző vagy vállalkozói tevékenység. Ezeket a tevékenységeket az állami hatóságoktól függetlenül kell végezni.

A szociális gazdaságot Szlovákiában nem kormányzati szervezetek (civil társulások, alapítványok, nem befektetési alapok és közérdekű szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek), kereskedelmi társaságok, szövetkezetek, egyházak speciális célú intézményei és önálló vállalkozók (természetes személy, vállalkozó, aki egyben munkáltató is) végezhetik. Ezeket többnyire nem a közhatóság finanszírozza, nem választja meg a döntéshozó testületet, és nem nevezi ki az irányító vagy felügyelő testület tagjait. Ezek a szervezetek gazdasági vagy nem gazdasági tevékenységet végeznek a tevékenységek keretében és a hatóságoktól függetlenül.

Szlovákiában már a szociális gazdaságról szóló törvény elfogadása előtt is jelentős számú olyan harmadik szektorbeli szervezet (civil egyesületek, nonprofit szervezetek) létezett, amelyek megfeleltek ezeknek a feltételeknek, és így de facto szociális vállalkozásoknak minősültek. A szociális gazdaságról szóló törvény jogi keretet biztosított számukra ahhoz, hogy tevékenységük során erre a koncepcióra támaszkodhassanak. A törvény nem említi sem az önkormányzatokat, sem a nagyobb területi egységeket (VÚC) a szociális gazdaság szubjektjei között. Ezek a hatóságok csak a szociális vállalkozások tevékenységében vehetnek részt. Az önkormányzatok vagy a VÚC-k lehetnek a szociális szervezetek alapítói, és a szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról szóló törvény által megengedett jogi formák egyikét kell felvenniük. A településen vagy nagyobb területi egységben működő szociális vállalkozásnak önálló vállalkozás (entitás) formájában kell működnie.

Szociális gazdaság és szociális vállalkozás Szlovákiában

A szociális gazdaság valós kialakulásának útja Szlovákiában először a szociális vállalkozásnak, mint az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközének 2008-as törvényi rögzítésén keresztül vezetett. A szociális vállalkozást foglalkoztatáspolitikai eszközként iktatták be, és olyan jogi vagy természetes személyként definiálták, amely

- a) olyan munkavállalókat foglalkoztat, akik a foglalkoztatásukat megelőzően hátrányos helyzetű álláskeresők voltak, és akik száma az összes alkalmazottjának legalább 30%-át teszi ki,
- b) támogatást és segítséget nyújt azoknak a munkavállalóknak, akik a felvételt megelőzően hátrányos helyzetű álláskeresők voltak, hogy a nyílt munkaerőpiacon találjanak munkát,
- c) a tevékenységből származó bevételből származó, a tevékenységgel kapcsolatos összes kiadás kifizetése után fennmaradó, az érintett adóidőszakra vonatkozó, az adóbevallásban feltüntetett pénzeszközök legalább 30%-át minden évben új munkahelyek létrehozására vagy a munkakörülmények javítására fordítja,
- d) be van jegyezve a szociális vállalkozások nyilvántartásába (a foglalkoztatási szolgálatokról szóló 5/2004. sz. Törvény szerint).

A szociális vállalkozások támogatása az integráló vállalkozásnak a hátrányos helyzetű munkavállaló nyílt munkaerőpiacon való elhelyezkedéséért járó elhelyezkedési támogatás és kompenzációs támogatás formájában történt.

A kompenzációs támogatás a hátrányos helyzetű vagy veszélyeztetett személyek foglalkoztatásával kapcsolatos bérköltségekre, az egészségi állapotuk miatt hátrányos helyzetű személyek foglalkoztatásával kapcsolatos többletköltségekre, az egészségi állapotuk miatt nem hátrányos helyzetű és foglalkoztatott hátrányos helyzetű személyek segítségével kapcsolatban felmerült költségekre járt.

A szociális gazdaság és a szociális vállalkozások jogi kereteit 2018-ban a szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról szóló 112/2018. sz. törvény elfogadásával teremtették meg.

A törvény a szociális gazdaságot az állami hatóságoktól függetlenül, gazdasági vagy nem gazdasági tevékenységeken keresztül végzett olyan termelő, forgalmazó vagy fogyasztói tevékenységek összességéként határozza meg, amelyek fő célja a pozitív szociális hatás elérése (112/2018. sz. törvény a Szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról).

A szociális vállalkozás egy szociális gazdasági egység,

- a) amely folyamatosan, önállóan, saját nevében és saját felelősségére végez gazdasági tevékenységet,
- b) amelynek fő célja mérhető pozitív szociális hatás elérése,
- c) ahol az általa előállított, szállított, nyújtott vagy forgalmazott áruk vagy szolgáltatások, illetve azok előállításának vagy nyújtásának módja hozzájárul a pozitív szociális hatás eléréséhez,
- d) amely, amennyiben
  1. tevékenységéből nyereséget termel, az adózás utáni nyereség több mint 50%-át a fő céljának elérésére fordítja,
  2. a nyereség egy részét a kereskedelmi törvénykönyvvel összhangban osztja fel, azt olyan eljárások és szabályok szerint, amelyek nem ássák alá a fő célt,
- e) amely gazdasági tevékenységének irányításába érdekelt személyeket von be.

A pozitív szociális hatás a köz- vagy közösségi érdek teljesítése. A közérdek teljesítése a társadalom egésze vagy korlátlan számú személy számára társadalmilag hasznos szolgáltatás nyújtása, a hátrányos helyzetű vagy kiszolgáltatott személyek számára társadalmilag hasznos szolgáltatás nyújtása, valamint szociálisan hasznos szolgáltatás nyújtása. E törvény alkalmazásában a hátrányos helyzetű vagy kiszolgáltatott személyeknek nyújtott társadalmilag hasznos szolgáltatás és a társadalmilag hasznos szolgáltatás kivételével a hátrányos helyzetű vagy kiszolgáltatott személyek részére történő társadalmilag hasznos szolgáltatás nyújtása, valamint a társadalmilag hasznos szolgáltatás nyújtása olyan személycsoport részére, amely területi, tagsági, érdekeltségi vagy egyéb objektív szempontok alapján körülhatárolható és azonosítható, e törvény alkalmazásában közösségi érdek teljesítésének minősül.

A hátrányos helyzetű személy fogalma elsősorban a munkaerőpiaccal kapcsolatban értendő. A 112/2018. sz. törvény a hátrányos helyzetű személyek meghatározásakor a különböző szlovák törvényekre támaszkodik, amelyek a különböző néhez élethelyzetben lévő személyeket írják le, mint például a 448/2008. sz. törvény

a szociális szolgáltatásokról, a 305/2005. sz. törvény a gyermekek szociális és jogi védelméről és a szociális gyámságról, a 36/2005. sz. törvény a családról stb. A kiszolgáltatott személyek, valamint a hátrányos helyzetű személyek a munkaerőpiachoz való nehéz hozzáférésükkel összefüggésben, valamint a kiszolgáltatott helyzetük-höz kapcsolódó sajátos szükségleteik kielégítésére szolgáló javak és szolgáltatások igénybevevőinek kontextusában levőknek tekinthetők. (Jogértelmezés 2018)

A szociálisan hasznos szolgáltatások: az egészségügyi ellátás, a szociális segítségnyújtás és a humanitárius ellátás, a szellemi és kulturális értékek megteremtése, fejlesztése, védelme, helyreállítása és bemutatása, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelme, az oktatás, nevelés és a testkultúra fejlesztése, a kutatás, fejlesztés, tudományos és műszaki szolgáltatások és információs szolgáltatások, a környezet megteremtése és védelme, a lakosság egészségének védelme, a regionális fejlődést és foglalkoztatást elősegítő szolgáltatások, a lakásellátás, a lakásállomány kezelése, karbantartása és rehabilitációja.

Összhangban azzal, hogy az Európai Unióban a közérdekű szolgáltatások egy része közérdekű szociális szolgáltatásnak minősül, ideértve a hátrányos helyzetű polgárok munkaerő-piaci integrációját vagy a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok lakhatásának biztosítását, és összhangban azzal, hogy a környezetnek nincsenek olyan reális határai, amelyek egyetlen közösségre korlátozhatnák, a törvény úgy rendelkezik, hogy ezekben az esetekben az érdek nem *közösségi érdek*, hanem *közérdek*. Csak a bejegyzett szociális vállalkozás kap elismerést az államtól (a státusz megadása formájában), hogy valóban szociális vállalkozás. A bejegyzett szociális vállalkozások tevékenységük súlypontja szerint integrációs vállalkozásokra, energetikai vállalkozásokra és szociális lakásépítési vállalkozásokra oszthatók.

A civil egyesületként vagy nonprofit szervezetként működő szociális vállalkozás főtevékenységként gazdasági tevékenységet is végezhet, amennyiben az megfelel a szociális céljának. Ez egy társadalmilag hasznos szolgáltatás teljesítése (pozitív szociális hatás elérése) az áruk és szolgáltatások előállítása vagy értékesítése révén.

A törvény figyelembe veszi azt a helyzetet, amikor egy vállalkozó számos üzleti tevékenysége során nem biztos, hogy kész arra, hogy a pozitív szociális hatás elérését szervezetének fő céljaként fogadja el, vagy nem biztos, hogy hajlandó vagy kész teljesíteni a nyereség társadalmisításának feltételét, illetve nem hajlandó vagy nem kész teljesíteni az érdekelt felek gazdasági tevékenységének irányításába való bevonása feltételét, mivel ezek a szociális vállalkozások esetében szükségesek. Erre az esetre a törvény a társadalmilag hasznos célok (vagy pozitív szociális hatás) elérésének lehetőségét kínálja a szociális hatású vállalkozásnak való minősítésben, amely (a szociális vállalkozáshoz hasonlóan) folyamatosan, önállóan, saját nevében és saját felelősségére végez gazdasági tevékenységet, de a szociális vállalkozással ellentétben pozitív szociális hatást ér el (Jogértelmezés, 2018). A szociális vállalkozás és a szociális hatású vállalkozás a szociális gazdaság tágabb terében működő vállalkozások.

Különbséget kell tenni azon szociális vállalkozások között, amelyek pozitív szociális hatást gyakorolnak egy adott közösségre, és azok között, amelyek pozitív szociális hatást gyakorolnak a társadalom egészére. A közösségi érdek olyan pozitív szociális hatás, amely egy adott közösségre korlátozódik, a közérdek pedig a társadalom egészére gyakorolt pozitív szociális hatás. A bejegyzett szociális vállalkozások akkor minősülnek közösségi célú vállalkozásnak, ha közösségi érdekből érnek el pozitív szociális hatást, és közhasznú vállalkozásnak, ha közérdekből érnek el pozitív szociális hatást.

A bejegyzett szociális vállalkozás olyan szociális vállalkozás, amely megkapta a bejegyzett szociális vállalkozás státuszt. A kvázi-szociális vállalkozás olyan civil egyesület, alapítvány, nonprofit szervezet, egyházi célú gazdasági társaság, kereskedelmi társaság, szövetkezet vagy természetes személy vállalkozó, amely gazdasági tevékenységet folytat, fő célja mérhető pozitív szociális hatás elérése, és a szociális vállalkozás fennmaradó három feltétele közül legalább kettőt teljesít (több mint 50%-ban szociális célba történő újrabefektetés; pozitív szociális hatás elérése akár áruk/szolgáltatások, akár termelési módszer révén; az érdekelt felek részvétele).

A szociális gazdasági ágazat állami szabályozását a szociális gazdasági szerv, a Szociális Gazdasági Tanács határozza meg, amelynek partnerei az ágazat ernyőszervezetei.

A szociális vállalkozások közvetlen és közvetett támogatásban részesülnek. A közvetlen támogatási formák a kompenzációs támogatás és a beruházási támogatás. A kompenzációs támogatás olyan szociális vállalkozásoknak szól, amelyek a pozitív szociális hatás elérése szempontjából hátrányos helyzetben vannak a hasonló tevékenységeket nyereségszerzés céljából végző átlagos vállalkozókhöz képest. A támogatás lehet visszatérítendő vagy vissza nem térítendő, a vissza nem térítendő támogatásnak nem feltétele a visszatérítendő pénzügyi támogatással való kombináció.

A szociális vállalkozásoknak nyújtott beruházási támogatást beruházás vagy beruházási projekt előkészítése és az előkészítéshez kapcsolódó tanácsadási szolgáltatások támogatása céljából nyújtják. A támogatás vissza nem térítendő pénzügyi támogatás formájában történik, amelyet pénzügyi eszköz igénybevételel kell kombinálni, és amelynek összege a beruházási projekt teljes költségének legalább 20%-át kell elérnie. A beruházási támogatás formái a következők:

- a) olyan pénzügyi eszköz, amelynek végrehajtása során pénzeszközöket bocsátának rendelkezésre visszatérítendő támogatás formájában,
- b) olyan pénzügyi eszköz, amelynek végrehajtása a pénzeszközök rendelkezésre bocsátását visszafizetendő és vissza nem fizetendő támogatási forma kombinációja foglalja magában,
- c) feltételelesen visszafizetendő pénzügyi hozzájárulás,
- d) vissza nem térítendő pénzügyi hozzájárulás,
- e) bejegyzett szociális vállalkozásoknak nyújtott támogatás.

A támogatás közvetett formái az adóintézkedések (jövedelemadó-kedvezmény, kedvezményes hozzáadottértékadó-kulcs), ingatlanok átruházása (az állam, az önkormányzatok és a helyi hatóságok által), közbeszerzések (szociális perspektíva alkalmazása, fenntartott szerződések), kereslettámogatás (szolgáltatási utalványok).

A közbeszerzés egy olyan speciális eljárás, amelynek célja, hogy szabályozza az olyan áruk, szolgáltatások és építési beruházások beszerzésére vonatkozó speciális eljárásokat, amelyek árát közpénzekből fizetik ki (343/2015. sz. törvény a közbeszerzésről). A törvény előírja az ajánlatkérő szervek és ajánlatkérők számára a szociális szempont alkalmazásának kötelezettségét a meghirdetett közbeszerzési szerződések legalább 6%-ánál, ha egy adott naptári évben az ajánlatkérő szerv vagy ajánlatkérő legalább 10 közbeszerzést hirdetett meg. A nyilvántartásba vett szociális vállalkozások előnyben részesülnek a szociális dimenzió tekintetében, és könnyebben juthatnak szerződéshez (fenntartott szerződések), ami lehetővé teszi az ajánlatkérő számára, hogy a kötelező szociális dimenzióra vonatkozó kvótát teljesítse a kiírt pályázatokban.

A támogatás feltételei azon az elven alapulnak, hogy mivel vállalkozásról, jelen esetben szociális vállalkozásról van szó, a támogatásnak mindig kell, hogy legyen egy bizonyos visszafizetendő része. A vissza nem térítendő támogatás odaítélésének feltétele, hogy a vállalkozás előzetesen jóváhagyott visszatérítendő támogatásban részesült, vagy bizonyítottan kereskedelmi intézményektől kapott visszatérítendő forrásokat. Ily módon garantálni kell, hogy üzleti tervét a pénzügyi fenntarthatósági kritériumok alapján függetlenül értékelik, Szükség esetén a visszafizetendő forrásokat nem visszafizetendő forrásokkal egészítheti ki, de nem fordulhat elő, hogy a vállalkozás egyáltalán ne tudjon bevételt termelni, és ezért teljes mértékben az állami támogatástól függjön. A támogatás úgy van elosztva, hogy vissza nem térítendő támogatás, szubvenció csak olyan vállalkozásnak adható, amely gazdasági tevékenységén keresztül közvetlenül pozitív szociális hatást ér el, ahol például munkaintegrációt vagy kiszolgáltatott személyek számára szolgáltatásokat nyújt, ugyanakkor vagy a nyereség lehető legnagyobb mértékű társadalmisítását (nyereségének 100%-át szociális céljára fordítja), vagy a lehető legnagyobb mértékű részvételt (közvetlenül a munkavállalók által demokratikusan irányított) valósítja meg.

Az a bejegyzett szociális vállalkozás, amely nyereségének 100%-át pozitív szociális hatás elérésére fordítja, vagy amely demokratikus irányítást alkalmaz, beruházási támogatás, kompenzációs és kereslettámogatási támogatás formájában kaphat szubvenciót. Egy másik bejegyzett szociális vállalkozás pénzügyi eszköz formájában beruházási támogatásban és feltételeesen visszafizetendő pénzügyi hozzájárulásban, valamint pénzügyi eszköz formájában kompenzációs támogatásban részesülhet. A törvény továbbá lehetővé teszi, hogy a bejegyzett szociális vállalkozások az állam, valamint az önkormányzatok és helyi hatóságok támogatásában részesüljenek. Konkrétan az ingatlan általános értékénél alacsonyabb áron történő ingatlanértékesítés vagy az ingatlanszakértői véleményben meghatározott bérleti értékénél alacsonyabb áron történő ingatlanbérbeadás formájában.

2023-ban elfogadták a szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról szóló törvény módosítását, amelynek legjelentősebb rendelkezései a családi vállalkozások területét érintik. A családi vállalkozások fogalmát a szlovák jogszabályok eddig nem határozták meg. A szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról szóló törvény 2023 júliusától hatályos módosítása bevezette a családi vállalkozás jogi definícióját és meghatározta annak meghatározó jellemzőit. A családi vállalkozások lehetnek:

- a) gazdasági társaságok (pl. bejegyezve a kereskedelmi nyilvántartásba),
- b) szövetkezetek,
- c) természetes személyek – vállalkozók (pl. a cégjegyzékbe bejegyzett egyéni vállalkozók).

Feltétel, hogy a közös család több tagja a vállalkozáshoz törvényes kötődéssel rendelkezzen. Közös családtagnak minősülnek: házastársak, egyenes ági rokonok (pl. gyermekek), testvérek és egymással negyedik fokig rokonságban álló személyek, valamint ezek házastársai. A családi vállalkozásnak a jóváhagyott törvény értelmében vett gazdasági társaságnak kell lennie. Nem lehet olyan szervezet, amelyet nem elsősorban üzleti tevékenység céljából hoztak létre (pl. alapítvány, nonprofit szervezet).

A törvény a családi vállalkozás meghatározó jellemzőit a közös család tagjainak a vállalkozáshoz való viszonya (kapcsolata) tekintetében határozza meg.

Regionális szociális gazdasági központok valamennyi megyében működnek. A bejegyzett szociális vállalkozások 2018 júliusa óta fokozatosan kezdenek megjelenni. Jelenleg 532 szociális vállalkozás van bejegyezve a Szlovák Köztársaság Munkaügyi és Szociális Minisztériumának szociális vállalkozások nyilvántartásába (1. táblázat).

1. táblázat. A bejegyzett szociális vállalkozások Szlovákia régióiban

Önkormányzati Régiók	Szociális vállalatok száma	A szociális vállalkozás jogi formája					A legkevésbé fejletlenek minősített eljárások száma
		Korlátolt felelősségű társaság	Szövetkezet	Természetes személy - vállalkozó	Nonprofit szervezet	Civil szervezet	
Kassai Önkormányzati Régió	93	84	1	1	2	5	6
Eperjesi Önkormányzati Régió	70	66	1	x	x	3	9
Besztercebányai Önkormányzati Régió	80	68	5	x	5	2	4
Nyitrai Önkormányzati Régió	38	34	1	2	x	1	x

Zsolnai Önkormányzati Régió	104	92	x	4	3	5	x
Trencsényi Önkormányzati Régió,	75	71	x	1	x	3	x
Nagyszombati Önkormányzati Régió	43	39	x	x	1	3	x
Pozsonyi Önkormányzati Régió	29	24	x	x	x	5	x
összesen	532	478	8	8	11	27	x

Forrás: saját feldolgozás a következő adatok alapján: Szlovák Köztársaság Munkaügyi és Szociális Minisztériuma - Szociális vállalkozások nyilvántartása. [online]. [idézi: 2024. 01. 15.]. Elérhető: <https://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/socialna-ekonomika>; MPSVaR SR – A legkevésbé fejlett járások listája, 3. negyedév 2023 [online]. [idézve: 15. 01. 2024]. Elérhető az interneten: Zoznam najmenej rozvinutých okresov > ÚPSVaR (gov.sk).

A bejegyzett szociális vállalkozások tevékenységi köre és tevékenységei eltérőek. Ezek közé tartozik például a szociális szolgáltatások nyújtása, szakmai tanácsadói tevékenység – szociális, oktatási; szolgáltatások nyújtása alacsony iskolai végzettségű, tartósan munkanélküli polgárok foglalkoztatásán keresztül, textilgyártás; ta- karítási és gondnoki szolgáltatások és hasonlók.

2021-ben, amikor megjelent a szlovákiai szociális vállalkozói tevékenység helyzetéről szóló éves jelentés, 2020-ban 240 szociális vállalkozást regisztráltak (Polačková, Pongrácz, 2021). A bejegyzett szociális vállalkozások számának növekedését tekintve jelentős, több mint 120%-os növekedést figyelhetünk meg.

Regionális szempontból a legjelentősebb számú bejegyzett vállalkozásnövekedés a Zsolnai Önkormányzati Régióban tapasztalható, ezt követi a Kassai Önkormányzati Régió, a Besztercebányai Önkormányzati Régió, a Trencsényi Önkormányzati Régió és az Eperjesi Önkormányzati Régió.

A legalacsonyabb számú szociális vállalkozás a Nagyszombati Önkormányzati Régióban és a Nyitrai Önkormányzati Régióban, a legkevésbé pedig a Pozsonyi önkormányzati régióban található.

A legkevésbé fejlett járások azok, amelyek problémákat mutatnak a szociális és gazdasági fejlődésben. Ilyen járások az Eperjesi, Kassai és Besztercebányai önkormányzati régiókban találhatók. Ugyanakkor Szlovákia más régióihoz képest a munkaerőpiacon a legsúlyosabb problémák a hátrányos helyzetű jelentkezők számát és a hosszútávú fejlődést tekintve az Eperjesi és Besztercebányai önkormányzati régiókban vannak.

Számos szociális és gazdasági probléma halmozódik fel az Eperjesi Önkormányzati Régióban, ahol a hátrányos helyzetű álláskeresők nagy száma mellett a szociálisan hátrányos helyzetű polgárok száma is magas. A vállalkozások számának növekedése ellenére a hátrányos helyzetű polgárok foglalkoztatására gyakorolt hatást tekintve a mennyiségi hatás viszonylag alacsony, mivel a hátrányos helyzetű polgárok teljes száma (a foglalkoztatási törvény szerint) Szlovákiában körülbelül 147 ezer főt tesz ki, a szociálisan rászoruló polgárok teljes száma pedig körülbelül 68 ezer.

Befejezés

A szociális gazdaság térsége két alapvető megközelítéssel határozható meg: intézményi forma vagy értékkritériumok alapján. A szociális gazdaság első megközelítése a szövetkezeteket, egyesületeket, alapítványokat (beleértve a nem befektetési alapokat is) és a kölcsönös önszegélyező társaságokat és egyesületeket foglalja magában (az első három szervezettípussal ellentétben ez a típus Szlovákiában nem létezik külön jogi formaként). A második megközelítés nem korlátozza az intézményi vagy jogi formát, hanem a szociális gazdaságot egyedi kritériumok alapján jellemzi: a szervezet a közösség tulajdonában van; ezt a közösséget általános érdek vagy tagjait kölcsönös érdek szolgálja (a cél nem a profit és nem a részvényesek díjazása); a szervezetet függetlenül az államtól irányítják; részvételi struktúrákkal rendelkezik; az emberek a munkaerő és a tőke felett állnak. A mi viszonyaink között a harmadik szektor szervezetei kialakítottak egy bizonyos szervezeti keretet, amely saját tapasztalatokkal rendelkezik a források megszerzésében, valamint a társadalmi küldetés megvalósításában. A szociális gazdaságról szóló törvény elfogadása előtt is jelentős számú olyan szervezet (civil társulások, nonprofit szervezetek, szövetkezetek, valamint kereskedelmi társaságok) létezett, amelyek teljesítették ezeket a feltételeket, és így ténylegesen szociális vállalkozások voltak.

A jogszabályi keret ösztönzi a szociális gazdasági ágazatban működő vállalkozások pozitív hatását, mivel például még akkor is, ha a szociális gazdasági szervezet fő célja a mérhető pozitív szociális hatás elérése, a gazdasági szervezet jogosult arra, hogy a tevékenységéből származó nyereségének kevesebb mint 50%-át a fő cél elérésétől eltérő célokra fordítsa. A hátrányos helyzetű és kiszolgáltatott emberek foglalkoztatásának növelése hozzájárulhat a lakosság szegénységi és társadalmi kirekesztésének kockázatcsökkentéséhez. Ez hosszú távú perspektíva; jelenleg a szociális vállalkozások számának jelentős növekedése ellenére a tényleges hatás viszonylag csekély a hátrányos helyzetű emberek összlétszámához képest. Az integratív szociális vállalkozások közvetlen és közvetett támogatásának, beleértve a kötelező szociális szempont bevezetését a közbeszerzésekben, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű, különösen a képzettség, a gyakorlati készségek, a tapasztalat hiánya, a tartós munkanélküliség vagy a kirekesztéshez és marginalizálódáshoz vezető szociális problémák miatt hátrányos helyzetben lévő különböző csoportok foglalkoztatási lehetőségeinek és munkaerő-piaci integrációjának növekedéséhez kell vezetnie. A szociális vállalkozások a vállalkozások széles körét foglalják magukban, amelyek különböző formákat öltenek. Nemcsak a munkaerő-piaci integrációra összpontosíthatnak, hanem lakhatást is biztosíthatnak alacsony jövedelmű csoportok számára, szociális szolgáltatásokat vagy árukat a kiszolgáltatott, hátrányos helyzetű vagy kirekesztett emberek számára. A szolgáltatási utalványokat azért vezették be, hogy ösztönözzék a keresletet a rászorulóknak számára gondozási és személyi segítségnyújtási szolgáltatásokat nyújtó, bejegyzett szociális vállalkozások szolgáltatásai iránt, ezáltal növelve az idős vagy fogyatékkal élő emberek számára az ilyen típusú szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést.

Végezetül hangsúlyozzuk, hogy a szociális és szolidáris gazdaság francia koncepcióját inspirálónak tartjuk mind a szlovák történelmi hagyományok, mind átfogó értelmezése szempontjából. A szociális és szolidáris gazdaság az embert állítja a gazdasági és szociális fejlődés középpontjába. A szociális gazdaság jövőbeni fejlődése a mi viszonyaink között a települési közösségfejlesztéssel (szövetkezeti és közösségi vállalkozásokon keresztül), a foglalkoztatáspolitikával (a közvetítő munkaerőpiacon, a támogatott foglalkoztatási központokon keresztül), a harmadik szektor fejlesztésével (közhasznú szervezeteken keresztül) és a szociálpolitikával (szociális szolgáltatásokon keresztül) kapcsolatos területeken keresztül mehet végbe.

ACKNOWLEDGMENT

This research was supported by the Bratislava University of Economics and Management, [grant number 1/2022 Social inequalities].

Irodalom

- CEP–CMAF Social Economy Charter 10 April 2002 – Revised version approved on 25 June 2015. Elérhető: <https://www.socialeconomy.eu.org/the-social-economy/the-social-economy-charter/>.
- Décret n°81–1125 du 15 décembre 1981 Création de la Délégation à l'économie sociale.
- Defourny, J.–Nyssens, N.: *Économie sociale et solidaire. Socioéconomie du 3e secteur.* De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve 2017 ISBN 978-2-8041-8302-8.
- Dudová, I.–Stanek, V. –Polonyová, S. (2018): *Sociálna politika.* Bratislava: Wolters Kluwer SR. 400 s. ISBN 978-80-8168-866-9.
- Duverger, T. (2019): L'institutionnalisation de l'économie sociale et solidaire: État et société civile organisée en France de 1981 à 2017. In: *Informations sociales*, vol. 199, č. 1, 2019, s. 28–35. <https://doi.org/10.3917/inso.199.0028>
- Duverger, T.: L'invention de l'économie sociale en France et en Europe, un compromis institutionnel instable , In: *Revue de droit comparé du travail et de la sécurité sociale* [Online], L'invention de l'économie sociale en France et en Europe, un compromis institutionnel instable (openedition.org). <https://doi.org/104000/rdctss.3988>
- Korimová, G. (2008): A szociális gazdaság fejlesztésének elméleti és módszertani alapjai. In: *Közgazdasági folyóirat*, 56., (3), pp. 311–325.
- LOI n° 2014-856 du 31 juillet 2014 relative à l'économie sociale et solidaire.
- Lubelcová, G. (2012): Szociális gazdaság: fogalmak, lehetőségek, kockázatok. In: *Szociológia*, 44., (1), pp. 83–108.
- MUNKAÜGYI, SZOCIÁLIS ÉS CSALÁDÜGYI MINISZTERIUM: *A szociális vállalkozások nyilvántartása.* [online]. [idézve: 2023. 01. 15.]. Elérhető az interneten: <https://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/socialna-ekonomika>.
- Poláčková, Z.–Pongrácz, E. (2020): *Szociális vállalkozás a világjárvány idején. Éves jelentés a szociális vállalkozói tevékenység helyzetéről Szlovákiában 2020-ban.* A Szlovák Köztársaság Munka, Szociális és Családügyi Minisztériumának Végrehajtó Ügynöksége (IA MPSVR SR), 2021 [online]. [idézve: 15. 01. 2024]. Elérhető az interneten: https://socialnaekonomika.sk/wp-content/uploads/2022/09/Rocna-suhrnna-sprava-o-rozvoji-SE-v-SR-2020_Socialne-podnikanie-v-case-pandemie.pdf?undefined=undefined.

A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG MUNKAÜGYI, SZOCIÁLIS ÉS CSALÁDÜGYI MINISZTERIUM: *A legkevésbé fejlett régiók listája, 2023. harmadik negyedév* [online]. [cit. 2024. 01. 15.]. Elérhető az interneten: A legkevésbé fejlett járások listája > ÚPSVaR (gov.sk). Zoznam najmenej rozvinutých okresov > ÚPS-VaR (gov.sk).

112/2018. sz. törvény a szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről.

5/2004 sz. törvény a foglalkoztatási szolgálatokról és egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről.

34/2002. sz. törvény az alapítványokról és a Polgári Törvénykönyv módosításáról.

147/1997. sz. törvény a nem befektetési alapokról, kiegészítve a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 207/1996. sz. törvényét.

213/1997. sz. az általánosan hasznos szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetekről, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről.

83/1990. sz. törvény a polgárok egyesülési jogáról.

513/1991. sz. törvény a kereskedelmi törvénykönyvről.

305/2005. sz. törvény a gyermekek szociális és jogi védelméről és a szociális gyámságról.

36/2005. sz. törvény a családról.

448/2008. sz. törvény a szociális szolgáltatásokról.

A szociális gazdaságról és a szociális vállalkozásokról szóló törvény és a kapcsolódó jogszabályok értelmezése. [online]. [idézte: 2024. 01. 10.]. Elérhető az interneten: <https://socialnaekonomika.sk/vyklad-zakona-o-se-a-sp-a-suvisiaca-legislativa/index.html>.

Jegyzet

¹ Magyarországon a szociális gazdaság helyett a társadalmi vállalkozás jelenleg az elterjedtebb kifejezés. Szlovákiában azonban a társadalmi („spoločenský”) tágabb míg a („sociálne”) szociális szűkebb fogalom, és ez megjelenik a legtöbb törvényben is. Mivel a cikkben tárgyalt fogalomra Szlovákiában a szociális vállalkozás kifejezést használják, a tanulmány is ezt a gyakorlatot követi.

Fotó/Németh István Péter

CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF THE EU ACCESSION: THE CASE OF MONTENEGRO*

Diana-Gabriela Reianu

Introduction

■ The discourse at EU level shows the commitment of the European Union to EU membership perspectives of the Western Balkans, so all Western Balkans partners have Stabilization and Association Agreements with the EU, agreements that provide the overall framework for the relations of the EU with the Western Balkans. Since 2018, regular summits with the participation of EU and Western Balkans representatives were held, and proposals were sent by the European Commission, with the main aim of making the whole process of accession more credible and predictable. It has been constantly emphasized that reforms in these countries are key for the European path and accession negotiations can happen only if there is progress on reforms and on their implementation. Up till now, data shows that the countries differ widely in their development course, their willingness and capacity, so accession talks are underway with Montenegro and Serbia, the accession negotiations are agreed by the Council to be opened with North Macedonia and Albania, while the other two, Bosnia and Herzegovina and Kosovo, have the status of potential candidates (European Union External Action 2022).

In this endeavor, among the areas of strategic and joint interest for both parts are the justice and home affairs, the economy, the single market, transport, energy, digital policy, social policy, civil protection, research, innovation, education, as well as foreign affairs, security, and defense. In case of Montenegro, at this very moment, all chapters are open for negotiations, three of them being provisionally closed.

*<https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.08>

One main concern, expressed lately by the European Commission, is “the work to meet the rule of law interim benchmarks which remains the next milestone necessary to advance in the accession negotiations” (European Commission 2022a). This is also stipulated by various specialists in the field of EU enlargement, who, in turn, indicate that the field of justice, judicial cooperation and the fight against organized crime, are, among other things, “the most important litmus tests for the proper operation of public administration” (Jesień, 2011). Corruption is perceived as one of the biggest wounds in society, which exists also in the sphere of public administration, being linked to the state and functioning of the judiciary system and to the failure to impose rule of law. Furthermore, “a highly politicized climate in Albania, North Macedonia, and Montenegro also paralyzed the involvement of CSOs in important policy processes and no improvement in the environment for civil society were noted” (Balkan Civil Society Development Network 2023).

Considering all the above, and the fact that decisive for meeting the requirements of EU membership remain the achievements and progress in the rule of law, the economy, the functioning of democratic institutions, and public administration reform, proper attention should be given to civil society and the cooperation between these countries’ government and civil society organizations. As mentioned by the European Commission, “an empowered civil society is a crucial component of any democratic system and should be recognized and treated as such by state institutions” (European Commission 2022b). Cooperation remains an important condition under the political criteria, so our effort has focused on gaining more knowledge about the role, involvement, and power of civil society organizations in achieving reforms for European integration and their relationship with state institutions. Thus, this article attempts to fill the gap, combining data from official documents with data provided by people working in the civic sector. We have chosen to concentrate on one country, Montenegro, as a case study, even though Montenegro is a small state (having a population of 619,211 inhabitants, according to City Population), being a state at the intersection of major geopolitical clashes that attained its independence after a referendum conducted under EU supervision on 21 May 2006. Montenegro applied for EU membership on 15 December 2008, and in 2010 the European Commission issued a favorable opinion (European Commission 2010), identifying some key priorities that would need to be addressed for negotiations to begin. The accession negotiations started on 29 June 2012, and since then, the state is trying to achieve the criteria for becoming a member of the Union.

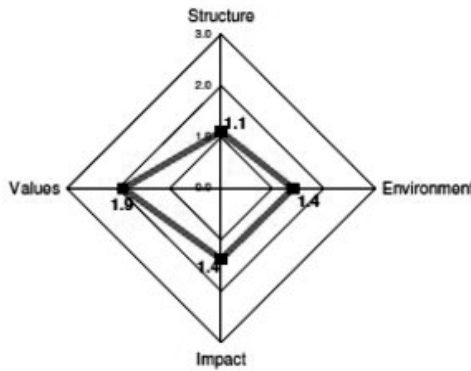
State of play

A comprehensive assessment of the Montenegrin civil society was done through the project Civil Society Index Shortened Assessment Toll (CSI–SAT), part of an international project coordinated by CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation, implemented from October 2005 to October 2006.

At that time, the results reflected a relatively underdeveloped Montenegrin civil society, with a weak structure, a limited impact on society, operating in a slightly disabling environment (Muk et al., 2006). Also, citizens and private entities were participating in a low measure in the activities of civil society, and the civil society organizations were connected poorly among them, their alliances being mostly unsuccessful. The organizations struggled with financial and technical issues, the most important source of revenue being foreign donations, and a lack of trust characterized the relationship between civil society organizations and the state.

Figure 1. Civil society index Diamond for Montenegro

Source: Muk S. et al., 2006

Regarding the legislative framework, since 2003, under the Law on State Administration, Article 80, the cooperation between the state authorities and NGOs has been mentioned as an obligation. Accordingly, ministries and other administrative authorities shall ensure the cooperation with non-governmental organizations, through consultations on developing strategies, laws, and decrees, enabling participation in working groups, organizing joint public discussions, round tables, seminars or other forms of joint activities, and informing about the content of their programs and reports (Parliament of the Republic of Montenegro 2003a). Based on this law and in compliance with the Strategy of Cooperation between the Government of Montenegro and NGOs, in April 2010, the Government of Montenegro adopted the Decision on Establishing the Council for Cooperation between the Government of Montenegro and NGOs and, on 22 December 2011, the Regulation on the manner and procedure of establishing cooperation between public administration bodies and non-governmental organizations. Meanwhile, the parliament adopted the Law on Non-Governmental Organizations (NGO Law) on 22 July 2011, which replaced the 1999 NGO Law. Moreover, at the beginning of 2012, the Government adopted the Regulation on the manner of conducting public discussion in the process of drafting laws, providing the manner of organizing public discussions.

In 2010, the European Commission delivered its opinion on Montenegro's readiness for EU membership and mentioned that the dialogue and relations with civil society were not fully satisfactory and "in some cases, the most critical NGOs have been exposed to political and administrative pressures" (European Commission 2010). Thus, strengthening cooperation between civil society and state authorities was mentioned as a key priority.

In 2014, the report edited by Tomasz Żornaczuk demonstrated that "a number of challenges with good governance and cooperation between government and civil society are present throughout the Western Balkans, regardless of the stages of advancement in integration with the EU" (Żornaczuk 2014). As mentioned in the report, "joint inter-sectoral activities occur mostly on an ad hoc basis and are usually not well institutionalised. Although adequate legislative and policy frameworks that encourage partnerships between governments and NGOs are in place in all the countries of the region, they largely fail to establish sustainable mechanisms of cooperation and consultation." (Żornaczuk 2014)

The last report of the European Commission on Montenegro, issued in 2022, mentioned that "the current legal and institutional framework needs to be further improved to strengthen the consultation and cooperation mechanisms between state institutions and civil society in the context of the EU accession process" (European Commission 2022b). The practices of public institutions restrict access of CSOs and the public to key policy decisions, while public information is classified and withheld from the public. This is also mentioned in the Regional Report, as "availability of information in Montenegro still remains a huge problem which hinders the work and reach of CSOs" (Balkan Civil Society Development Network 2023). Furthermore, the European Commission's report stated that, despite the existence of overall legal and institutional framework on freedom of expression, of association and assembly, lack of a law on volunteering is a weakness. Even though the Law on public administration mentions as an obligation the appointment of representatives of CSOs to working groups, "not all ministries conducted public consultations when draft laws and strategies were prepared" and "a significant number of laws were adopted without prior consultation of civil society" (European Commission, 2022b). Even though the Law on NGOs provides rules for public funding of CSOs and requires all ministries to award grants through a selection process involving external evaluators, not all ministries proceeded in that way. In addition, in accordance with the Law on local self-government, Article 116, the local authorities shall provide information on all issues that are important for the NGO sector and consultation of the sector with respect to development of local programs (Parliament of the Republic of Montenegro 2003b). The law also stipulates that CSOs have the legal right to access funds at local level, but, unfortunately, in practice, most of the local authorities either did not launch calls or did not ensure transparency of the whole process (European Commission 2022b).

Methodology and results

Taking into consideration the current situation in Montenegro, this study aims to provide evidence on the role of the civil society in the EU integration and the involvement of the civil society in the policy-making process, combining data presented by EU official documents with views from inside the sector. Even though Montenegro is a small state, it is at the intersection of major geopolitical clashes, and we consider that a study on the relationship between civil society organizations and state institutions, the cooperation and consultation mechanisms that exist between them, will provide more insightful data for monitoring the implementation of the existing legislative framework.

The empirical research methodology adopts mainly a qualitative approach, being based on official documents, information materials from Montenegro and foreign media, statistical data, but also data collected through a structured interview addressed online to civil society organizations from Montenegro. The research was conducted by correspondence in March-May 2023, the questions being addressed online to different non-governmental organizations in Montenegro, with the aim of learning about the role and involvement of civic society, the relationship between NGOs and state institutions, and cooperation among civil society organizations. We tried to answer the following research questions: How do civil society organizations get involved in the policy-making process?; What worked and did not work in this endeavor and why?; What obstacles were present in the relationship between CSOs and state institutions?; To what extent are CSOs financially supported by the state?; How well do CSOs cooperate with other civic organizations in Montenegro and abroad?; What is needed to be done for the sustainability of the CSOs and the civic sector?.

The limits of this research are related to the small number of answers received, as out of more than eighty NGOs (identified through the contact information available in the country database and through snowball sampling) invited to participate in the research, only eight of them responded. The respondents are mainly active in the fields of EU citizenship and democracy, fight against corruption, youth activities, social inclusion, civic education, economic prosperity, and non-governmental sector development. The low response rate indicates poor civic engagement on the part of NGOs in general, even though their main role in society should be active involvement in areas related to development, research, decision-making and civic responsibility. Despite the small number of responses, the answers received were a valuable additional source of information provided by the directors/presidents of these organizations, persons that are deeply involved in the decision-making and executive area, who have a clear insight into the legal framework and the functioning of the non-governmental sector, and, at the same time, have practical experience in the field.

Role, mission, and activities of the non-governmental sector

The role of the NGOs is stated on the website of the Ministry of Public Administration as “NGOs strengthen the democratic development of society by: making it easier for citizens to obtain information on how the state and taxpayers’ money are managed, helping the interested public to communicate with state administration, ensuring that governments do not abuse their powers, actively participating in public policy making; in monitoring of their implementation and advocating for their change, they inform citizens about the EU integration processes, monitor state administration reform and contribute to successful reform with their ideas and proposals, advocate for better conditions for their activities and expansion of civic space” (Government of Montenegro, 2023). Additionally, the government declares that the role of these organizations, their experience and expertise are extremely important, “therefore they play an active role in policy making through mandatory consultations in the preparation of laws and strategies, as well as active participation in working bodies formed by the Government of Montenegro, ministries and administrations” (Government of Montenegro 2023).

Taking these statements into account, we tried, first, to identify the ways in which non-governmental organizations were involved in the policy-making process at the local or national level, in recent years, and what were the main obstacles in the relationship between these organizations and state institutions.

Regarding the mission of the organizations that responded to our research study, they are mainly active in the following areas: fight against corruption and increase overall transparency and accountability of Montenegro state institutions; developing citizens’ awareness and their inclusion in the social, economic, ecological, and cultural development of society, the quality of life of citizens and the local community; the development of social entrepreneurship and the promotion of sustainable economic development; professional development in the educational field; the development of local democratic processes and the capacity of civil society for cooperation and dialogue within the EU accession process; and development of civil society and participation of citizens in policy shaping and decision-making through education in the field of democracy, human rights, youth, regional development and European integration. We consider it as a positive aspect that the answers provided come from organizations that carry out activities in different fields, from the social, to the professional, educational, or civic one. This fact helped us to have a better overview of the problems faced by non-governmental organizations, regardless of their sphere of action or field of activity.

Concerning their activities, the respondents affirmed that they were mostly involved in investigating concrete cases of corruption and organized crime, monitoring the implementation of legislation and public policy, advocacy for changes in policies and regulations in their field of action, such as social entrepreneurship and growth of social enterprises, tax incentives or simplified registration procedures, the adoption of laws on social entrepreneurship and social economy, strategic

plan of action for youth at local level, providing free legal aid to citizens etc. Public hearings, public dialogue, legal aid, educational programs and events, participation in working groups for negotiation chapters, participation in working groups for drafting legislation and strategic documents, participation in various local and national councils, and public support were mentioned among the ways of carrying out these activities. Not surprisingly, all responses related to the governmental support included specific complaints about the work of local authorities, certain ministries, and the government. Among them, governmental support for CSOs was mainly perceived by these organizations as political support rather than tangible support for real change and improvement. In addition, the process was mentioned as formally well-defined but not well implemented, because in practice the suggestions of the organizations “are not adequately heard as there seems to be always a predefined concept” (respondent 6) or “they [local and national councils] don’t listen to us” (respondent 7). Another respondent emphasized that “political will is one of the main obstacles” in the whole process (respondent 8). Hence, efforts are needed to improve transparency in policymaking and the inclusiveness of consultation processes.

To have an overall picture, it should not be ignored the fact that the Covid–19 pandemic has had a huge impact on the entire process of governmental support and collaboration, causing significant disruptions in the economy and the governmental system. Thus, promoting social initiatives and sustainable economic development has been more difficult than before, “as many businesses struggled to stay afloat and may not have had the resources or capacity to invest in new ventures of initiatives” (respondent 3). On a positive note, we consider that the pandemic pointed out the crucial role civil society plays, as the link between citizens and state institutions. In addition to Covid–19 pandemic, the political crises that have taken place in Montenegro since 2020 created a challenging environment. As mentioned by one respondent, “the fall of two governments and the resulting instability have created uncertainty for businesses and investors” (respondent 3). The same respondent emphasized that “in a context where governments are constantly changing, it is challenging to build long-term relationships and secure commitments from policymakers” (respondent 3). Thus, “political instability is seen as a major problem affecting the ability of civil society organizations to engage in policymaking and advocate for policies and regulation that support institutional change” (respondent 3).

These facts are also revealed in official EU documents. In the 2022 Communication on EU Enlargement Policy was specified that “in Montenegro, polarization, the absence of constructive engagement between political parties and the failure to build consensus on key matters of national interest continued and caused two fractious governments to fall on votes of no-confidence” (European Commission, 2022a). Moreover, “Montenegro continued to suffer from political instability in 2022, with a minority government led by the pro-Western United Reform Action collapsing in August, just four months after it was formed. Adding to the difficulties

of improving democratic practices in Montenegro, the DPS [Democratic Party of Socialists] continues to exercise significant influence in state institutions.” (Economist Intelligence Unit 2023)

Therefore, once again, it is proven that political volatility, government instability and tensions affect the proper functioning of institutions, decision-making processes, and reform implementation.

Relationship between CSOs and state institutions

Regarding the involvement of civil society and the relationship between CSOs and state institutions, specific problems were emphasized by our respondents, such as: citizens acting predominantly when individual interest is at stake, low capacity for coordination and complex actions, misuse of tools for funding and inclusion of NGOs in the decision-making process, working groups and commissions were not representative and were composed in a clientelist manner, lack of confidence among CSOs, between CSOs and government, and within the triangle of CSOs-citizens-government (respondent 4); lack of interest of the government (respondent 3); selective approach of institutions (respondent 5); selfish agenda of politicians (respondent 2); lack of political will (respondent 8). A specific situation underlined by one respondent was that if CSOs do not take a critical stance towards the decisions of state institutions, the relationship between CSOs and state institutions works well, but if their work is subject to monitoring and criticism, CSOs that do this will not be treated the same as others, plus they will be targeted by pro-government media (respondent 6). Another respondent somehow completes this image by mentioning that “they [state institutions] don’t see us as partners; they see us as enemies” (respondent 7). The results confirm somehow the findings from other studies, which notes that “in Montenegro, a large number of legal changes were carried out in a procedure that disabled the participation of NGO representatives. Early consultations, initial public meetings, or alternative forms of public consultation happen rarely, while consultation reports often times do not provide quality feedback, are published late, or are not published at all.” (Balkan Civil Society Development Network, 2023) Moreover, “since the inception of the policy, public consultation is not conducted properly”, while “implementation is characterized by informal practices, nepotism and corruption” (Reianu 2021).

Among the perceived problems in the way CSOs work in Montenegro, most respondents mentioned poor implementation of the law. Along with this, poor monitoring of implementation, lack of evaluation of results, or the use of CSOs by donors as lobbying organizations to implement their agenda locally were also mentioned.

In terms of financial support, there are legal provisions that stipulate the ministries to have open competition for projects of the CSOs published in the first quarter of the year, but “very few respect the legislation and the decisions on support

through these calls are often disputable” (respondent 6). Other respondents mentioned, in the same manner, that there are regular calls for CSOs funding from the state budget and calls for the participation of CSOs representatives in various state bodies, but the calls are usually very formal as “there is almost always a lack of broader consultation between the state and the civil society” (respondent 3) and “the procedures are not transparent and competitive” (respondent 4). The answers provided by the respondents are in line with the studies conducted, as “state financial support [...] is largely unavailable for CSOs dealing with issues like democracy, human rights, monitoring etc.” and “limited progress in the implementation of the measures has been noted [...] as a result of low commitment by the governments and lack of resources available” (Balkan Civil Society Development Network 2023). For the most part, organizations apply for funding at EU level, embassies, and other international organizations, being dependent on external sources of financing. This makes them vulnerable to defamations, most of the respondents agreeing with the remark that civil society organizations are implementing a donor driven agenda.

Collaboration among civil society organizations

The picture would not be complete without outlining trends in cooperation between civic associations. On this topic, most respondents agreed that there is no coordinated and unified way from NGOs in approaching the government, while state representatives do not invite NGOs to discussions on a regular basis, and NGO representatives are not included in the development and monitoring of relevant policy documents. Therefore, the role and involvement of civil society is very low in the entire policymaking process, with large disparities perceived between standards and implementation. An interesting and important aspect highlighted by one respondent is that the lack of a long-term agenda may explain the low support and engagement of CSOs. This attitude of project-based support instead of program-based support hinders progress in funding, collaboration, and commitment (respondent 3). Among the consultation channels that NGOs could use in communicating with the government, respondents mentioned the media, which means that the media still plays an important role in reaching citizens and other stakeholders.

Lessons learned and future sustainability of the civic sector

When questioned about ways that could improve the relationship between CSOs and state, the respondents mentioned the following: better legislation and institutional framework, better strategies and action plans, regular communication, sharing responsibilities, depoliticization, bringing decision making capacities

to the level of local communities (respondent 4), constant funding for CSOs (respondent 2), broader involvement of the civil society sector in the consultation processes (respondent 3), and law implementation (respondent 7). The answers are consistent with the findings of the Regional Report, which notes that “in Montenegro, a new document covering the next strategic period was prepared, in a fairly inclusive process, using the well-mapped challenges in the cooperation of the state and the CSO sector from the previous period as a starting point. Still, none of the Activities foreseen in the Action Plan for 2022 were implemented.” (Balkan Civil Society Development Network 2023) Another crucial thing considered by one respondent “is that the authorities to understand the autonomy of the work of CSOs” (respondent 6).

In terms of lessons learned from experience, the respondents seem quite pessimistic in the way that “little can be done in terms of impact on society and institutions when activities are project-based and when there is no long-term commitment” (respondent 3). Apparently, organizations can only rely on international support and “even this support is seen as biased towards the civil society sector” (respondent 1). An interesting view expressed by one respondent was that “interest groups in various fields are ‘moving targets’; static mechanisms cannot work across a wide range of subjects, groups, and in a constantly changing environment” (respondent 4). Another answer, worth to be mentioned, is that “perseverance is the key to success” (respondent 8). Therefore, as one respondent noted, “it is never ending work in Montenegrin environment, but necessary” (respondent 6).

As recommendations for the sustainability of the CSO or the civic sector in general, long-term programs based on national and EU priorities, coordination of activities based on common objectives, state financial instruments and tax exemptions were among those mentioned. In addition, “it is important to introduce core funding, but also to work on creating a better environment for CSOs, where they will not be the target of smear campaigns or hate speech” (respondent 6). It seems obvious that there should be actions taken by both sides, the state and NGOs, while “the state should create an environment that will be more supportive for the development of civil society, NGOs should work on capacity building, networking and diversification of financing sources” (respondent 8). Therefore, sustainable mechanisms of funding, cooperation and consultation are needed to be put in place, instead of those ad hoc and non-institutionalized ones, as well as a shift from the current project-based support to “a long-term agenda that will provide support for CSOs and help their engagement based on milestone achievement (program-based support)” (respondent 3).

Conclusions

In 2020, a research report, published by Hummel et. al, presented the civil society characteristics in different parts of Europe and concluded that “there is no uniform understanding of CS in Europe”, due to “the differences in their histories, cultural traditions, focus of work, funding scope, and self-perception” (Hummel et al. 2020). According to the authors, if the focus in Eastern Europe “continues to be mainly on efforts to achieve freedom, the rule of law, human and civil rights, democracy, and other socio-political objectives” (Hummel et al. 2020), in Western Europe tend to dominate services in the social, educational, and cultural sectors. This explains, somehow, the difficulty in describing the civil sector, in delineating the characteristics of these organizations, and prescribing assistance or priorities.

In this endeavor, to add more to the priorities of the civic sector in the Western Balkans in the context of the UE accession, we undertook this research on Montenegro. From a legal point of view, as steps taken by this country in the process of involving civil society in public policy-making process, improved legal framework for cooperation with civil society, through the adoption of Law on NGOs (2011) and two significant regulations (2011, 2012), should be mentioned. Also, the adoption of Strategy for Development of Non-Governmental Organizations in Montenegro 2014–2016 (Government of Montenegro, 2014) and the involvement of NGO representatives in working groups dealing with public policies in their respective areas should be seen as great achievements.

Beyond the legislative framework, “even when the legal framework in place is considered progressive [...], its implementation has been weak” (Balkan Civil Society Development Network, 2023). In line with this, our study shows that civil society has limited influence on public policies, its efforts being limited, on one hand, by the fact that law is not well implemented, while civil society organizations are still implementing a donor-driven agenda and have limited resources. The organizations complain that the relationship between them and the government is dysfunctional, with the government asking them to participate only to fulfill formal requirements, but without the proper intention of including them in the decision-making process. These statements invoke, from our point of view, the imperative need to educate all civil servants and state employees on the mechanisms of involvement and cooperation with NGOs, along with the will of political decision-makers to make this partnership a real asset. Political instability is often mentioned as a major threat, “in a context where the government is constantly changing, it is a challenge to build long-term relationships and secure commitments from policymakers” (respondent 3). Therefore, currently, the dialogue between the state and civil society is perceived to be limited, as is the financial support from the government.

On the other hand, in addition to the low commitment from the state, the low response rate from NGOs to this research shows us a low civic involvement on the part of these organizations.

We consider that there is a bidirectional need of involvement. Currently, few civil society organizations speak out and get involved, while state institutions assume the changes without the involvement of civil society. To address these challenges, better cooperation and knowledge sharing between CSOs and state institutions is needed, while state institutions must engage all relevant actors in the policymaking process. In addition, CSOs must be supported in their work with long-term funding so that they can work consistently and sustainably. It is also of profound importance that CSOs will coordinate with each other, so that their actions will have a greater impact in terms of long-term results.

Bibliography

- Balkan Civil Society Development Network (2023): *Monitoring Matrix on Enabling Environment for Civil Society Development, Regional Report: Western Balkans and Turkey 2022*, Skopje.
- City Population (2023): *Montenegro*, <https://www.citypopulation.de/en/montenegro/>
- Economist Intelligence Unit (2023): *Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine*, www.eiu.com
- European Commission (2010): *Commission Opinion on Montenegro's application for membership of the European Union*. Brussels: COM(2010) 670 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0670&from=EN>
- European Commission (2022a): *2022 Communication on EU Enlargement Policy*. Brussels: COM(2022)528 final, <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/2022%20Communication%20on%20EU%20Enlargement%20Policy-v3.pdf>
- European Commission (2022b): *Montenegro 2022 Report*. Brussels: SWD(2022) 335 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022SC0335&from=EN>
- European Union External Action (2022): *The EU and the Western Balkans: towards a common future*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-western-balkans-towards-common-future_en
- Government of Montenegro (2010): Decision on Establishing the Council for Cooperation between the Government of Montenegro and NGOs. *Official Gazette of Montenegro*, 28., Podgorica.
- Government of Montenegro (2014): *The Strategy for Development of Non-Governmental Organizations in Montenegro 2014–2016*. Podgorica: OSCE Mission to Montenegro.
- Government of Montenegro (2023): *NGO*. Podgorica. <https://www.gov.me/en/article/cooperation-between-the-government-of-montenegro-and-ngos>
- Hummel, S.–Pfirter, L.–Roth, J.–Strachwitz, R. G. (2020): *Understanding Civil Society in Europe: A Foundation for International Cooperation*. Stuttgart: Institut für Auslandsbeziehungen. <https://doi.org/10.17901/AKBP112.2020>
- Jesień, L. (Ed.) (2011): *The prospects of the EU enlargement to the Western Balkans*. Warsaw: PISM Report.
- Muk, S.–Uljarević, D.–Brajović, S. (2006): *An Assessment of Montenegrin Civil Society. Weak tradition, uncertain future*. Podgorica: Center for Development of Non-governmental Organisations (CRN-VO). https://www.civicus.org/media/CSI_Montenegro_Country_Report.pdf
- Parliament of the Republic of Montenegro (2003a): Law on State Administration. *Official Gazette of the Republic of Montenegro*, no. 38., 2003; *Official Gazette of Montenegro*, no. 22., 2008; 42., 2011. Podgorica.

- Parliament of the Republic of Montenegro (2003b): Law on Local Self-Government. *Official Gazette of the Republic of Montenegro*, no. 42., 2003; 28., 2004; 75., 2005; 13., 2006; *Official Gazette of Montenegro*, no. 88., 2009; 3., 2010; 38., 2012; 10., 2014; Podgorica.
- Parliament of Montenegro (2011): Law on Non-Governmental Organizations. *Official Gazette of Montenegro*, no. 39., 2011; 37., 2017;
- Reianu, D.G. (2021): EU Enlargement in the Western Balkans: Fabricating Reforms in Public Administration. In: *The Call for More Europe: Ambitions and Realities. Papers from the Eight International Scientific Conference of the European Studies Department*. Sofia: Sofia University "St. Kliment Ohridski"—"Hans Seidel" Foundation—Wilfried Martens Center for European Studies. pp. 169–180.
- Żornaczuk, T. (Ed.) (2014): *Civil Society in the EU Integration of the Western Balkans*. Warsaw: PISM Report.

Fotó/Németh István Péter

EVALUATING THE IMPACT OF DEMOCRATIC GOVERNANCE AND JUSTICE ON ECONOMIC DEVELOPMENT FROM A SOCIO-ECONOMIC PERSPECTIVE: THE CASE OF TURKEY*

Hakan Murat Arslan–Ahmet Küçük

Introduction

■ When production and supply decrease, prices rise; As production increases, prices fall. The existence of a secret hand that raises and lowers prices in this way is accepted in economics. When the product was scarce, it was seen with surprise that the seller made more money. This is called “King’s Law” in economics (Demirer 2017). While this is the case in economics, there are many studies on the issue that real economic welfare cannot be achieved in societies where justice cannot be provided. In this study, quantitative and qualitative data analysis was made, and content analysis was applied to the secondary sources obtained to prove that there is a positive relationship between the society’s perception of democracy and economic development.

The main subject of the mentioned secondary sources is that economic development cannot be achieved in a society without justice. Therefore, it is claimed that the societies in which the phenomenon of justice is settled are democratic. In this study, it was emphasized that “democracy is a regime that ensures social welfare” by going one step further.

The purpose of this study is to evaluate the relationship between economics, justice, and economic development in the context of democratic regimes. It aims to determine the existence and direction of this relationship by analyzing the related data sources. Additionally, the study aims to explore the impact of interruptions in democracy, such as the single-party period, military coups, and memorandum

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.09>

periods in Turkey, on economic indicators. It also aims to examine the relationship between freedom of thought, freedom of civil and political rights and the number of detained journalists.

The study holds original value by highlighting the essentiality of internalizing democracy and justice in every field for the economic welfare and happiness of societies. In the following sections of the study, it has been expressed within a historical process that societies that have truly internalized the concept of economics in the real sense are just, adopt the democratic regime and can provide social welfare. The study's original value lies in providing insights and potential solutions to address the socioeconomic challenges faced by these countries and contribute to the overall understanding of the importance of economics, justice, and democratic principles in achieving societal well-being.

Methodology

The research aims to explore the relationship between democratic regimes, liberal values, the rule of law, political and civil rights and economic prosperity in Turkey. It employs a comparative analysis approach, utilizing historical data to examine the impact of different forms of political management on economic outcomes. The research method involves data collection of financial data during specific periods in Turkey, including times of democratic suspension, and during democratic regimes that prioritize liberal values, political and civil rights, and the rule of law. International democracy, global freedom and rule of law indexes are used to quantify these concepts.

The collected data is examined using analysis method of financial tables expressing macroeconomic indicators. This socioeconomic examination is conducted to find out how different political management forms influence macroeconomic outcomes and social welfare between democratic and less-democratic periods. This study concludes by conducting a comparative socioeconomic evaluation of its findings. Through this analysis, it emphasizes the importance of democratic governance and adherence to justice, liberal values for ensuring sustainable economic development and long-term social welfare. Several limitations of the research are acknowledged, such as data constraints, challenges in proving direct causality, and sociocultural contextual factors that may influence the results.

Relationship Between Economics and Justice

After the Second World War, economics and political scientists stated that the secondary problem for economic development was democracy. The prevailing view at that time was that democracy was a result of economic growth (Doğan 2005). As a matter of fact, the first study on the relationship between democracy

and economic growth was carried out by Seymour Martin Lipset in 1959. According to Lipset; democracy can only become possible after a certain economic growth (Lipset 1959).

Ensuring justice in all fields is important for the future and socioeconomic welfare of societies. Recent developments have questioned the existence of justice and left many question marks in people's minds about what needs to be done. In Turkey, it is necessary to take the necessary steps to resolve the socioeconomic problems experienced during less-democratic periods and establish justice as dominant in all social strata. In this sense, the following statement of Heraclius comes to mind; "Justice is the bread of nations; nations are always hungry for justice" (Gibbon 2020).

Democratic management ensures easier delegation of authority to the economy and a more stable environment for investment. It accelerates the mobility of energy, raw materials, and other production factors in the country towards areas needed for economic growth and development. Democracy also increases the stock of human and non-human capital. At the same time, it reduces income inequality by offering a fairer income distribution and thus significantly supports economic growth and development (Sirim and Eraslan 2020; Topuz 2022). Thus, it can be said that if the fair lifestyle spreads from the top management to the public, unique capabilities emerge, and economic development is achieved.

Economics deals with microeconomics, the relationship between individuals and resources. At the macroeconomic level, it examines the linkage between governments and material factors. However, it is important to recognize that states are abstract constructs and policies are determined by humans serving as representatives. Therefore, fundamentally understanding economic systems requires analyzing the nexus between humans and materials. The nature of interactions people establishes with resources, as well as motivations guiding resource allocation, form the basis on which other economic linkages are built. Where public administration prioritizes short-term gains over prudent stewardship of collective wealth, it often results in inefficient and inequitable outcomes (Demirer 2017).

Shortly, the role of humans in mediating resource linkages at all levels of the economy is crucial. Understanding human-material interactions is key to analyzing and improving socioeconomic outcomes.

Democracy and Economy

Administrators ask citizens to save more. In this way, they think the wheels of the economy will work better. Those who try to convince the society and administrators with such narratives are economists who can only think of economic growth as a target. All they know is the "exchange rate-interest rate seesaw" (Küpçü 2018). However, while administrators direct the public to save and be prudent, they must first comply with these rules themselves.

Orhan Turan, who noted that democracy is only possible with institutionalized structures, said “a country’s institutions derive their power from democracy.” According to Turan, policymaking based on rules increases predictability in the economy and ensures trust. Therefore, strong institutions and laws lie at the foundation of a robust economy. Any step that strengthens our institutions, especially the rule of law, and democracy will also strengthen our economy and contribute to financial stability. (Türkonfed 2019).

Germany and Turkey, both countries have a population of about 82 million. On the other hand, the amount of land per capita in Turkey is twice that of Germany. In other words, Turkey can have twice the population of Germany. Or it can produce twice as much national income as Germany. But today, Germany’s national income is many times higher than Turkey’s middle-income level. This is because Germany is about twice as far ahead in democracy and rule of law indices (Gün: 2019).

Turkey ranks 103rd among 167 countries in 2022 in the Democracy Index. Turkey was in the last place in the Western Europe region, where 21 countries were evaluated. In the evaluation made by the UK-based research and analysis company Economist Intelligence Unit (EIU), Norway took the first place, while Afghanistan took the last place. In the evaluation of the EIU, the countries are divided into four categories as full democracy, flawed democracy, hybrid regime and authoritarian regime. In the evaluation made in the Turkey section of the report, it is stated that “Turkey is the only hybrid regime in the region (Unit 2017). It has recorded a great decrease in the total score in the last ten years. This is a rough reflection of the increasingly autocratic management approach of the top management” (euronews.com).

There is a linear relationship between democracy and economic development. Therefore, for strong democracy and high economic development, it is necessary to clarify the separation of powers between the legislature, executive and judiciary in state administration, and provide minimum conditions on sensitive issues such as basic human rights. Current political administrations should revise themselves in a positive way by developing pluralistic democracy, economic government functioning, wide-ranging political participation, and civil liberties (Ulusoy 2019).

Definitions of economic development in the literature incorporate human development and democratic elements separately. In this sense, countries lacking democracy and experiencing issues regarding human rights and civil liberties cannot be described as “developed.” Growth may still occur under dictatorships lacking democratic foundations. However, the concentration of resources under dictatorship or minority control distorts income distribution.

Institutions grounded in democratic principles encompass transparent governance, competitive multi-party systems, free and fair elections, rule of law, an independent press, and economic, social and legal orders guaranteeing property rights. Nations possessing these characteristics concurrently demonstrate high levels of development (Korkmaz 2019).

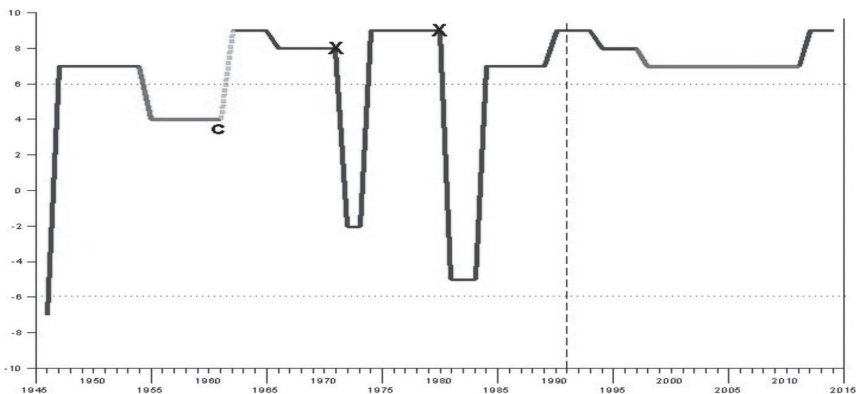
In democracies, public expenditures and savings of governments are controlled by the parliament. Control channels are clogged in autocratic governments. To survive, dictators divide state resources with groups that are close to them and support them. For example, 1979 Iran Shah regime provided more opportunities for the army. However, after the revolution, state facilities and resources were divided by mullahs. As a result, long-term growth and economic development cannot be achieved without democracy (Korkmaz 2019).

Based on the assumption that political rights and freedoms are closely related to the democratization levels of countries, democracy indices of relevant countries are calculated every year. The democracy index is an index evaluated using 60 indicators clustered under five main components. The main components are listed below.

- Transparent functioning of the government,
- Electoral process and pluralism,
- Political culture,
- Political participation
- Personal rights and freedoms

The index takes a value between 0–10, and as the value increases, it is stated that the country has a more democratic structure (The Economist Intelligence Unit 2017: 54). *Figure 1* shows Turkey's trend based on democracy index from 1946 to 2013. When *Figure 1* is examined carefully, it is clearly seen that the tendency towards democracy in Turkey has decreased sharply during the military coup and memorandum periods.

Figure 1. Democracy Tendency in Turkey 1946-2013 (Source: Polity Project Index 2013)

Upon examining *Table 1* below to further scrutinize Turkey's democratic tendency, it is evident that when the multi-party period commenced in 1946, the democracy index doubled while the rate of economic growth increased dramatically from a contraction of 154% to an expansion of 31.9%.

Further analysis of the 1950 data after the Democrat Party’s election and time in government provides additional insights. Growth remained strong at 12.8% annually. Inflation, which was initially 6.8%, started to come down, falling to about 1%. So democratic advances appeared to coincide with stabilization of the economy.

Table 1. Financial indicators in Turkey between 1945–1952

Years	Political Democracy Index	Economic Growth Rate %	Inflation Rate %
1945	-7	-15,4	54,1
1949	+7	31,9	104,4
1950	+7	9,4	10,2
1951	+8	12,8	6,2
1952	+7	11,9	1

Source: Polity Project Index 2013

Table 2 shows the significant negative impacts on Turkey’s economy, human development, and democracy during periods when the country experienced military coups. For instance, in 1980 after a coup took place on September 12th, the democracy index fell sharply from 9 to below -5. This represented a shift from a relatively democratic system to a highly undemocratic one. At the same time, civil liberties decreased from the free level to only partially free. The economy also suffered – growth declined from 8% to -2.8%, and inflation skyrocketed from 10.1% to over 107%. These changes illustrate the damage caused when coups overthrow democratic governance. The removal of pluralism and stable policymaking has clear knock-on effects for economic performance.

Table 2. Financial Indicators in Turkey Between 1975–1981

1980 Coup Period	Political Rights	Civil Rights	Political Democracy Index	Human Development Index	Economic Growth Rate %	Inflation Rate %
1975	2	3 Free	9		8	10,1
1980	5	Partially Free	-5	0,474	-2,8	107,2
1981	4	Partially Free	-5	0,569	4,8	36,8

Source: Polity Project Index 2013, Freedom House Index 2023

Memorandums, like military coups, restrict free thought and democratic rights. It is evident that such practices negatively impact the economy during periods when they occur.

As seen in *Table 3*, during the 1970 Military Memorandum period in Turkey, there were significant decreases in both the democracy index value and growth rate, along with a significant increase in the inflation rate.

Table 3. Financial Indicators Between 1970–1971

Years	Democracy Index Value	Growth Rate (%)	Inflation Rate (%)
1970	+8	5.8	6.7
1971	-2	2.2	15.9

Source: Polity Project Index 2013

One of the basic elements of economic and social developments is the “rule of law”. The rule of law comes to the fore in the protection of economic and political freedoms and the elimination of inequality of opportunity, enabling citizens to live in society with a more secure feeling. One indicator that can be used to determine the rule of law is the Rule of Law Index developed by The World Justice Project (Hayek: 1973; Posner: 2010; Bingham: 2011). The Rule of Law Index is clustered under eight main components as listed below (Şanlısoy 2019):

- Restriction of government power
- Prevention of corruption
- Transparency in management
- Fundamental rights
- Public order and security
- Administrative sanctions
- Fair law
- Criminal justice (removal of privilege)

Turkey, which ranked 117th among 139 countries according to the rule of law index in 2021, ranked 116th among 140 countries in the 2022 index. The top 10 are Denmark, Norway, Finland, Sweden, Netherlands, Germany, New Zealand, Luxembourg, Estonia and Ireland. In the same report, when looking at country classifications by income group, Turkey ranked 40th among 42 countries in the upper middle-income group. It is clearly seen that the rule of law index is directly related to the economy, just like the democracy index. Because the higher the rule of law index value, the more positive the economic indicators.

When this situation of Turkey regarding the rule of law is evaluated together with other indicators; It can be stated that it is difficult to eliminate inequalities of opportunity, corruption and to approach the desired potential in economic growth (Şanlısoy 2019).

The Relationship Between Civil and Political Rights, and Economy

There are different views regarding the relationship between freedom and economic development. According to some economists, freedom leads to economic growth. Because in an environment where people can freely express their thoughts and implement their ideas, they develop more innovative ideas. Others argue that the increase in wealth brought by economic development can push governments to allow more freedom. Another view is that both freedom and economic growth are mutually reinforcing factors. The rise in living standards in a country increases people's freedom of expression. At the same time, in an environment where people can freely discuss and implement their own ideas, they can be more innovative in economic activities (Dawson 2003; 480). In conclusion, due to the mutually reinforcing nature of the relationship between freedom and prosperity, both elements need to be developed (Gwartney–Lawson–Holcombe 1999).

Government and state institutions should be evaluated like non-profit official institutions. Because their administrative activities have an impact on public welfare and development. In the study, evaluations were made by considering macroeconomic indicators in democratic periods in Turkey. Key indicators such as inflation, growth, and gross domestic product (GDP) were examined.

Overall, qualitative and quantitative analysis of Turkey's path from early development through modernization provides insights into how its balancing of state authority versus individual choice interconnects with long-term economic outcomes.

Table 4. Evaluation of Turkish Economy Between 1972–1980 in Terms of Civil and Political Freedom

	PR	CR	STATUS	EGR	IR	GDP US\$	CR (Change Rate)
1972	3	4	PF	7,4	15,42	549,39	0,23
1973	2	4	PF	3,3	13,94	676,45	0,23
1974	2	3	PF	5,6	23,90	916,02	0,35
1975	2	3	F	7,2	21,23	1125,01	0,22
1976	2	3	F	10,5	17,46	1266,13	0,12
1977	2	3	F	3,4	25,99	1417,78	0,12
1978	2	3	F	1,5	61,90	1540,39	0,07
1979	2	3	F	-0,6	63,54	2069,87	0,20
1980	5	5	PF	-0,8	94,26	1560,23	-0,18

*PR (Political Rights), CR (Civil Rights), F (Free), PF (Partly Free), NF (Not Free), EGR (Economic Growth Rate) IR (Inflation Rate)
 Source: Freedomhouse Index 2023, Dogrulukpayı 2013, World Bank 2023

When examining *Table 4*, particularly in 1979 when the status of freedoms was “Free,” the inflation rate was 63.54% and GDP was 1560.23 USD. However, in 1980 during the military coup, the status of freedoms became “Partially Free,” the inflation rate increased to 94.26%, while GDP remained the same at 1560.23 USD. These data indicate that during coup periods, civil and political rights were suspended and the economy performed poorly. On the other hand, an evaluation of the data from 1975 to 1979 within the same table shows that when the status of freedoms was “Free,” the inflation rate averaged moderately and GDP demonstrated an upward trend. Thus, it can be said that when civil and political rights are restricted within a society, the economy is negatively impacted.

Table 5. Evaluation of Turkish Economy Between 2015–2020 in Terms of Civil and Political Freedom

	PR	CR	STATUS	EGR	IR	GDP US\$	CR (Change Rate)
2015	3	4	PF	6,1	8,81	10851,9	-0,09
2016	3	4	PF	3,2	8,53	10734,3	-0,01
2017	4	5	NF	7,5	11,97	10464	-0,02
2018	5	6	NF	2,8	20,30	9400,8	-0,08
2019	5	6	NF	0,9	11,84	9103	-0,06
2020	5	6	NF	1,9	14,60	8561,1	-0,07

*PR (Political Rights), CR (Civil Rights), F (Free), PF (Partly Free), NF (Not Free), EGR (Economic Growth Rate) IR (Inflation Rate)

(Source: Freedomhouse 2023, Dogrulukpayi 2013, World Bank 2023)

In *Table 5*, Turkey’s recent economic performance has been evaluated in terms of macroeconomic indicators and civil and political rights. As known, there was a military coup attempt in Turkey in 2016. As in any coup period, freedoms were suspended in all aspects, and the economy faced difficulties. This situation is precisely reflected in *Table 4*. In 2015, the Economic Growth Rate (EGR) was 6.1%, and the GDP amount was 10,851.9 USD. However, in 2016, the EGR dropped to 6.1%, and the GDP amount declined to 10,734.3 USD. In short, when restrictions are imposed on the fundamental elements of democracy, such as freedoms, the Turkish economy experiences setbacks and difficulties. This phenomenon is not unique to Turkey alone. When societies that embrace democratic conditions are evaluated sociologically and economically, they face similar socio-economic outcomes.

The data in *Table 6* suggests that the number of arrested journalists can serve as an indicator of political and civil freedom restrictions, reflecting limitations on press freedom and potentially broader curtailment of civil liberties. However, it is important to consider other factors when assessing the state of freedom and democracy in a country.

Table 6. Total Number of Journalists Arrested by Countries Between 199–2020

Country	Total Number of Arrested Journalists
China	952
Turkey	794
Eritrea	439
Iran	327
Myanmar	244
Ethiopia	205
Vietnam	202
Cuba	199
Egypt	172
Syria	161
Kuwait	114
Uzbekistan	95
Azerbaijan	95
Saudi Arabia	88

Source: Dogrulukpayi 2020

The Case of Justice and Economics in Democratic Countries

Democratic regimes expand the scope of civil and political freedoms provided to individuals. They also enable effective participation of individuals in the governance of the state and foster the development of social life through the provision of civil and political rights (Dahl 1971; Diamond 1999). Additionally, democracies, besides being a system that values human development, contribute significantly to economic growth and development by promoting the rule of law and safeguarding property rights with effective policies (Acemoglu–Johnson–Robinson 2001; North 1990; Sirim–Eraslan 2020).

In democratic regimes, the rule of law is the fundamental principle. The concept of the rule of law encompasses several legal principles, two of which may be the most important. The first one is “Everyone is equal before the law.” This principle means that no one, no social class or group, is granted privileges or exemptions from the law. The second one is “All actions and decisions of the administration are subject to judicial review.” This principle emphasizes that those with the authority to govern the country cannot be exempt from judicial scrutiny regarding their decisions and actions. When these two important principles and other principles are

combined, the concept of a constitutional state emerges. Without a constitutional state, democracy cannot exist. (Kaytaz–Eğilmez–İnanç–Şen Taşbaşı–Görkey 2022).

In the most basic sense, a developed country is defined as a country with a high gross national product or a high per capita product. However, which indicators should be used for the definition of developed country is still a matter of debate in economics. As a matter of fact, criteria such as industrialization, education, health, democracy, national income, trade structure, income distribution can be indicators for the level of development of countries (Dreher–Nunnenkamp–Thiele 2008). However, the “Human Development Index (HDI)”, which contains many of these criteria, has become a more preferred index in explaining the level of development. Countries that do not comply with this index are also called developing countries (Stiglitz–Sen–Fitoussi 2010; United Nations Development Programme 1990; Cevizli 2013: 37). This evaluation refers to the existence of a complementary relationship between democratization and economic growth. In fact, democratization and economic growth are like interdependent wheels. The smooth functioning of one is not possible without the other. Therefore, in order for the democratic structure to be firmly established, there is a need for economic and social policies that promote growth. Similarly, in terms of achieving economic growth, it is necessary to follow a democratic political process in the selection, implementation, and success of strategic policies (Ghali 2003: 12).

Conclusion

Numerous studies have been conducted on the long-term economic development within democratic regimes. Such research endeavors contribute significantly to the establishment of democratic governance and the formulation of socio-institutional frameworks that foster economic growth in nations. (Persson 2005: 22). In this sense in the study, comprehensive and comparative analyses with macroeconomic indicators have been conducted, focusing on distinct periods in Turkey’s historical trajectory, including the single-party era, military coups, and memorandum periods. These periods significantly undermined democratic institutions in Turkey, leading to severe socio-economic repercussions.

These coup and memorandum periods in Turkey have had long-lasting effects on the collective memory of society. They have left deep scars and negatively impacted the economy by eroding the investment climate, reducing prospects, declining political and civil rights and undermining the perception of the rule of law. These interventions have also disrupted the stability and predictability necessary for a conducive business environment, which in turn impedes economic progress. In contrast, when democratic governments that promoted liberal values and fair institutions were in power, Turkey experienced stronger macroeconomic conditions. The number of imprisoned journalists is also related to constraints on political and economic freedoms.

Overall, the research concludes that Turkey can achieve long-term socio-economic prosperity and welfare only by internalizing democratic frameworks in a manner consistent with principles of rule of law, accountability, and protection of political, economic and civil liberties. In this regard some potential solution suggestions could be:

- Strengthening democratic institutions and policies that safeguard civil liberties, freedom of expression, and rule of law to promote political stability.
- Providing support and protection for journalists, activists, and organizations that uphold democratic values of open debate and dissent.
- Encouraging civic participation and an active civil society to strengthen democracy from the ground up.
- Promoting transparency and accountability in both public and private spheres through open governance initiatives and anti-corruption efforts.
- Continuing the European Union accession process to align Turkey's economy and laws more closely with international democratic norms and institutions.
- Establishing an independent judiciary and protecting judicial independence to maintain checks and balances.

In short, for the economic well-being and happiness of societies, it is necessary to internalize economic life and therefore justice in every field. Recent developments in Turkey have called into question the facts of economy and justice, and many scenarios have been considered about what should be done. First of all, starting from state administrators, maximum effort should be made to ensure that an economical lifestyle is adopted and that the concepts of the rule of law are established in the relevant societies. In this way, fair income distribution will be ensured in society and economic prosperity and happiness will be ensured.

The relationship between economics and justice is so important that an analysis of the top five countries in the democracy and rule of law indices shows that they pay utmost attention to economics and at the same time operate fair judicial processes. The following conclusion can be drawn from the whole study: „*Being content with less leads to economic lifestyle, economic lifestyle leads to justice, justice leads to democracy and democracy leads to economic prosperity.*”

Bibliography

- Acemoglu, Daron–Johnson, Simon–Robinson, James (2001): The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91., (5), pp. 1369–401. . DOI: 10.1257/aer.91.5.1369
- Bingham, Tom (2011): *The Rule of Law*. Penguin Books. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1574019611300077>
- Cevizli, İbrahim (2013): *Demokrasi ve ekonomik gelişme ilişkisi*. (Doctoral dissertation, Adnan Menderes Üniversitesi). DOI: <http://hdl.handle.net/11607/394>
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press. DOI:10.1007/978-3-531-90400-9_24

- Dawson, John W. (2003): Causality in the freedom–growth relationship. *European journal of political economy*, 19., (3), pp. 479–495. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(03\)00009-0](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(03)00009-0)
- Demirer, Funda (2017): A Discussion: Bediüzzaman Said Nursi’s The Treatise on Frugality. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 3., (13), pp. 213–219. DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/issue/29636/318369>
- Diamond, Larry (1999): *Developing democracy: Toward consolidation*. JHU Press. DOI: <https://doi.org/10.1086/316974>
- Doğan, Adem (2005): Demokrasi ve Ekonomik Gelişme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (25.), pp. 1–19. DOI: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5882/77821>
- Doğu, Sinem (2020): *Demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin ekonomik kalkınmaya etkisi*. (Master’s thesis, İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İktisat Ana Bilim Dalı). DOI: <http://hdl.handle.net/11616/42186>
- Dreher, Axel–Nunnenkamp, Peter–Thiele, Rainer (2008): Does Aid for Education Educate Children? Evidence from Panel Data. *World Bank Economic Review*, 22., (2), pp. 291–314. DOI: <https://doi.org/10.1093/wber/lhn003>
- Gibbon, Edward (2020): The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, 10., (10.), Jazybee Verlag. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1123231?>
- Gwartney, James D.–Lawson, Robert A.–Holcombe, Randall G. (1999): Economic freedom and the environment for economic growth. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, pp. 643–663. DOI: [10.1177/2233865919846725](https://doi.org/10.1177/2233865919846725)
- Gwartney, James–Robert Lawson–Erik Gartzke (2005): *Economic Freedom of the World: 2005 Annual Report*. Canada.
- Hayek, Friedrich A. (1973): *Law, Legislation and Liberty: A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*. London: Routledge. DOI: [10.1086/292069](https://doi.org/10.1086/292069)
- Kaymaz, Mehmet–Eğilmez, Mahfi–İnanç, Özlem–Şen Taşbaşı, A.–Görkey, Selda (2022): *Türkiye ve Dünya Ekonomisinde Görünüm-2*. DOI: <https://hdl.handle.net/11729/4560>
- Lipset, Seymour M. (1959): Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American political science review*, 53., (1), pp. 69–105. DOI: <https://www.jstor.org/stable/1951731>
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
- Przeworski, Adam–Alvarez, Michael E.–Cheibub, Jose A.–Limongi, Fernando (2000): *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950–1990*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804946>
- Posner, Richard A. (2010): *The Problematics of Moral and Legal Theory*. Cambridge: Harvard University Press. DOI: [10.1017/S0963180100003182](https://doi.org/10.1017/S0963180100003182)
- Rosenthal, Franz (1958): *The Muqaddimah. An Introduction to History*, 3. DOI: <https://delong.typepad.com/files/muquaddimah.pdf>
- Sırım, Veli–Eraslan, Mehmet (2020): Demokratikleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşim. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9., (17), pp. 119–130. DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/52567/660185>
- Stiglitz, Joseph E.–Sen, Amartya–Fitoussi, Jean Paul (2010): *Mismeasuring our Lives: Why GDP Doesn’t Add Up*. The New Press.
- Şanlısoy, Selim (2019): İnsani gelişmişlik endeksinde Türk Cumhuriyetleri örneğinde eleştirel bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12., (62.), pp. 1581–1591. DOI: https://www.researchgate.net/publication/331409944_İnsanı_Gelişmişlik_Endeksine_Türk_Cumhuriyetleri_Örneğinde_Eleştirel_Bir_Yaklaşım

- Topuz, Seher G. (2022): The Relationship Between Income Inequality and Economic Growth: Are Transmission Channels Effective? *Soc Indic Res*, 162., pp. 1177–1231 . <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02882-0>
- Unit, Economics Intelligence (2017): *The economist intelligence unit's democracy index*. London: The Economics Intelligence Unit. DOI: <https://doi.org/10.2307/1951731>

Web Links

- CNN Türk (2017): *Osmanlı padişahlarının veciz sözleri*. <https://www.cnnturk.com/yasam/osmanli-padisahlarinin-veciz-sozleri?page=22> [Accessed on 13. 05. 2023]
- Doğrulukpayı* (2020): <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/2-kasim-gazetecilere-karsi-islenen-suclara-cezasizliga-son-verme-gunu> [Accessed on 07. 05. 2023]
- Doğrulukpayı* (2023): <https://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/recep-tayyip-erdogan/buyume-rakamimiz-ab-ortalamasinin-nerede-ise-iki-katina-cikti>, [Accessed on 02. 11. 2023]
- Doğrulukpayı* 2023. https://pbs.twimg.com/tweet_video_thumb/E1E1tYXgAIOJcQ.jpg, [Accessed on 07. 05. 2023]
- Euronews* (2023): <https://treuronews.com/2023/02/02/rapor-dunyada-24-tam-demokrasi-var-turkiye-yine-hibrit-rejim-kategorisinde-yer-aldi> [Accessed on 23. 11. 2023]
- Freedomhouse (2023): *Countries and Territories*. <https://freedomhouse.org/countries/freedom-net-scores>, [Accessed on 07. 11. 2023]
- Ghali, B. (2003): *The Interaction Between Democracy and Development*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org> [Accessed on 15. 06. 2022]
- Gün, M. (2019): *Ekonomik kalkınmanın yolu, hukukun üstünlüğü ve Hesap Verir kurumlar inşa etmekten geçiyor*. <https://www.ticaretgazetesi.com.tr/ekonomik-kalkinmanin-yolu-hukukun-ustunluguve-hesapverir-kurumlar-insa-etmekten-geciyor> [Accessed on 15. 06. 2022]
- Korkmaz, E. (2019): <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/demokrasi-kalkinmanin-on-sartidir-401542h.htm> [Accessed on 23. 11. 2023]
- Küpçü, İ. H. (2018): *Kanaatkâr Olan İnsan ve Toplum Bağımsızdır*, <https://ismailhakkikupcu.com.tr/israf-konusu-uzerine/> [Accessed on 15. 06. 2022]
- Persson, T. (2005): *Forms of Democracy, Policy and Economic Development*. <https://ssrn.com/abstract=679330> [Accessed on 17. 06. 2022]
- Polity Project Index (2013): *Democracy Tendency in Turkey 1946–2013*. <https://www.systemicpeace.org/polity/tur2.htm> [Accessed on 07. 05. 2023]
- The World Bank (2023): <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDPMKTP.KD.ZG?locations=TR>, [Accessed on 28. 10. 2023]
- Türkonfed (2019): *“Ekonomik kalkınmanın yolu, hukukun üstünlüğü ve hesap verir kurumlar inşa etmekten geçiyor”* https://turkonfed.org/Files/ContentFile/yapisal_reformlar_zirvesi_basin_bulteni_24102019.pdf [Accessed on 21. 11. 2023]
- Ulusoy, A. (2019): *Demokrasi Endeksi ve Ekonomik Gelişme*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmet-ulusoy/demokrasi-endeksi-ve-ekonomik-gelisme-2052229> [Accessed on 16. 06. 2022]
- United Nations Development Programme (UNDP) (1990): *Human Development Report*. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>. [Accessed on 02. 11. 2023]
- WJO Rule of Law Index (2022): *Türkiye Overall Score*. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2022/Turkiye> [Accessed on 20. 11. 2023]

HOGYAN MŰKÖDIK A SZOCIODRÁMA A KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉSBEN?^{*1}

Balla Edit

■ *Találkozzunk és csináljuk együtt!* – így summázza Jacob Levy Moreno, a szociometria atyja az emberi közösségek működésének kritériumait.

De mégis, mi történik akkor, amikor az egymásnak először idegen emberek találkoznak, és együtt kezdenek csinálni valamit? Mi az a változás, ami csak ezekből a helyzetekből tud megszületni, és milyen szintje, mélysége szükséges az együttlétnek, közös tevékenységnek ahhoz, hogy a csoporttöbbletből fakadó csoda megtörténjen? Mi lép működésbe ilyenkor? Van-e az emberi találkozásoknak és együttléteknek közös, működő képlete?

Ugyanis, ha van ilyen, a közösségfejlesztő és csoportokkal dolgozó szakemberek, vezetők, segítő szakemberek, feltehetőleg mind alkalmazni tudják azokon a színtereken, ahol egymást nem, vagy csak felületesen ismerő emberekkel dolgoznak. A közösségi munkában, ahol a közösség cselekvő aktivitásának kibontakozásához segítség szükséges, a szakember biztonságát jórészt az adja a folyamat beindításában, hogy ő tudja, az mitől működik.

A szociálpszichológia művelői az elmúlt száz évben elméletek sorát alkották meg annak magyarázatára, hogy mi határozza meg az emberek társas viselkedését, és ez milyen kapcsolatban van a személyiség fejlődésével. Moreno újító elméleteit a csoportdinamika és a szociometria, „az emberi kapcsolatok mérésének tudománya” területén alkotta meg, melyet terápiás gyakorlatában a pszichodráma és a szociodráma színpadain kezdett alkalmazni.

* <https://doi.org/10.62560/csz.2024.01.10>

Tanulmányom alapját egy lakótelepi konfliktus kezelésére létrehozott közösségfejlesztő projekt képezi, amelyben a szociodráma akcióorientált módszerét alkalmaztuk.

E példán keresztül keresem a választ arra, hogy mi adja a szociodráma – és minden más akciófókuszú, találkozón és közös tevékenységen alapuló módszer – hatékonyságát a közösségalapú fejlesztésben és a konfliktuskezelésben. Arra is rávilágítok, hogy felülről való beavatkozás esetén lehet-e a kezdeményezés ugyanúgy sikeres, mint akkor, ha mindez organikus módon, a közösség tagjainak kezdeményezésére történik.

Elsőként a szociometriát, mint a szociodráma elméleti alapját taglalom. Azt gondolom, hogy ezzel nemcsak a szociodramatikus lejátszás működésére világítunk rá, de egy, mára szinte csak a dramatiszta szakemberek szűk köre által ismert és hivatkozott elmélet kaphat újra nagyobb reflektorfényt, hogy minden gyakorlati szakember számára hasznos lehessen, aki csoportokkal dolgozik.

Bemutatom a szociodráma módszertani alapvetését, alapvető technikáit és folyamatát. Megvilágítom, hogy mi a szociodramatikus folyamat esszenciája, mi az a jelenség, melyen keresztül a csoporttagokra tett hatás megvalósul.

Gyakorlati példán, egy szomszédsági konfliktusból induló szociodramatikus közösségfejlesztő folyamat bemutatásán keresztül teszem megfigyelhetővé a szociometria alapelveit – magyarul, hogy ember és ember között mesterségesen létrehozott körülmények között hogyan jöhet létre valódi találkozás.

Kitérek arra, hogy mi az az alapvető szociodramatikus eszköztár, a találkozásoknak az elemi szintje, amelyhez bármelyik, csoportozásban valamennyire gyakorlott szakember bátran nyúlhat, és a közösségfejlesztő folyamatot károkozás veszélye nélkül előrelendítheti.

Elméleti párhuzamok

„A hálózat a közvélemény boszorkánykonyhája, amelynek csatornáin át befolyásolják, nevelik és pusztítják egymást az emberek.” Moreno

A közösségi munka és a szociodramatikus munka egyaránt a társadalmi problémák érintettekkel közös feltárására, csoportok cselekvő aktivitásának növelésére, az ezen keresztül megvalósított társadalmi változásra törekszik. A közösségi munka két szakmaspecifikus alapelve, a közösség és a részvétel elve (Vercseg 2020: 32) a fundamentuma minden szakmai értéknek, melyre a szociodráma és a közösségfejlesztés egyaránt támaszkodik.

A közösség elve

Az ember alapvetően társas lény. A közösséghez való tartozás emberi alapszükségletünk, enélkül nem tudnánk életben maradni. Az is szükségletünk, hogy ne csak személyiségünk egyes szeleteivel, hanem önmagunk teljességében is tartozhassunk valahová, ahol bennünket elfogadnak.

A 20. század harmincas éveiben erőre kapó szociálpszichológia irányzatai, a szociometria, csoportdinamika² a világ globális társadalmi átrendeződései nyomán keletkezett dezintegrációra keresték a választ. Érdeklődésük középpontjában a demokratikus elveket valló személyiség szociálpszichológiai leírása állt, melyet a tekintélyelvű személyiség és az őt követő passzív, tanult tehetetlenséggel rendelkező ember antitézisének tekintettek (Csepeli 2001).

A szociálpszichológia a korszak másik meghatározó irányzatával, a pszichoanalízissel ellentétben, amely megállapításait az egyén önközpontúságát alapul véve fogalmazza meg, abból az alapvetésből indul ki, hogy az egyén csak a társadalomba ágyazottan, társas kapcsolatokban alakul és működik, a személyiség az interakciókon, a társas kölcsönhatásokon keresztül alakul. Közösségi és társadalmi beavatkozások sora indul el e tudományok talaján, amelyek további koncepciókat és fogalmakat alkotnak a gyakorlati munka hasznára.

A szociálpszichológiában a csoportlélek³ fogalmának megalkotásával terjed el és kristályosodik ki a csoportfogalom használata, és a harmincas évek végére kialakítja az informális csoportosulások jellemző, elsődleges, közvetlen társas alakzatával, a kiscsoporttal foglalkozó szakterületét, a csoportlélektant. Ez a tudományág csoportnak tekinti alapvetően azokat a kislétszámú csoportokat, amelynek tagjai között tartós társadalmi interakció, társas kölcsönhatás áll fenn (Merton 2002). „Az ilyen csoport mutat intézményesedési tendenciát, hiszen szokások és szabályok képződnek, hagyományok alakulnak ki benne, de mint alakzat nem illeszkedik be a makroszociális intézményhálózatba (Mérei 1996).” A kiscsoport az ember szocializálódásának színtere.

A csoportlélektan kialakulásának egyik irányadó forrásaként emlegeti a szociálpszichológiai irodalom (Csepeli 2001: 395–403) Jacob Levy Moreno szociometriáját. A szociometria „az emberek közötti kapcsolatok mérésének tudománya”, mondja Moreno (1980).

A Moreno által megalkotott, majd Mérei Ferenc által továbbgondolt és továbbfejlesztett szociometriai elmélet és kutatási-beavatkozási gyakorlat középpontjában az emberi társadalom látható társulási formái mögötti informális kapcsolatok rejtett struktúrája áll.

A részvétel elve

A közösségfejlesztés két legszakmaspecifikusabb alapelvének a közösség elvét és a részvétel elvét tartjuk. Ha a közösséget a közösségfejlesztés fő alapelvének, célértékének tekintjük, a részvétel az eszközérték.

A részvétel növelésével elérhető, hogy az egyén a maga teljességében, aktív, cselekvőképes tagja legyen a közösségnek. A részvétel azt jelenti, hogy az ember képes a közösségi mezőben kitűzött egyéni célját, és a közösségi célt is megvalósítani.

A hatékony részvételiség erősíti a közösségen belüli kohéziót, a bizalmat és a szolidaritást. Ha ezek erősödnek, a marginalizált helyzetű egyéneket is felemeli-beemeli a közösség, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkennek és ez a társadalmi integráció irányába hat. Ez maga a megvalósult részvételi demokrácia (Vercseg 2020).

A közösségfejlesztés és a szociodráma módszere a beavatkozás során egyaránt fontosnak tartja az erőforrásközpontúság és képessé válás (empowerment) fókuszba helyezését. „Minden közösség rendelkezik az erőforrások és lehetőségek valamiféle kombinációjával. ... Egy olyan közösségben, ahol minden kapacitást feltérképeztünk, mindenki a fejlesztési folyamat aktív hozzájárulója, hasznos része lesz.” (Sain 2021)

A közösségek és egyének erőforrásaira való fókuszálás a segítő, támogató folyamatokban működőképesebb az ún. „hiánymodellnél”, amikor a szakember arra fókuszál, hogy mi a probléma és hogy mi hiányzik – magyarul, hogy hiányzóknak ítélt szolgáltatásokat igyekszünk létrehozni, és ezzel az ő passzív felhasználó állapotukat erősítjük⁴. Az erőforrásközpontú hozzáállás fókuszában az áll, hogy inkább segítséget kapjanak ahhoz, hogy maguk tudjanak ilyen szolgáltatásokat létrehozni.

A közösségi beavatkozásokban megfogalmazott célunk, hogy a képessé válást, mint célt a döntéshozókra, intézményekre is kiterjesszük.

A közösségi munka célja Moreno szerepelmélete nyelvén, hogy a közösségek, csoportok előrevivő, hatóerejüket kiteljesítő, kezdeményező- és cselekvőképessé-üket kialakító szerepeit fejlessze. Az ilyen kezdeményező- és cselekvőképes közösség a közjéért dolgozik.

Előítélet, sztereotípa

„Az előítéletek lebontásában a legnagyobb szerepet a megismerés játssza, a megismerés leghatékonyabb módszere pedig a közös cselekvés.”⁵ Kovács Edit

A szociálpszichológiai elmélet és gyakorlat népszerű kutatási területe volt az előítéletes viselkedés, a sztereotipizálás, illetve az elutasítás formáinak vizsgálata.

Egyes pszichológusok, társadalomkutatók feltették a kérdést, hogy mennyire tartandó az előítéletes viselkedés devianciának vagy patológiakusnak.⁶

Gondolatmenetemben erre a kérdésre egyrészt az a szociometriai alapgondolat szolgál válasszal, amely szerint az egyén személyisége, karaktere jórészt nem genetikusan meghatározott, hanem a születéstől kezdődően társas élményei és a társak által közvetített hiedelmek hatására formálódik, másrészt pedig, hogy viszonyulásainkat, viselkedésünket és attitűdünket szociális kapcsolódási hálónkban betöltött pozíciónk határozza meg.

Az előítéletes és sztereotip gondolatokat hiedelmeknek tekintem. A hiedelmek olyan, az emberi társadalomban való működést alapvetően segítő gondolati konstrukciók, amelyek a nyelv útján terjednek embertől emberig, és a másik elméjében megragadnak (Tóth–Csányi 2017). Ezeknek a gondolati konstrukcióknak énerősítő és csoportösszetartó hatásuk van.

Azt gondolom, hogy kiscsoportokbeli szocializációnk, majd ennek eredményeképpen a kapcsolódási rendszerben betöltött szerepünk és pozíciónk azt a gondolati és viselkedéstartományt is meghatározza, hogy mennyire leszünk előítéletesek másokkal.

A jó hír az, hogy az élmény is, a hiedelem is felülírható egy új élménnyel, egy új hiedelemmel, legyen ez véletlenszerű esemény vagy egy tudatosan tervezett helyzet egy csoport mintha-terében. Azt állítom, hogy ha a rendszerben betöltött szerepünkéből és státuszunkból adódik az előítéletes viselkedés valamilyen szintű, intenzitású lehetősége, akkor ez a lehetőség aktiválódik vagy marad alvó állapotban attól függően, hogy az egyén mikor, kivel és hogyan kapcsolódik a másik csoportból. Ha például egy kisebbségi csoport iránt negatív előítéletekkel rendelkezik valaki (mert ilyen hiedelmeket, attitűdöt tett magáévá a kiscsoportokban szocializációja során), ha soha nem kapcsolódik az adott kisebbségi csoport tagjaihoz, ez a viselkedés nem aktiválódik, nem mutatkozik meg. Ha az egyén olyan helyzetbe kerül, hogy felületes találkozások történnek az adott csoport tagjaival, ez az előítélet aktiválódik, sőt erősödhet, mert a külső jegyeket esetleg valóban megerősíteni látszik a találkozás. De ha úgy aktiválódik az előítélet, hogy valódi, teljes személyiséget befogadó találkozás történik ember és ember között, annak ereje felülírja akár az eredeti hiedelmeket, akár a már megélt eseményeket is.

Meglátásom szerint a felületes találkozás nem befolyásolja az egyén szociális atomját, a valódi találkozás viszont átalakítja azt.

Itt van jelentősége a beavatkozásnak, amellyel olyan körülményeket, olyan keretet tudunk teremteni, amelyben biztonsággal létrejöhetnek a valódi találkozások. Itt van a jelentősége az ember szabad akaratának is, hogy mennyire veszi észre ezeket a lehetőségeket, mennyire van vágya és bátorsága élni velük, illetve, hogy mennyire erős a szenvedésnyomása a negatív előítéletek fogságának.

Izgalmas kérdés, hogy egy közösségfejlesztő beavatkozásban ez miképp megy végbe. Hogy mond valaki igent a hívásra, és hogy utasítja el, vagy hogy száll ki belőle. Hogyan történik ember és ember között az igazi találkozás, és hogy íródnak felül csikorogva-nyikorogva a régi hiedelmek az új megélések által és általtal, hogy egymás szociális atomjaihoz kapcsolódva szabad áramlásuk lesz a hálózaton belül.

Azt gondolom, hogy mivel a negatív sztereotípiák és az előítélet is informális hálózatokon keresztül vándorló hiedelem, kulturális konzerv⁷ – ebből következően megfékezni is ugyanezen a csatornán keresztül lehet ellenkező előjelű, a közjó érdekét szem előtt tartó, a csoporttöbbségben létrejövő és rögzülő normákkal és értékekkel.

A szociodráma módszere

Azt a beavatkozást, amelyen keresztül a módszert ebben az írásban bemutatom, a közösségi munka gyakorlati elmélete, valamint a szociodráma mint lehetséges közösségfejlesztési módszer gyakorlata és technikái alapozzák meg.

A közösségfejlesztés munkamódjainhoz – amelyek közvetítik a szakma alapértékeit –, a helyzethez, közösséghez, közösségfejlesztő személyiségéhez idomulva különböző akcióorientált módszerek és azok technikái alkalmazhatók. Minden módszer különböző technikákat alkalmaz, ezeket a szakember az aktuális helyzethez igazodva kreatívan használja.

A szociodráma egy olyan komplex műfaj, amely magában foglalja a szociometrikus elméleti megalapozást, emellett kidolgozott, a gyakorlatban megvalósított akciók, beavatkozások során használható módszert kínál egészen az azt életre keltő konkrét technikák szintjéig. A közösségfejlesztő folyamatban akár a szociodráma módszere, akár annak egyes technikái adekvát módon alkalmazhatók.

A szociodráma egy szociometrikus alapokon nyugvó, akcióalapú csoportmódszer,⁸ amelyet Jacob Levy Moreno a szociometria elvei és gyakorlata alapján fejlesztett ki, testvérmódszerével, a pszichodrárával⁹ együtt. A szociodráma a pszichodrárával ellentétben nem az egyéni, hanem a kollektív tényezőkkel, csoportközi viszonyokkal dolgozik.

Moreno a szavak helyett a kapcsolat és a cselekvés, tehát az interakció és akció szintjén való munkát hangsúlyozta (Moreno et al 2006). A drámában (a szerepekben történő cselekvésben) találja meg azt az eszközt, amelynek segítségével a közösségek és csoportok megrekedt vagy destruktív viszonyai változtathatók, és amely révén társadalomjobbító szándéka kiteljesedhet.

A szociodráma a társadalmi viszonyok, kapcsolódási formák, csoportközi konfliktusok feltárása, tanulmányozása mellett azok kezelésére, megújítására, változtatás elérésére is alkalmas (Blaskó et al 2021). A szociometrikus rekonstrukció (a szociodráma alapvető célja) tehát egybevág a közösségfejlesztői célokkal.

Az eredményt Moreno szerint az garantálja, hogy a szociodramatikus csoport „ugyanazokkal a szociális és kulturális szerepekkel rendelkezik, amelyekben valamilyen mértékben az adott kultúra összes hordozója osztozik.” Ugyanis a szociodramatikus lejátzásban a csoport tagjai „nem mint magánszemélyek, hanem mint ugyanannak a kultúrának a képviselői” állnak egymással kapcsolatban.” (Moreno 2021)

Interakcióink során a saját kultúránkban elsajátított társadalmi szerepek képei vannak segítségünkre abban, hogy mit gondoljunk arról, hogy milyen a mi kultúránkban az apa, az anya, a vállalkozó, az Isten mentális képe. Ezek a képek lépnek működésbe akkor is, amikor egy másik kultúra hasonló szerepeivel találkozunk, és az a másik kultúra más jelentést tulajdonít ugyanennek a szerepnek vagy nincs ilyen szerep. Ezeket a félreértéseket, amelyeket csupán verbális interakción keresztül nehéz lenne tisztázni, a szociodramatikus lejátás tisztázni tudja.

A találkozások vallása

Moreno találóan már munkássága elején a találkozások vallásának (religion of encounter) nevezte módszerét, jelezvén annak spirituális dimenzióját.

Moreno két ember valóságos találkozását (encounter), mondhatni a bennünk lévő kollektív énrész találkozását tekinti kísérletei, „szociometrikus tesztei” kiindulópontjának. Ebben a találkozásban, ebben a szociális vonzódásban van benne az az energia, amelyből a közösségek és hálózatok dinamikája továbbépül. Moreno arra jött rá, hogy ezt a rejtett hálózatot ennek az energiának a mentén a rokonszenvi választások módszerével lehet feltárni, mérni (Méreai 1989). A vonzásokból, taszításokból és semleges viszonyokból álló rejtett hálózatokat ún. szociogrammal rajzolta meg oly módon, hogy a közösség tagjainak a viszonyokat érintő, konkrét helyzetekre vonatkozó kérdéseket tett fel. A válaszokból felrajzolt hálózatot, a szociogramot ezek után értelmezte, és ezt a folyamatot tekintette szociometriának.

Méreai kutatásai és érdeklődése középpontjában azok a társas történések, a valóságnak az a tartománya áll, ahol a társas és az egyéni találkozik. Ez az a mikroszociológiai szintér, ahol „a társadalmi hatások egyénileg árnyalódnak, az egyéni adottságok pedig környezeti hatások szerint bontakoznak ki” (Méreai 1996). Itt tevődnek át a rokonszenvi és ellenszenvi feszültségek társas aktusba, és itt alakul ki az emberi kötődések hálózata. Itt választja ki és kezdi el használni az egyén a felkínált sztereotípiákat, tesz magáévá valamilyen mintát vagy értéket. (Méreai 1996)

Szociálpszichológiai kiindulópont, hogy a csoport több, mint tagjai összessége. Méreai szerint a csoporttöbblet „nem a csoport fölött lebegő szubsztancia, hanem a csoporttagok között létrejött szokások rögződése”. A csoporttöbbletet az átlagos hatóerejű csoporttagok hordozzák úgy, hogy az együttes élmények hatására hagyományokat, normákat alakítanak ki, ezek megtestesítőivé válnak, és így társas hatóerőben (szociális penetrancia) túl tudják szárnyalni az alapvetően domináns vezető egyéniségeket, azok modelljeivé tudnak válni. Tehát „az együttes élmény nemcsak fokozott öröm, hanem fokozott hatóerő is” – összegzi Méreai (1989).

A szociodráma folyamatmodellje

A szociodráma folyamata jellemzően négy fő szakaszra bontható (Blaskó et al 2021; Browne 2005):

- nyitókör, és a bemelegedés szakasza (warm up), témakeresés – itt a hétköznapi valóság szintjéről a csoporttagok belépnek a külső realitás szintjéről a csoport valóságába és egymással interakcióba lépnek; résztvevőknek rá kell melegedniük magukra, a másokra, a helyre, a módszerre, a spontaneitásra, a témára, esetlegesen a szerepbelépésre is, majd meg kell találniuk a közös témát;
- a játék szakaszának első fele: színpadra állítás és a cselekmény mozgásba hozása;
- játék valósága – a csoporttagok szerepekbe lépve átlépnek a csoport valóságából a játék valóságába és a vezető felállítja a kezdőképet;
- játékfázis második fele: változtatási szakasz – a szereplők átlépnek a realitás-többlet szintjére, elemzik és megoldásokat keresnek a megjelenített helyzetre;
- integrációs szakasz – csoport valóságában zajlik, a zárás után visszatérnek a hétköznapi valóságba.

Egy szomszédsági konfliktus példája

A szociodramatikus folyamat kontextusa

A zuglói Kacsóh Pongrác úti lakótelep szociális bentlakásos intézményei, önkormányzati bérlakásai és az őket körülölelő társasházak lakói közti konfliktus az egyes alcsoportok eltérő szocializációja, eltérő normái és normakövetésének eltérő szintje miatt alapvetően közösségi munkáért kiált. A kiinduló helyzetben rejlő potenciális konfliktust felszínre hozta az, hogy az intézmények létrehozásába a társasházak lakóinak beleszólásuk nem volt, sőt, tiltakozó akcióik nem találtak adekvát fogadtatásra a döntéshozók részéről.

Ahogy az utóbbi néhány évben a konfliktus mélyült, annak jelei, az utcai verbális agresszió, a rendőrségi, önkormányzati képviselői bejelentések egyre sűrűsödtek, az is világossá vált, hogy egyoldalú intézményi intézkedésekkel ezt nem lehet orvosolni. Emellett látszott, hogy a konfliktus blokkolja a lakosok aktív cselekvőkészségét, ezért sem alulról jövő lakossági önszerveződésre, sem arra nem lehet számítani, hogy egy szakembert felkérjenek a helyzet kezelésére. Ezért a fejlesztő folyamatot felülről való beavatkozásként a területen lévő gyermekvédelmi intézményi szerepből indítottam el, a fejlesztő folyamat jelenleg is tart.

Az alulról jövő kezdeményezések feltételezik a nyitott, kezdeményező- és cselekvőkész attitűdöt. A konfliktusos pozíciók jellegzetessége viszont a védekező vagy támadó, de mindenképpen zárt hozzáállás. Kívül helyezkedve intézményi szerepemen, a helyi önkormányzati képviselővel összefogva és csoportvezető-társakat választva ránéztünk a konfliktusra és felismertük a beavatkozás szükségességét.

Szakmai kérdés volt, hogy miként lehet megtalálni azokat az embereket, akik készek dolgozni azon, hogy a lakosság közös ügyét megtalálják, és a közös projektet később a „külső” lakossági kör bevonásával megvalósítsák. Óvatosságra intett bennünket, hogy az aktivitást mutató lakók eddig a konfliktus megfogalmazásában, indulattal telve voltak aktívak. Emiatt először azt terveztük, az al csoportokkal külön-külön kezdünk el dolgozni, és második lépésben alakítjuk ki a közös csoportot. Időközben ezen az irányon változtattunk és közös csoportba hívtuk az egyes al csoportokhoz tartozó embereket.

A közösségfejlesztő beavatkozás

A közösségi munka egy háromalkalmas szociodramatikus folyamattal kezdődött, melynek eredményeképpen a csoport két megvalósítandó projekt mellett tette le a voksát: az egyik egy közösségi tér létrehozása, a másik pedig egy közterületszépítési-növényültetési akció volt. A szociodráma-folyamat a közösségi tér szolgáltatásainak megtervezésére – és egyben a tágabb lakossági kör tervezésbe való bevonására – néhány hónap után folytatódott, miközben pályázati forrásból a tér fizikai felújítása is megvalósult.

A szociokulturálisan heterogén csoport létrehozása hatékonynak bizonyult, mivel a személyes kapcsolódások, találkozások a sztereotípiák lebontásában az első közösségi beszélgetéstől kezdve működésbe léptek.

Hogy két ember között megtörténik-e a valóságos találkozás, azt csoportvezetőként leginkább a metakommunikációból, gesztusokból, testtartásból lehet érzékelni. A résztvevők felső testükkel egymás felé fordulnak, tekintetük is egymás felé forduló, nyílt lesz.

E. az első alkalomra Á.-val érkezett, aki tele volt negatív indulatokkal. E. kabátját majdnem egy órán keresztül ölében tartotta és magához szorította. Fesztes testtartása az alkalom végéig megmaradt. A második alkalomra nem jött el. A harmadik alkalomra újra megszólítottuk, eljött, és látható volt, ahogy a kiscsoportban kinyílik az arca és aktívan kezd részt venni az ötletelő feladatban.

Az új normák és értékek egy részét csoportvezetőként mint „csoportozós szabályt” fektettük le. Ezek közé tartozott, hogy nem minősítjük a másikat, nem ítélezünk. A csoport identitását meghatározó értékek a gyakorlatok, páros beszélgetések során kristályosodtak ki: ebben a csoportban az emberek szeretik, ha rendezett a környezetük, tisztelik az időseket, tisztelik egymás igényeit, szeretnek közösségben együtt lenni, egymástól tanulni.

Igazolódni látszik az a feltevés is, hogy az előítéletes hiedelmek és viselkedés – amely lehetősége meglátásom szerint bizonyos társas kapcsolatok által meghatározott pozíciókból adódik és bizonyos események aktiválják –, megszüntethetőek úgy, hogy ezeket a pozíciókat mesterséges módon, beavatkozással megváltoztatjuk. K., egy egyedülálló nyugdíjas asszony szociális atomjából eddig hiányzott az átmeneti otthon előítélettel sújtott roma családjaihoz való valóságos kapcsolódás.

Kommunikációjuk a találkozások alkalmával kölcsönös fenyegetőzésekből és indulatos szóváltásokból állt. A kiscsoport biztonságos terében K. az első alkalommal még jelenlévő roma asszonyt támadta. A második alkalom egyik páros gyakorlata során került közel A.-hoz a sokgyerekes roma férfihoz. A megosztó körben nyilvánvalóvá váltak közös értékeik – például az idősebb generáció tiszteletéről – és ezek az értékek a csoport normái között is helyet kaptak. Mindkettőjük szociális atomja egy másik – eddig előítélettel sújtott – csoport egy tagjával bővült. Ráadásul kilátásba került a kapcsolat továbbadása, mivel K. örömmel jelentette: „Találtam egy ezermentert!” Jelezvén, hogy a telefonszámot továbbadja más egyedül élő nyugdíjasnak is, akiknek szakipari segítségre van szüksége. Amikor néhány hónappal később egy roma majd egy másik, lakhatási krízisben levő asszony csatlakozott az átmeneti otthonból, hozzájuk K. már nyitott, befogadó attitűddel állt.

A negatív sztereotípiák, azok a hiedelmek, kulturális konzervek, amelyek gátolják az egyéni észlelést, a személyes találkozásokon keresztül így oldódnak fel és veszítik el erejüket. Az új, csoporttöbbségben is kifejezést nyert értékek, normák pedig ugyanazon hálózaton keresztül az új tagokhoz már akadály nélkül eljutnak.

Egy, a legelső alkalmon résztvevő, támadó és negatívan minősítő csoporttag érzékelte, hogy a csoportnorma nem az előítéletek erősítése, az ellentétek szítása lesz, mivel vezetőként az agresszív és minősítő megjegyzéseit rendre leállítottuk. A következő alkalomra már nem jött el. Láttá, hogy ez a folyamat a meglévő szociális atomjának a másik csoport irányba való tágítását kívánná, és úgy döntött, hogy ezt nem lépi meg.

I. és K. barátokként csatlakoztak a csoportba, mindketten régi lakótelepi lakók. Mivel I. nagyothall, szívesen választotta a K.-t beszélgetőtársnak, akit jól ismert. Az informális rejtett hálózat átalakulásának jele volt, amikor K. már nemcsak I. mellett érezte magát biztonságban – mert a közöspont-kereső gyakorlatok során egy másik csoporttag kiemelte rejtvényfejtő készségeit – és ezután megfigyelhető volt a páros gyengülése és a többi csoporttaghoz való kapcsolódások sűrűsödése.

Csoportdinamikailag jelentős volt néhány hónap kihagyás után a fejlesztő folyamat újakezdése. Az eredetileg a hátrányos helyzetű intézményi lakók és a társasházi lakók közti válaszvonal eltűnt a csoporttöbbségben megfogalmazódó közös normák épülésével párhuzamosan. Ez akkor lett nyilvánvaló, amikor az újrainduláskor a három új általános iskolás szülő csatlakozott, és a válaszvonal az új és a régi tagok között rajzolódott ki újra.

Az együttes élménynek és a valóságos találkozások által bekövetkezett változások a csoport teréből a hétköznapi valóságba visszakerülve a megváltozott informális hálózatokon keresztül tovább hatnak.

Az, hogy a hálózatok szociális atomok kapcsolódásain keresztül történő működése nem követi a formális alakzatok kapcsolati határait (nem válik szét kizárólagosan hatalmon belüli és azon kívüli alakzatokra), akkor is nyilvánvalóvá lett, amikor egy önkormányzati döntéshozó, aki az egyik közösségi alkalmon részt vett, felfigyelt egy pályázatra és lépéseket tett annak érdekében, hogy a közösség forrásszerzési projektjét az önkormányzat támogassa és pályázaton indítsa.

Hasonló esetnek tekinthető, amikor az iskolaigazgató egyértelmű támogatásáról biztosította a közösségfejlesztő projektet – rendszeresen helyet adva az iskolában összejöveteleinknek és az iskola kommunikációs felületein közzétéve felhívásainkat.

A döntéshozókat tehát a hálózat szociális atomjaiba együttes élményeken keresztül bevonva lehet a közös ügyekbe és közösség-alapú működésbe is bevonni.

Igazolást nyert, hogy nem a konfliktusfókuszú, hanem az erőforrásfókuszú konfliktuskezelés a hatékony konfliktuskezelés. A folyamat elején csoportvezető társaimmal minden erőfeszítésünket arra kellett, hogy fordítsuk, hogy a behozott konfliktus megmutatkozzon, elfogadást kapjon, de ne uralja a teret. Amikor a csoporttagok a konfliktus témáját hozták be, és fokozódott a verbális agresszió, minden esetben megnyugtatólag hatott, ha a közös cselekvési lehetőségekre, illetve a közösségben rejlő erőre és képességekre tereltük vissza a szót.

A csoportkohézió látványosan erősödött, (nőtt az aktivitás a csoporton belül és a csoporton kívül sűrűsödött a csoporttagok közti kommunikáció), amikor a tervező alkalmak után a siker láthatóvá vált. Ilyen volt, amikor a növényeket elültettük a házak előtt, ilyen volt a szomszédünnepen való megmutatkozás sikere, az első látogatás az átadott közösségi térben, majd a megrendelt bútorok összeszerelése.

A folyamatmodell értelmezése a gyakorlatban

A hétköznapi realitásból a csoport realitásába való átlépésig jutottunk az első, háromalkalmas folyamatban. Érzékelhető volt a csoportnormák kialakulása a csoporttöbbségben annak ellenére, hogy az alkalmak nagy részét a bemelegedésre szántuk. Ebben a folyamatszakaszban maga a bemelegedés volt az akció.

Szerepbe lépésre, szimbolikus játékokra, a játék szintjére a folyamat második szakaszában került sor, amikor a csoportnormák már megerősödtek, másrészt pedig elérhető közelségbe került a vágyott közösségi tér valósága, és ez további lendületet adott a csoportmunkához.

A szociodráma hozzáadott értéke a közösségfejlesztésben

Felmerül a kérdés: amellet, hogy a szociodráma akciómódszerének hatása a kiscsoportos beavatkozásban több esetben tisztán megmutatkozott, szociodráma alkalmazása nélkül vajon el lehetett-e volna jutni a közösséggé válásnak erre a fókára? A gyakorlott közösségfejlesztői szem meg tudja állapítani, hogy – bár Moreno állítja, hogy a különböző kultúrákban kialakult társadalmi szerepek jelentéstartományának megértése kimondottan a dramatikus módszerek sajátja – dehogynem, ide el lehetett volna jutni bármilyen más megoldáscentrikus, „együtt csináláson” alapuló módszerrel, de akár hagyományosan moderált közösségi beszélgetésekkel is.

Én is csak hangsúlyozni kívánom, hogy az a gyakorlott, szakmai alázattal kellőképpen megáldott szakember tudja hatékonyan vezetni a folyamatot, aki elegendő eszközzel rendelkezik, több módszerben jártas ahhoz, hogy a legmegfelelőbbet válassza ki a fejlesztő folyamat adott pontjához és a konkrét csoport adottságaihoz, készségeihez igazítva. Adott esetben döntsön akár úgy, hogy egyet sem alkalmaz – hisz nem a módszerek és technikák villogtatása a cél, hanem a résztvevők, a csoport, a közösség ügyének előrelendítése, támogatása a folyamat keretein belül.

Néhány alaptechnika

Komplex szociodramatikus folyamatot vezetni kizárólag biztos szakmai tudással, megfelelő végzettséggel szabad.¹⁰

De ahogy a bemutatott példában látható volt, a szociodráma-vezető sem feltétlenül dönt úgy, hogy végigvisz egy komplex, pozíciócseréken alapuló szociodramatikus folyamatot ahhoz, hogy beinduljon a változás, és a csoport meglelje cselekvőerejét. (Ennek oka lehet az esetleges konfliktus mélysége, csoportdinamikai megfontolások, a csoporttagok játékra való készsége, kreativitása, mentális állapota, a megbízás időtartama.)

Néhány olyan technikát gyűjtöttem csokorba, amelyek bevetésével a csoportvezető szakember egy nem szociodramatikus folyamaton belül is az erőforráskeresés és a kapcsolódás felé tereli csoporttagokat.

1. *párosok, négyesek* – Moreno minden energiát, amelyből a cselekvés kiindulhat, a találkozásban (encounter) vél felfedezni. Encounter-technikának minősül két csoporttag páros gyakorlata és az is, amikor a párosokat arra kérjük, hogy válasszanak maguknak egy másik párost, és folytassák négyesekben a közös téma feldolgozását.

A fejlesztő folyamat elejének támadó, negatív indulatokkal teli atmoszféráját a párosokra való bontással tudtuk több ízben megfékezni úgy, hogy azt kértük tőlük, hogy gyűjtsenek minél több közös pontot az élettörténetükben.

Ez a határozott vezetői instrukció a nem csoportozáshoz szokott csoporttagoknak gyerekesnek vagy felesleges gyakorlatnak tűnhet, egyeseket akár bosszanthat is, hisz esetleg határozottan megakadályoztunk egy kezdődő agressziót. Az egyik támadni készülő csoporttag ennél a vezetői instrukciónál jelezte, hogy neki erre nincs ideje, így nem fog megoldódni semmi. Végül mégis maradt az alkalom végéig és az indulatot sikerült a gyakorlattal megfékezni.

A páros gyakorlattól egy másik alkalom bemelegítő fázisában azt vártuk, hogy egymáshoz is kapcsolódjanak és a közösségi kert témájához való viszonyulásukat is keressék meg magukban a résztvevők. Kértük, hogy idézzék fel magukban gyermekkoruk egyik kertjét, amelyet ismertek, és fogalmazzák meg érzelmi viszonyulásukat hozzá.

Mindkét cél megvalósulását sikeresnek ítéltük, örömmel osztották meg emlékeiket egymással a párok és a felhívásra, hogy nagy körbe is hozzanak be egyet-

egyed, végül mindenki el szeretne volna mondani a saját emlékét. A témára való ráhangolódás segítette a fő téma ezt követő ötletáradatát.

2. *A dramatikus szociometria* közkedvelt módszer. Arra kérjük a csoporttagokat, hogy valamilyen paraméter (például származási hely) vagy skála (mennyire lelkesen jött ma ide) szerint rendeződjenek a térben. Néhány embert a csoportvezető megkérdez, indokolják választásait. Ehhez hasonló, amikor közös témák vagy csoporttagok közti választásra kérjük őket. Bemelegítő gyakorlatként is jól használható, de az alkalom játéktémájának kiválasztására is alkalmas úgy, hogy azt kérjük a csoporttagoktól, mindenki álljon amögé a téma mögé, amelyikkel most a leginkább szeretne foglalkozni.

Az első folyamatunk harmadik alkalma során alkalmaztuk a szociometrikus választás gyakorlatát. Első feladatnak azt kértem, hogy a jelen lévők álljanak fel a megjelölt vonalra aszerint, hogy a teát vagy a kávékat kedvelik-e jobban. (A tervezéskor már föl se merült, hogy esetleg gyerekesnek találná a csoport a feladatot.) A felkérésre azonnal felállt mindenki és keresgetni kezdte a helyét, majd örömmel osztotta meg, hogy melyek a kávézási-teázási szokásai. Ugyanez volt a „Pacsirta vagy-e vagy bagoly?” kérdésnél, mindenki büszkén mesélte el magáról, hogy ő melyik tábort gyarapítja, és ugyanez történt a nyár-télszeretők identitásvállalásánál. A csoporttagok figyeltek egymásra.

Felkínáltuk a csoporttagoknak, hogy javasoljanak nekik is egy paramétert, amely mentén szeretnék, hogy a csoport rendeződjön. T. azt kérte, hogy mindenki aszerint álljon fel, hogy a tévézést vagy az olvasást szereti-e jobban. A válaszok egyre bőbeszédűbbek lettek.

Végül azt kértem, álljanak fel aszerint, hogy mekkora aktivitást éreznek magukban, ha erről a szomszédságról van szó. A résztvevők többsége középen foglalt állást. Mindenki határozottan állt be és ez nemcsak megvilágította, hanem mélyítette is elköteleződésüket a közös ügy iránt.

Ezt a gyakorlatot tartom a folyamat egyik meghatározó pontjának, mert mintát a feladatokban való aktív részvételre és arra is, hogy a fejlesztő hogy tudja átadni a stafétát a közösség egyik kompetens tagjának.

3. *Imaginációs gyakorlat* –

A témára való rámelegítő gyakorlatnak azt terveztük, hogy középre helyezünk egy szimbolikus karácsonyfát és arra kérjük a résztvevőket, hogy képzeljenek el egy karácsonyi ünnepséget egy közösségi térben. Képzeljék el részletesen, hogy néz ki a tér.

Felolvastuk az előző szomszédünnepen összegyűjtött ötleteket a berendezéssel kapcsolatban.

Középre helyeztünk egy széket, ráborítottunk egy zöld-arany kendőt, szimbolizálva a karácsonyfát. Egy fonallal jeleztük leendő közösségi tér helyiségeinek falait. Arra kértük őket, hogy sétáljanak a térben, majd álljanak meg egy ponton, ahol jól érzik magukat. Meséljék el, hogy mit érzékelnek, mit látnak a térben. Az alábbi válaszok születtek:

K – egy hintaszékben ül, a karácsonyfát nézi, körülötte a régi idők karácsonyairól beszélgetnek;

T – babzsákfotelek a nagy teremben, beszélgetőklub, a falon képek a szomszédünnepről, növényültetésről;

A – a konyhában fő a káposzta, kiállítás van a falon az iskolás gyerekek munkáiból;

M – beszélgetőklub meghívott vendéggel, kerületi emberek, régi lakosok, tanárok;

D – a kis szobában két asztal összetolva, körülötte gyerekek ajándékdobozokat készítenek, zene szól;

L – női klub sminkeléssel, varrással.

A gyakorlat jelentősége, hogy a képzeletben, egy jövőbeli pillanatba vetített mintha-valóságban megrajzolt berendezéssel, akadálytalanabb lett a tervezési folyamat.

A gyakorlat végén az egyik résztvevő felkiáltott: Most értem csak meg, hogy ez nem egy sima játék, ez a mi közösségi terünk tervezése!

Prológus

Közösségfejlesztőként és dramataiként mély meggyőződése, hogy a találkozások és közös tevékenységek természetes folyamatának ösztönzésére vagy mesterséges (fejlesztői) beavatkozásra szükség van. Az együttes élmény bizonyítottan elfogadás- és befogadás-erősítő ereje által az egyének és közösségek hatóerejét, önértékelését, aktív cselekvőkészségét növeli. Csak az elszigeteltség, a kirekesztettség csökkentésével, a kapcsolódások bővítésével lehet ledönteni az igazságos, szolidáris emberi társadalom útjában álló akadályokat. Csupán annyi kell hozzá, hogy az ember „szűk szobájába” egy másikat beengedjen.

Pilinszky is ezt a szociometrikus alaptételt önti versbe:

*A teremtés bármilyen széles,
óhnál is szűkösebb.
Innét odáig. Kő, fa, ház.
Teszek, veszek. Korán jövök, megkésem.
És mégis olykor belép valaki
és ami van, hirtelenül kitarúl.
Elég egy arc látványa, egy jelenlét,
s a tapéták vérezni kezdenek.
Elég, igen, egy kéz elég amint
megkeveri a kávé, vagy ahogy
„visszavonul a bemutatkozásból”,
elég, hogy elfeledjük a helyet,*

*a levegőtlen ablaksort, igen,
hogy visszatérve éjszaka szobánkba
elfogadjuk az elfogadhatatlant.*
(Pilinszky János: Elég)

A költői gondolatmenetet folytatva – a találkozás, a jelenlét, a kitáguló tér (csoporttöbbség) által minden további közös tevékenység a közjó növekedését segíti elő. Közösségfejlesztői feladatomban fogalmazom meg, hogy ezt a bátorságot vagyok hivatott szítani az emberekben.

Irodalom

- Allport, Gordon W. (2014): *Az előítélet*. Budapest: Osiris.
- Blaskó Ágnes–Durst Móni–Fóti Orsolya–Galgóczi Krisztina–Horváth Kata–Kocsi Andrea–Pados Eszter (2021): A szociodráma folyamata. In: Blaskó Ágnes–Durst Móni–Fóti Orsolya–Galgóczi Krisztina–Horváth Kata–Kocsi Andrea–Pados Eszter: *Táguló realitás. A szociodráma módszere*. Budapest: L'Harmattan.
- Csepeli György (2001): *A szociálpszichológia vázlatja*. Budapest: Józsefvég.
- Horváth Kata (2021): Szociodráma – a morenói dráma társadalomképe. In: Blaskó Ágnes–Durst Móni–Fóti Orsolya–Galgóczi Krisztina–Horváth Kata–Kocsi Andrea–Pados Eszter: *Táguló realitás. A szociodráma módszere*. Budapest, L'Harmattan.
- Mérei Ferenc (1989): *Társ és csoport*. Budapest: Akadémiai.
- Mérei Ferenc (1996): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.
- Merton, Robert K. (2002): Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest: Osiris.
- Moreno, J. L.–Moreno, Z. (1980): *Szociometria és mikroszociológia*. In: Pataki Ferenc (Szerk.): *Csoportlélektan*. Budapest: Akadémiai.
- Moreno, J. L. (2021): Szociodráma. In: Blaskó–Durst–Fóti–Galgóczi–Horváth–Kocsi–Pados: *Táguló realitás. A szociodráma módszere*. Budapest: L'Harmattan.
- Moreno, Zerka T.–Blomkvist, Leif Dag–Rützel, Thomas (2006): *„Pszichodráma – az élet duplája”*. Beszélések Zerka Morenóval. Budapest: Anima.
- Tóth Balázs–Csányi Vilmos (2017): *Hiedelmeink*. Budapest: Libri.

Internetes hivatkozások

- Blaskó Ágnes–Pados Eszter (2019): „A Mérei-féle csoportcentrikus pszichodráma mint szociodráma. *Metszetek*, 8., <https://metszetek.unideb.hu/cikk/m%C3%A9rei-f%C3%A9le-csoportcentrikus-pszichodr%C3%A1ma-mint-szociodr%C3%A1ma> Letöltve: 2023. 12. 15. DOI 10.18392/metsz/2019/1/4
- Browne, Rollo (2005): *Towards a Framework of Sociodrama*. https://sociodramanetwork.com/wp-content/uploads/2022/01/006_Brown_Rollo_Toward-a-framework-for-sociodrama-rollo_brown_thesis_jan_2006.pdf Letöltve 2023. 12. 10.
- Kovács Edit: *Közösségfejlesztői szerepfelfogások és munkamódok közösségeket érintő radikális mértékű változásokban*. <https://docplayer.hu/117210258-Kovacs-edit-kozossegefejlesztoi-szerepfelfogások-es-munkamodok-kozossegeket-erinto-radikalis-merteku-valtozasokban.html> Letöltve: 2023. 12. 15.

- Russel, Cormac: *Sustainable community development: from what's wrong to what's strong*. <https://www.youtube.com/watch?v=a5xR4QB1ADw> Letöltve: 2023. 12. 10.
- Sain Máttyás (2021): *Erőforrásalapú megközelítés a közösségfejlesztésben*. <https://www.cka.hu/wp-content/uploads/2021/12/2-4.pdf> Letöltve: 2023. 12. 10.
- Vercseg Ilona (2020): *Közösség és részvétel*. https://tatk.elte.hu/dstore/document/1564/Vercseg_K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g%20%C3%A9s%20r%C3%A9szv%C3%A9tel.pdf Letöltve: 2024. 01. 02.

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány az ELTE Közösségi és Civil Tanulmányok MA szakra írt szakdolgozat átdolgozott változata – fókuszba helyezve a szociodráma működésének elméleti alapjait és legegyszerűbben használható technikáit.
- ² Az elsősorban Kurt Lewin nevéhez fűződő csoportdinamikai irányzat a csoporton belüli erőket, folyamatokat és a csoporton belüli társas tanulás folyamatát, ezzel kapcsolatos magatartás változást vizsgálja. Rámutat, hogy a csoport független a környezetétől és független a tagjaitól. Az irányzatra jelentős hatást gyakorolt Moreno szociometriája.
- ³ A csoportlélek fogalmát Le Bon vezeti be. A csoportlélek következtében a csoport másképp reagál, mint az őt alkotó egyének. Mérei Ferenc (1989): *Társ és csoport*. Budapest: Akadémiai.
- ⁴ Russel, Cormac: *Sustainable community development: from what's wrong to what's strong*. <https://www.youtube.com/watch?v=a5xR4QB1ADw> Letöltve: 2023. 12. 10.
- ⁵ Kovács Edit: *Közösségfejlesztői szerepfelfogások és munkamódok közösségeket érintő radikális mértékű változásokban*. <https://docplayer.hu/117210258-Kovacs-edit-kozossegefejlesztoi-szerepfelgok-es-munkamodok-kozossegeket-erinto-radikalis-merteku-valtozasokban.html> Letöltve: 2023. 12. 15.
- ⁶ Gordon Allport a folyamat természetes oldalát hangsúlyozta, míg a második világháború után Theodor Adorno és társai, a frankfurti iskola képviselői a tekintélyelvű személyiség személyiségprofilját próbálták megváltoztatni, hogy kiderüljön, van-e olyan személyiség-típus, amely inkább fogékony a fasiszta-rasszista eszmékre.
- ⁷ Az előítéletet és a sztereotip gondolkodást Moreno a „kulturális konzerv” jelenségkörébe sorolja. A kulturális konzerveket, szerepkonzerveket hivatott a szociodramatikusság lejtársas megtörni és átalakítani.
- ⁸ Az akcióorientáltság a szociodráma társadalomtudományos elméleti és módszertani alapját képező szociometriának is lényegi meghatározója. „A szociometria akciótudomány és akciómódszertan, mivel olyan fogalmakat, módszereket és eljárásokat kínál, amelyek segítségével a különböző társas formációkban az emberi cselekvőképességet dinamizáló mechanizmusok leírhatóak, sőt megteremthetők. A szociometria nemcsak azzal foglalkozik, hogy milyen látható (formális) és láthatatlan (informális) mechanizmusok működnek a különböző társas formációkban, hanem azzal is, hogy a társulások tagjai miképp válnak motiválttá, inspirálttá az ezekkel való foglalkozásra, és milyen társas folyamatokon keresztül válnak változékonyabbá.” Horváth Kata (2021): Szociodráma – a morenoi dráma társadalomképe. In: Blaskó Ágnes–Durst Móni–Fóti Orsolya–Galgóczi Krisztina–Horváth Kata–Kocsi Andrea–Pados Eszter: *Tárgulós realitás. A szociodráma módszere*. Budapest, L'Harmattan.
- ⁹ A pszichodráma az egyénre, az egyén viselkedésváltozására, gyógyítására fókuszál csoporthelyzetben. A szociodráma alanya maga a csoport, annak csoportközi viszonyai. A pszichodráma műfaján belül is megkülönböztethetünk egyén-fókuszú (protagonistacentrikus) pszichodramát és a Mérei által képviselt csoportfókuszú pszichodramát. Blaskó Ágnes–Pados Eszter (2019): „A Mérei-féle csoportcentrikus pszichodráma mint szociodráma. *Metszetek*, 8., <https://metszetek.unideb.hu/cikk/m%C3%A9rei-f%C3%A9le-csoportcentrikus-pszichodr%C3%A1ma-mint-szociodr%C3%A1ma> Letöltve: 2023. 12. 15.
- ¹⁰ Magyarországon a Magyar Pszichodráma Egyesület képzési rendjén belül már van mód szociodráma vezető és szociodráma asszisztens végzettség megszerzésére.

Ijjas Flóra

Trauma és fenntarthatóság –

A planetáris korlátokat átlépő társadalmi szerveződés ököpszichológiái és ökofeminista vizsgálata

A tanulmány a jelenkori, legjelentősebb környezetvédelmi problémák hátterében álló, társadalmi jelenségeket vizsgálja. Ehhez két értelmezési keretet használ: egy ökofeminista társadalomelméleti kritikait és egy ököpszichológiáit. Módszere a témákban megjelent szakirodalmak lényegi mondanivalójának bemutatása és az azok között levő összefüggések feltárása logikai érvelés segítségével.

Fő következtetése, hogy a társadalmakban jelen lévő hatalmi különbségekkel való visszaélések egyensúlytalan viszonyokat hoznak létre, melyek egyúttal hozzájárulnak a környezeti problémák létrejöttéhez. Ezt mutatják a nem emberi természet és a sérülékeny társadalmi csoportok kizsákmányolásának összefüggései és magát a rendszert működtető pszichoszociális okok. A környezeti problémák tehát tulajdonképpen a társadalom pszichopatológiájának tünetegyüttesei.

A tanulmány végén szerző javaslatokat tesz az egyén és a társadalom gyógyulásának támogatására, ami a planetáris korlátok átlépésének visszafordításához, illetve megelőzéséhez szükséges.

Kulcsszavak: Szociális dominancia, fenntarthatóság, trauma, reprodukciós munka, patriarchatus, planetáris korlátok.

Ijjas Flóra PhD 1985-ben Budapesten született, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszékének adjunktusa, két gyermek édesanyja. 2008-ban okleveles közgazdász (MSC), valamint 2009-ben német nyelvű szakfordító és tolmács diplomát szerzett a BME-n. 2010 és 2011 között a Fejlesztési Minisztérium Klímapolitikai Főosztályának szakmai referense, 2011-től EMLA-tag, 2013-ban Bognár József Közgazdaság-kutató díjat kap a „Vízlábnymom és a globális élelmérés” témakörben írt pályázatért. 2012-ben Fejlődéslelektan és Pszichopatológia, valamint Hipnoterapeuta képzést végzett az Integratív Pszichoterápiás Egyesületnél, 2013-tól pedig 5 aktív félévet Pszichológia (BA) szakon a Károli Gáspár Református Egyetemen. 2014 és 2020 között az MTA Környezettudományi Elnöki Bizottság „Jövönk a Földön” albizottsági tagja. 2016-ban szerezte meg a társadalomtudományok doktora címet, disszertációját a fenntarthatóság társadalmi, pszichológiai vetületei témában írta a BME Környezetgazdaságtan Tanszékén. Rádióműsorok és podcastek meghívott beszélgetőpartnere fenntarthatósági, esélyegyenlőségi és pszichológiai témákban.

Email: ijjas.flora@gtk.bme.hu

Flóra Ijjas

Trauma and sustainability

– Ecopsychological and ecofeminist analyses of the transgression of the planetary boundaries

The study aims to find the psychosocial reasons behind the major environmental problems described by the planetary boundaries model. For that purpose, it uses two conceptual frameworks: the ecofeminist sociotheoretical and the ecopsychological frame-

work, that offer us the scientific background to better understand the links between socio-economic and environmental problems. As research methods, literature review and logical reasoning have been used.

Main results are, that power differential existing in most societies contribute to environmental problems and that the misusing of power is sustained by unprocessed individual and collective trauma. Therefore, it states, that environmental problems are merely symptoms of the psychopathology of people and mostly of groups of power.

The study also offers suggestions how to support individual and collective healing in order to reverse and to prevent the further transgression of planetary boundaries.

Keywords: Ecological trauma, social dominance, sustainability, reproductive work, patriarchy, planetary boundaries.

Flora Ijjas PhD was born in 1985. She is senior lecturer of the Budapest University of Technology and Economics, Department of Environmental Economics and Sustainability. She has a master's degree in economics (2008), a second degree in German-Hungarian Professional Translation and Interpretation (2009), and a PhD in Social Sciences (2016) for her dissertation on ecopsychology, sustainability and social problems, all from the Budapest University of Technology and Economics. She has a certification in Developmental psychology and Psychopathology as well as in Integrative hypnotherapy (2013) from the Hungarian Association for Integrative Psychotherapy. She also started her Psychology BA studies (from 2015) at Károli Gáspár University and finished five semesters. She has been Co-chairing the REDD+ EU Council Expert Group on Climate Change, presenting Hungary at 16th UN Climate Change Conference in Cancun by the Ministry of National Development Hungary, Climate Policy Unit. 2013 she has won the József Bognár price for her study „Water footprint and global food crises”. Between 2014 and 2020 she has been a member of the “Future Earth” sub-committee, Hungarian Academy of Sciences. In the recent years she has been invited to Radio and Podcast talks on sustainability, equality and psychology. Email: ijjas.flora@gtk.bme.hu

Szabó-Bálint Brigitta—Venczel-Szakó Tímea—Pótó Judit—Sipos Norbert

Mennyire vonzó munkahely a nonprofit szektor a fiatalok számára?

Tanulmányunk célja a hallgatók karrierterveinek és munkavállalói elképzeléseinek bemutatása, kiemelve a nonprofit szféra jellegzetességeit. Kutatási kérdésünk, hogy a fiatalok számára mennyire vonzó munkahely a nonprofit szektor, továbbá, hogy észlelhető-e különbség a karriertervek, munkavállalói elképzelések tekintetében a nonprofit-, verseny-, illetve állami szférát preferálók körében. A kutatás során a Pécsi Tudományegyetem minden aktív hallgatói státuszú hallgatót megkérdeztünk minden képzési szinten. Összesen 886 fő válaszolt a 20 331 fős alapsokaságból. A karriertervek esetében csak a nappali tagozaton tanuló, magyar állampolgárságú hallgatók karrierterveit elemeztük. Ebből adódóan változott az alapsokaság és a mintanagyság is, összesen 631 fő válaszait vizsgáltuk a 11 887 fős alapsokaságból, ami 5,3%-os mintanagyságot eredményezett.

Elemzéseink során eredményként azt találtuk, hogy a megkérdezett hallgatók csupán 10%-a szeretne a nonprofit szférában elhelyezkedni, azonban a nonprofit szférában tapasztalatot gyűjtők közel harmada szívesen dolgozna továbbra is itt. A nonprofit szektornál

a függetlenség, a szolgálatkészség, mint karrierorientáció jóval erőteljesebb igényként jelentkezik. A vezetői kompetenciák legkevésbé a nonprofit szektorban azonosíthatók. Megállapításaink szerint a nonprofit szervezeteknek már a felsőfokú tanulmányok alatt meg kellene célozni a hallgatókat, hogy a pozitív tapasztalás révén növeljék az ebben a szektorban való későbbi elhelyezkedési szándékot.

Kulcsszavak: nonprofitszektor, egyetemisták, karriercélok, karrierorientáció, karriertervek.

Szabó-Bálint Brigitta (Kaposvár, 1986. 06. 22.) a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet adjunktusa. Doktori címét 2021-ben szerezte, a disszertáció témája a szervezeti karrierfejlesztési gyakorlat és annak eszközei voltak. Kutatási területe a humánerőforrás-menedzsmenthez kötődik, azon belül a karrierfejlesztés áll a fókuszban. Ezen kívül szívesen foglalkozik a munkáltatói márkaépítéssel és az innovatív toborzási módszerekkel. Oktatott tárgyai is főként a HR témakörébe sorolhatók (elsősorban karrier- és tudásmenedzsment, valamint tehetség gondozás). 2015-től a PTE KTK Tehetség Pont okleveles mentora. 2021 júniusa óta szakképzett Business Coach. E-mail cím: balintb@ktk.pte.hu

Venczel-Szakó Tímea (Pécs, 1987. 07. 19.) a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet tanársegédje. Doktori címét 2022-ben védte meg, a disszertáció címe „Munkavállalói elégedettség a home office-ban – A COVID-19-járvány hatása az otthoni munkavégzésre”. Oktatott tárgyai a menedzsment témakörébe tartoznak: vezetés és szervezés, üzleti kommunikáció, emberierőforrás-menedzsment-alkalmazások, kultúraközi üzleti kommunikáció, tehetség gondozás, menedzsment és vezetés, karriermenedzsment és üzleti interakciók, munkakommunikáció, szervezeti kultúra menedzselése nemzeti közegben. Fő kutatási területei az atipikus munkavégzés, a home office munkavégzési forma, a belső szervezeti kommunikáció. 2021-től végzett coach és mentor. E-mail cím: szakot@ktk.pte.hu

Pótó Judit (Kaposvár, 1980. 12. 05.) a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Fő kutatási területe a nonprofit szervezetek növekedéséhez kapcsolódó belső szervezeti kérdések. Eddigi publikációi a vállalati növekedésméleletek illetve az önkéntesmenedzsment témakörében íródtak. Önkéntesként a Magyar Cserkészszövetségben 2000–2019-ig vett részt ill. vezetett különböző szintű önkéntes vezetőképzéseket, 2017 óta a vezetőképzést vezetőket fejlesztők körének tagja. 2015–2019-ig a Magyar Cserkészszövetség elnöke. Szervezetfejlesztőként és trénerként 2017 óta foglalkozik civil szervezetek belső működésének fejlesztésével. PhD-hallgatóként a Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet oktatói és intézeti tagjaként a kutatás mellett oktatási és oktatásfejlesztési projekteken vesz részt (tantárgyfejlesztési pályázatok, szakkönyvrészletek).

E-mail cím: potojudit@ktk.pte.hu

Sipos Norbert (Dombóvár, 1985. 04. 09.) a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet adjunktusa. Doktori címét 2018-ban védte meg, a disszertáció címe „Nemzetközi pályakövetési gyakorlatok és a magyar pályakövetési rendszer – A Diplomás Pályakövető Rendszerek az Állami Adminisztratív Adatbázisok Integrációjával való egyezőségének vizsgálata”. Főbb kutatási területek: Diplomás Pályakövető Rendszer és Állami Adminisztratív Adatbázisok Integrációja; Munkaerő-piaci tendenciák; CRANET; EU-migráció és következményei; Kollektív tárgyalás. 2009-től számos pályázat, megvalósíthatósági tanulmány, üzleti terv írója, országos rendezvények szervezője. 2009-től a Végzett Pécsi Közgazdász Szakkollégisták Egyesülete elnökségi tagja, 2012-től 2019-ig az elnöke.

E-mail cím: sipos.norbert@ktk.pte.hu

Brigitta Szabó-Bálint—Tímea Venczel-Szakó—Judit Pótó—Norbert Sipos

How attractive is the nonprofit sector as a workplace for young people?

The aim of our study is to present higher education students' career plans and ideas about employment, highlighting the characteristics of the non-profit sector. Our research questions are: How attractive is the non-profit sector as a workplace for young people, and whether are there differences in career plans and employee perceptions between those who prefer the non-profit, competitive, and public sectors? In the course of the research, all students of the University of Pécs with active student status were surveyed at all levels of education. In total, 886 respondents out of a total population of 20,331 responded. In the case of career plans, only the career plans of full-time students with Hungarian citizenship were analysed. As a result, the population and sample size changed, with a total of 631 responses from a population of 11,887, resulting in a sample size of 5.3%. Our analysis found that only 10% of the students surveyed would like to work in the non-profit sector, while almost a third of those who have gained experience in the non-profit sector would like to continue working there. Independence and a willingness to serve as a career orientation are much more strongly felt in the non-profit sector. Leadership competencies are least identified in the non-profit sector. Our findings suggest that NPOs should target students already during their higher education studies to increase their future intention to work in this sector through positive experiences.

Keywords: Non-profit sector, higher education students, career goals, career orientations, career plans.

Brigitta Szabó-Bálint (Kaposvár, 22. 06. 1986.) is an assistant professor at the University of Pécs Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. She received her PhD degree in 2021, the topic of the dissertation was organizational career development practice and its tools. Her research area is human resource management, with a focus on career development. Besides, she is dealing with employer branding and innovative recruitment methods. The subjects she teaches can also be classified mainly in the field of HR (mainly career and knowledge management, as well as talent management). Since 2015, she has been a certified mentor at the PTE KTK Talent Point. She became a qualified Business Coach in June 2021.

E-mail address: balintb@ktk.pte.hu

Tímea Venczel-Szakó (Pécs, 19. 07. 1987.) assistant lecturer at the University of Pécs Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. She defended his thesis in 2022, titled "Employee satisfaction in the home office – The impact of the COVID–19 epidemic on working from home". She is teaching currently business communication, leadership and organizing, management and leadership, intercultural business communication, communication at the workplace, introduction to management, human resource management, career management, organisational culture, talent management. Her main research areas are atypical work, home office, internal organisational communication. Graduate coach and mentor from 2021.

E-mail address: szakot@ktk.pte.hu

Pótó Judit (Kaposvár, 05. 12. 1980.) is a PhD-student at the Faculty of economics at the University of Pécs. Her main research area is the internal organisational issues related to the growth of non-profit organisations. Her publications have been written in the field of corporate growth theories and volunteer management. She supports the development of the internal functioning of civil organizations since 2012. She has been on duty as the President of the Hungarian Scout Association between 2015–2019. As a PhD student she takes part in educational and educational development projects as an instructor and institute member of the Institute of Leadership and Organization for Economics.
E-mail address: potojudit@tk.pte.hu

Norbert Sipos (Dombóvár, 09. 04. 1985.) assistant professor at the University of Pécs Faculty of Business and Economics, Department of Leadership and Organizational Sciences. He defended his thesis in 2018, titled 'Graduate Career Tracking practices in Hungary and abroad – Comparison of the Graduate Career Tracking System and the Administrative Databases Integration'. Main research interests: Graduate Career Tracking System and Administrative Databases Integration; Labor-market tendencies; CRANET; EU migration and its consequences; Collective Bargaining; Since 2009 he is an active tender, feasibility study, business plan writer and organizer of several national events. From 2009 he was a presidency member of the Alumni of Pécs Graduated Students of Advanced Studies from 2012 until 2019 he was the president.
E-mail address: sipos.norbert@tk.pte.hu

Rákóczi Attila

Egy vérből valók vagyunk –

Véradások a civilek és állami szervek összefogásából Békésben

A véradók önfeláldozó tevékenysége rendkívül fontos a társadalom számára. Az emberi vér semmivel sem pótolható. Éves szinten számos embertársunk szorul életmentő vérvérvételre. Ennek lehetnek baleseti okai vagy műtétek elvégzése, de sajnos számos betegség következménye, hogy vérrre, vagy vérvérvételre van szükség. A vérellátó szolgálatnak időről-időre egyre nagyobb kihívást jelent a szükséges vér begyűjtése, véradások szervezése, donorok megkeresése, felkutatása. Ennek különösen nagy jelentősége volt a pandémia időszak alatt. Látva ezen folyamatok nehézségét, a vérvérvételek iránti egyre fokozódó igényt, a Békés Vármegyei Kormányhivatal társadalmi szerepvállalásait erősítve együttműködve a megyei vöröskereszttel, a vérellátó szolgálattal, számos civil szervezettel, a vármegyei véradások szervezésébe kezdett. Az elmúlt öt évben több mint 130 véradó esemény került közös megrendezésre, ahol több mint 3 400 fő véradó jelent meg, akik összesen több mint 1 500 liter vért adtak, ezzel 10 ezer fő vérrre szoruló embertársunk életét mentették meg.

Kulcsszavak: Területi közigazgatás, Békés Vármegyei Kormányhivatal, Vöröskereszt, véradás, önkéntesség.

Rákóczi Attila 1982-ben született Békéscsabán, feleségével és két gyermekével Kétegyházán élnek. Okleveles vidékfejlesztő agrármérnök, 2016-ban szumma cum laude eredménnyel doktori (PhD) fokozatot szerzett környezettudományi területen. Főállását tekintve a Békés Vármegyei Kormányhivatal főigazgatója, mellette a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem adjunktusa. A Békés Vármegyei Területi

Védelmi Bizottság általános elnökhelyetteseként önkéntes műveleti tartalékos honvéd ezredesi beosztásban van. Tagja a Magyar Természettudományi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak, az MTA köztestületi tagja. Több tudományos folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a Kétegyháza és Térsége Gazdakör elnöke. 2018-ban a Szent István Egyetem Grassalkovich-ösztöndíjasa, 2019-ben Honvédelemért Kítüntetett Cím III. fokozatában részesült, 2022-ben Miniszteri Elismerő Oklevet vehetett át, 2022-től a Gál Ferenc egyetem címzetes egyetemi docense, 2023-tól a Szegedi Tudományegyetem címzetes főiskolai tanára.

E-mail: rakoczi.attila@bekes.gov.hu

Attila Rákóczi

We are of the same blood –

Joint efforts of NGOs and public authorities to organize blood donation drives in Békés County

The sacrifice of our fellow citizens who donate blood is of great importance to society. There is no substitute for human blood. Every year, many of our fellow human beings need life-saving blood products. This may be due to an accident or surgery, but unfortunately, many diseases can result in the need for blood or blood products.

The blood service faces increasing challenges from time to time in collecting the blood needed, organizing blood donations, finding donors, and locating them. This was particularly important during the pandemic. Seeing the difficulty of these processes and the increasing need for blood products, the Békés County Government Office, in cooperation with the county Red Cross, the blood supply service, and numerous NGOs, began to organize blood donation drives in the county, strengthening its social role. Over the past five years, more than 130 blood donation events have been organized jointly, with more than 3 400 donors giving more than 1 500 liters of blood, thus saving the lives of 10 000 of our fellow human beings in need.

Keywords: Territorial administration, Government Office of Békés County, Red Cross, blood giving, volunteership.

Attila Rákóczi was born in Békéscsaba in 1982, and now lives in Kétegyháza with his wife and two children. As qualification is concerned, he was educated as a certified agricultural engineer specialised in rural development, additionally he graduated a summa cum laude PhD degree in the field of environmental sciences in 2016. As a primary job, he holds the position of a director general of the Government Office of Békés County, while he is also an assistant professor of the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences. Furthermore, as a general vice-president of the Defence Committee of Békés County, he acts as a soldier of colonel degree in the voluntary operational reserve. He is an active member of the Hungarian Society of Natural Sciences, the Hungarian Geographical Society as well as a board member of the Hungarian Academy of Sciences. He is an editorial committee member of several scientific periodicals and acts as the president of the Farmers' Club of Kétegyháza and its Surrounding Region. In 2018 he was granted the so called 'Grassalkovich' scholarship by Szent István University, and he was awarded a grade 3 level for the Honorary Title for National Defence in 2019, in 2022 he got a Ministerial Honourable Mention, from 2022 honoris university associate professor of Gál Ferenc University, from 2023 honoris college professor of University of Szeged.

E-mail address: rakoczi.attila@bekes.gov.hu

Mihály Melinda

Közösségi erdősítéssel a klímaváltozás ellen? –

A békéscsabai Hatvanezer Fa mozgalom küzdelmei és eredményei

A klímaválság elleni küzdelemben globális, országos és helyi szinten is kiemelt szerepet kap az erdősítés, amit civil szervezetek, nemzetállamok, nagyvállalatok és transznacionális szervezetek egyaránt a zászlajukra tűztek. Az ország egyik legjobban szervezett fásítási kezdeményezését esettanulmányként vizsgálva e tanulmány célja a klímaválság kontextusában létrejövő helyi szerveződések cselekvőerejének (ágenciájának) jobb megértése, különös tekintettel azok kommunikációjára, döntéshozatalára, erőforrás mobilizációjára és a közügyeket alakító képességükre. A vizsgált szerveződés kommunikációjában (keretezésében) közelebb áll a klímamozgalom mérsékeltbb ágához. Az egyén felelősségét hangsúlyozza a rendszerszintű átalakítással szemben. Szervezeti működésében törekszik a részvételiségre, ám a szervezeti hatékonyság elérése érdekében a döntéshozatal elsődleges terepe az ún. „demokratikus elnökség”, amelyben tisztújítást nem terveznek. Erőforrás mobilizációjában kiemelten épít a széleskörű társadalmi bázisára. A helyi társadalmi beágyazottságának és az online jelenlétének köszönhetően nemcsak önkénteseket képes mozgósítani, hanem pénzügyi erőforrásokra és az ültetéshez szükséges eszközökre és földterületre is szert tesz. Míg a közügyeket helyi szinten a széles társadalmi bázisának köszönhetően hatékonyan alakítja, addig a szerveződés képessége az országos és globális szakpolitika alakítására mérsékelt. Egyrészről a mozgalom helyi fókusza miatt nem céljuk az országos és nemzetközi civil szerveződésekhez való kapcsolódás és az érdekérvényesítés. Másrészről stratégiáik jellemzően együttműködőek, mintsem konfrontatívak.

Kulcsszavak: Klímamozgalom, közösségi erdősítés, keretezés, erőforrás mobilizáció, politikai lehetőségstruktúra.

Mihály Melinda PhD (Budapest, 1989. 01. 04.) ökológiai közgazdász (Regionális és Környezeti Gazdaságtan MA, Budapesti Corvinus Egyetem), a Földtudományok Doktora (Lipcsei Egyetem, Földrajztudományi Intézet), a HUN–REN KRTK Regionális Kutatások Intézetének tudományos munkatársa. Érdeklék a helyi fejlesztési projektekhez kapcsolódó környezeti és társadalmi konfliktusok (Nagy et al. 2021), a szociális és szolidáris gazdaság (Defourny et al. 2021, Kiss and Mihály 2020), az élelem-önrendelkezés (Balogh et al. 2021, Gál et al. 2021), a kvalitatív kutatási módszerek és a részvételi akciókutatás (Ádám et al. 2021, Mihály 2019, 2022). Számos nemzetközi projektben szerzett kutatási tapasztalatot (pl. RegPol2, Relocal, ACORE, COST Empower-SE project). Tagja a Magyar Permakultúra Egyesületnek és a HerStory Kollektívának.

e-mail: mihaly.melinda@krtk.hun-ren.hu

Melinda Mihály

Community afforestation against climate change?

The struggles and results of the Sixty Thousand Trees movement in Békéscsaba

In the fight against climate crisis, afforestation plays a prominent role at the global, national and local scales. Civil organizations, nation states, large companies and transnational organizations alike have put afforestation on their agenda. One of the best organized afforestation initiatives in Hungary (“60,000 trees in Békéscsaba”) is examined as a case study. This study aims to better understand the agency of local organizations in the context of the climate crisis, with particular attention to their communication, decision-making, resource mobilization strategy and ability to shape public affairs. In its communication (framing) and decision-making, the “60,000 trees in Békéscsaba” initiative is closer to the more moderate branch of the global climate movement. It emphasizes individual responsibility rather than urging systemic transformation. The movement applies participatory methods, but in order to achieve organizational efficiency the primary field of decision-making is the „democratic presidency”, in which renewal is not yet planned. In its resource mobilization strategy the movement primarily builds on its broad social base locally. Its local embeddedness and online presence enables it to widely mobilize volunteers, to acquire financial resources, tools and land needed for planting trees. While due to its broad social base locally it effectively influences public affairs on the local level, its capacity for shaping afforestation and climate policy on the national and global level is limited. Due to the movement’s local focus it does not aim at advocacy through networking with national and international civil society organizations. On the other hand, the initiative applies cooperative rather than confrontational strategies.

Keywords: climate movement, community afforestation, framing, resource mobilization, political opportunity structure

Melinda Mihály PhD (Budapest 04. 01. 1989) is an ecological economist with an MA in Regional and Environmental Economics (Corvinus University of Budapest) and a PhD in Human Geography (Leipzig University, Institute of Geography, Leipzig, Germany). She is a research fellow at the Institute for Regional Studies at the Centre for Regional and Economic Studies HUN–REN. She is interested in local development and related social and environmental conflicts (Nagy et al. 2021), social and solidarity economy (Defourny et al. 2021, Kiss and Mihály 2020), food sovereignty (Balogh et al. 2021, Gál et al. 2021), qualitative methods and participatory action research (Ádám et al. 2021, Mihály 2019, 2022). She participated in various international research projects as a researcher (eg. RegPol2, Relocal, ACORE, COST Empower-SE project). She is a member of the Hungarian Permaculture Association and the HerStory Collective.
e-mail: mihaly.melinda@krtk.hun-ren.hu

Kézai Petra Kinga

*Fenntartható iskolába járás Magyarországon –
Pedibusz és bicibusz pilotprogramok szerepe napjainkban*

A modern városfejlesztés tükrében a városi kihívásokra reagálva különböző társadalmi-technikai innovációk terjedtek el, amelyek jól definiálható megoldásokat kínálnak. Az 1970-es évektől kezdődően a fejlett országokban különös tekintettel a városi terekben kialakult az úgynevezett 'backseat generation', azon gyerekek csoportja, akiket szüleiik nap mind nap autóval fuvaroznak az iskolába. Ezen jelenségnek számos negatív hatása van a gyermekekre, a környezetre és a városi terekre. Jelen tanulmány a városi közlekedésszervezés, azon belül is a napi rendszerességű iskolába járás problematikáját járja körül. Célja szakirodalmi elemzés alapján olyan jó példák bemutatása, mint a pedibusz és a bicibusz, amelyek a „slow city” koncepció tükrében a lokális értékekre és erőforrásokra helyezik a hangsúlyt. A tanulmány az utóbbi években Magyarországon is meghonosult pilotprogramok (gödöllői pedibusz és pécsi bicibusz) bemutatásával és értékelésével zárul. Ezen programok egyrészt felügyelt, biztonságos, csoportos megoldást kínálnak az iskolás gyermekeknek és családjaiknak az iskolába járáshoz, másrészt pedig közösséget építenek a különböző generációk között.

Kulcsszavak: 'Lassú város' koncepció, fenntartható iskolába járás, pedibusz, bicibusz, közösségi mobilitás, közösség-szervezés.

Kézai Petra Kinga egyetemi adjunktus a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudomány és Marketing Tanszék munkatársa. 2020 óta a HUN–REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa. PhD-értekezését „A magyar startup vállalkozások helyzete napjainkban a visegrádi országok összehasonlításában” címmel 2023-ban védte meg a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolában. Kutatási területei: regionális tudomány, gazdaságtudomány. Fő fókusza: vállalkozáskutatás Kelet- és Közép-Európában. Email: kezai.petra.kinga@sze.hu

Petra Kinga Kézai

*Sustainable travel to school programs in Hungary –
Role of Pedibus and Bicibus pilot programs today*

In the context of modern urban development, various socio-technical innovations have proliferated in response to urban challenges, offering well-defined solutions. Since the 1970s, the so-called 'backseat generation', a group of children whose parents drive them to school every day, has emerged in developed countries, particularly in urban areas. This phenomenon has many negative effects on children, the environment and urban spaces. The present study addresses the issue of urban transport management, in particular the issue of daily school transport. It aims to present, based on literature analysis, good international examples, such as the pedibus and the bicycle bus, which emphasise local values and resources in the light of the 'slow city' concept. The study concludes with a

presentation and evaluation of the pilot programmes (Pedibus in Gödöllő and Bicibus in Pécs) that have also become established in Hungary in recent years. These programmes offer a supervised, safe, group-based solution for school children and their families to go to school, and build community between different generations.

Keywords: ‚Slow city‘ concept, sustainable walking to school, pedibus, bicycle bus, community mobility, community organisation.

Petra Kinga Kézai is an assistant professor at the Department of Management and Marketing, Gyula Kautz Faculty of Economics, Széchenyi István University. She is also a research assistant at the HUN-REN Research Centre for Economics and Regional Studies since 2020. Her PhD thesis, titled ‚The current situation of Hungarian startup companies in the comparison of the Visegrad countries‘, was completed in 2023 at the Széchenyi István University of Regional and Economic Sciences. Her research interests include regional science and economics, with a main focus on entrepreneurship research in Central and Eastern Europe. Email: kezai.petra.kinga@sze.hu

Tóth-Bakos Anita—Csehiová Agáta

A civil szektor helye és szerepe a Williams-szindrómás gyermekek inkluzív oktatásában és fejlesztésében a zenén keresztül (is)

A Williams-szindróma (WS) egy rendkívül ritka genetikai rendellenesség. Körülbelül minden 20 000 emberből 1 szenved WS-ben. Emiatt a legtöbb ember még csak nem is találkozott WS-szindrómás gyermekkel. A WS egyedülálló helyet foglal el a genetikai rendellenességek között, mivel a nehézségek, tünetek és rendellenességek egyedi keveréke mellett a gyermekek képességei és teljesítménye bizonyos intellektuális területeken megfelelő vagy átlagos, sok esetben átlagon felüli. A viszonylag magas szintű képességek közé tartozik a jó kommunikációs készség, a kiemelkedő verbális készség, a szociabilitás és a jó zenei képességek, rendkívül érzékeny hallással, jó hangszínnel és muzikalitással, valamint a zenéhez való nagyon pozitív hozzáállással. Mint jellemzően a ritka rendellenességek esetében, érdekérvényesítésük legfontosabb pillére a civil szféra, ahol civil szervezetek és alapítványok támogatják a WS gyermekeket és családokat. A zenéhez való nagyfokú affinitás és pozitív viszony indokolja, hogy a fejlesztés és a befogadás kiemelkedő részét képezik a kifejezetten zenével kapcsolatos tevékenységek, zeneterápiás foglalkozások.

Kutatásunk fő célja, hogy feltérképezzük azokat az európai és Európán kívüli civil szervezeteket, amelyek tevékenységei a WS-betegek és családjaik támogatására irányulnak. A szervezetek feltérképezésének alapja, hogy összefoglaljuk céljaikat, tevékenységeiket és eredményeiket, és kiemeljük a zenével kapcsolatos tevékenységeiket az inklúzió küldetésével összhangban. Fő célunk annak bemutatása, hogy a WS-betegek zenén és zenei tevékenységeken keresztüli fejlesztése és rehabilitációja a civil szektor szervezett keretein és lehetőségein belül jelentős és szerves részét képezi az ellátásuknak.

Kulcsszavak: Zene, Williams-szindróma, zeneterápia, zenei nevelés, civil szervezetek, inklúzió.

Tóth-Bakos Anita PhD. a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen zenei nevelés, pszichológia és fuvola tanári szakokon végzett, ugyanitt doktorált a zenei nevelés módszertana tanulmányi szakon. Doktori disszertációja és kutatási tevékenysége a zenével, a zenepedagógiával és a zeneterápiával foglalkozott a Williams-szindrómás gyermekek speciális kezelésében. 2012 óta a komáromi Selye J. Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző tanszékének docense, 2012-től 2015-ig tanszékvezetője volt. Elsősorban pszichológia, inkluzív pedagógia és zenepedagógia tantárgyakat oktat leendő pedagógusok számára. Publikációs és kutatási érdeklődése a zeneoktatás alternatív módszereire, a zene által történő fejlesztésre és az innovatív tanítási módszerekre, mint például a tükrözöttosztályterem-módszer, vagy a webalapú alkalmazások, összpontosít.
tothbakosa@uj.s.k

Csehi Agáta PhD zongora- és zenepedagógiai tanulmányokat folytatott a pozsonyi Zeneakadémián és a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémián. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett diplomát (2003), majd az Ostravai Egyetemen habilitált (2004). Zongoraművészként számos koncerten lépett fel itthon és külföldön, CD-lemezeken szerepelt, előadásokat tartott zenetudományi és zenepedagógiai konferenciákon és workshopokon. 1990 óta a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Filozófiai Karán dolgozik, 2018 óta pedig a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának docenseként oktat. Elsősorban nevelési tárgyakat ad elő leendő óvodapedagógusoknak és általános iskolai tanároknak. Pedagógiai és művészeti munkája mellett jelentős tudományos és publikációs tevékenységet folytat.
csehiovaa@uj.s.k

Anita Tóth-Bakos— Agáta Csehiová

The place and role of the civil sector in the inclusive education and development of children with Williams syndrome (also) through music

Williams syndrome (WS) is an extremely rare genetic disorder. Approximately 1 in every 20 000 people has WS. Because of this, most people have never even met a child with WS. WS occupies a unique place among genetic disorders because of the fact that, in addition to a unique mix of difficulties, symptoms and abnormalities, some of their abilities and performance in certain intellectual areas are adequate or average, and in many cases above average. Relatively high level of ability includes good communication skills, outstanding verbal skills, sociability and good musical abilities with highly sensitive hearing, good musical pitch and musicality, and a very positive attitude towards music. As is typically the case for rare disorders, the most important pillar of their advocacy is the civil sphere, where NGOs and foundations support WS children and families. The great affinity and positive relationship with music justifies that a prominent part of development and inclusion are specifically music-related activities, music therapy activities. The main objective of our research is to map NGOs in Europe and beyond whose activities focus on WS patients and their families. The basis for mapping the organizations is to summarize their aims, activities and achievements and to highlight their music-related activities in line with the mission of inclusion. Our main objective is to show that the development and rehabilitation of WS patients through music and musical activities is a significant and integral part of their care within the organized framework and possibilities of the civil sector.
Keywords: Music, Williams syndrome, Music therapy, Music education, NGOs, Inclusion.

Anita Tóth-Bakos PhD. studied music education, psychology and flute at the Constantine the Philosopher University in Nitra, and also graduated at the same institute in field of Didactics of music. Her dissertation thesis and research activity focused on music, music education and music therapy in special treatment of children with Williams syndrome. Since 2012 is an associate professor on Department of Preschool and Elementary Education at Faculty of Education at J. Selye University in Komárno, from 2012 to 2015 was the Head of Department. She mainly teaches subjects of psychology, inclusive pedagogy and music education for future teachers at all levels. Her publication and research interest focuses on the alternative methods of music education, developing by music and innovative methods of teaching, like flipped classroom, web-based applications.
tothbakosa@uj.sk

Csehiová Agáta PhD studied piano and music pedagogy at the Academy of Performing Arts in Bratislava and at the Franz Liszt Music Academy in Budapest. She graduated at the Eötvös Loránd University in Budapest (2003) and habilitated at the University of Ostrava (2004). As a pianist she has performed at many concerts at home and abroad, performed on CD records, lectured at music-science and music-education conferences and workshops. Since 1990 she worked at the Constantine the Philosopher University in Nitra and since 2018 she is working at J. Selye University in Komárno Faculty of Education Departments as associate professor. She mainly teaches educational subjects to future pre-school teachers and elementary school teachers. In addition to her pedagogical and artistic work, she has significant scientific and publishing activities.
csehiovaa@uj.sk

Iveta Dudová—Silvia Vadkertiová

A szociális gazdaság mint a harmadik szektor tevékenységi területe a Szlovák Köztársaságban

A szociális gazdaság a szolidaritás elvén és az emberek aktív állampolgári szerepvállalási folyamatba való bevonásán alapul. A szociális gazdaság széles társadalmi bázisra épül, és különféle jogi formákban működik. A szervezett civil társadalom elengedhetetlen része. A szociális gazdaság Szlovákiában a nem állami tevékenységek összességét képviseli, amelynek fő célja a pozitív társadalmi hatás elérése. A tanulmány a szociális gazdaság jelentőségét a harmadik szektorral való metszéspontban azonosítja, elsősorban a szociális vállalkozásokra fókuszálva. Célunk a szociális gazdaság definiálása a szlovákiai harmadik szektorral kapcsolatban, azonosítani azokat a körzeteket, amelyekben egyénileg működnek a szociális vállalkozások, és rámutatni a harmadik szektor működésének jogszabályi keretei által biztosított lehetőségekre, szervezetekre, a szociális vállalkozás és a szociális vállalkozás fejlesztése területén Szlovákiában.

Kulcsszavak: Civil társadalom, harmadik szektor, régió, szociális gazdaság, szociális vállalkozás.

Iveta Dudová Ing.doc. PhD 1962-ban született. Egyetemi tanár, a pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetgazdasági Karának Tudományos Tanácsa előtt habilitált docens, doktori tanulmányok témavezetője, több szakértői bizottság tagja. Kutatási és publikációs tevékenysége a szociálpolitika,

az európai szociálpolitika, az oktatás gazdaságtana, az emberi erőforrások, a foglalkoztatáspolitikai, a szociális védelem, a humán és szociális fejlődés témakörére irányul. Részt vett az ágazati innovációra, a munkaerő-piaci előrejelzésekre, a nemzeti foglalkozási rendszerre, a nemzeti képesítési rendszerre, valamint a teljesítmény- és a humánerőforrás-fejlesztés szakmaiságának javítására irányuló nemzeti projektekben, továbbá az állami és helyi önkormányzatok számára nyújtott teljesítmény- és társadalmi integrációs szolgáltatások területén.

E-mail: iveta.dudova@vsemba.sk

Silvia Vadkertiová PhD, 1972-ban született. A nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen és Szent Erzsébet Főiskolán szociális munkás szakon végezte tanulmányait. Egyetemi tanár a Pozsonyi Közgazdasági és Menedzsment Egyetem és a Szent Erzsébet Főiskolán. A szlovák szociális munkás és szociális asszisztensek kamarájának elnökségi tagja, továbbá a gyermekvédelem területén is többéves tapasztalattal rendelkezik. Fő kutatási területei: szociálpolitika, európai szociálpolitika, önkormányzati és regionális gazdaság és politika.

E-mail: silvia.vadkertiova@vsemba.sk, silvia.vadkertiova@gmail.com

Iveta Dudová—Silvia Vadkertiová

Social economy as an area of activity of the third sector in the Slovak Republic

The social economy is based on the principle of solidarity and the involvement of people in the process of active citizenship. The social economy is based on a wide range of social bases and carries out its activity in various legal forms. It is an essential part of an organized civil society. The social economy in Slovakia represents a collection of non-state activities whose main goal is to achieve a positive social impact. The study identifies the importance of the social economy in the intersection with the third sector, focusing mainly on social enterprises. The aim of the contribution is to define the social economy in comparison with the third sector in Slovakia, to identify the districts in which social enterprises operate in individual forms and to point out the possibilities provided by the legal framework for the operation of third sector organizations in the field of social entrepreneurship and the development of social enterprises in Slovakia.

Keywords: Civil society, third sector, region, social economy, social enterprise.

Iveta Dudová PhD she was born in 1960. University teacher habilitated associate professor at the Scientific Council of the Faculty of Economics of the University of Economics in Bratislava, supervisor of doctoral studies, and member of several professional commissions. Her research and publication activity is oriented towards social policy, European social policy, economics of education, human resources, employment policy, social protection, human and social development. She was involved in national projects aimed at sectoral innovations, labor market forecasts, national system of occupations, national system qualifications and support for increasing the professionalism of performance and development of human resources in the area performance and social inclusion services for state administration and self-government.

E-mail: iveta.dudova@vsemba.sk

Silvia Vadkertiová PhD she was born in 1972., she graduated from the Konstantin Philosophical University and Saint Elizabeth University in Nitra with a degree in social work. She has been a lecturer at the University of Economics and Management in Bratislava and the St. Elizabeth university for several years. The author is a board member of the Slovak Chamber of Social Workers and Social Assistants, and also has many years of experience in the field of child protection. Her main research topics: social policy, municipal and regional economy and politics.

E-mail: silvia.vadkertiova@vsemba.sk, silvia.vadkertiova@gmail.com

Diana-Gabriela Reianu

*Civil társadalom az EU-hoz való csatlakozás összefüggésében:
Montenegró esete*

A tanulmány célja, hogy bizonyítékot szolgáltatson a civil társadalom Nyugat-Balkán EU-integrációjában betöltött szerepéről, valamint a politikai döntéshozatali folyamatban való részvételéről, egy Montenegróról szóló esettanulmány segítségével. Esettanulmányként Montenegrót választottuk annak ellenére, hogy Montenegró kicsi állam, viszont jelentős geopolitikai ellentétek metszéspontjában található. A kutatás levélben zajlott 2023 március és május között, a kérdéseket online intéztük különböző montenegrói civil szervezetekhez azzal a céllal, hogy megismerjük a civil társadalom szerepét és szerepvállalását, a civil szervezetek és az állami intézmények kapcsolatát, valamint a civil szervezetek közötti együttműködést. Az elemzés azt mutatja, hogy a civil szervezetek és az állami intézmények között gyenge a kapcsolat, és alacsony a részvétel az általában pro forma politikai döntéshozatali folyamatokban, valamint a civil szervezetek körében magas az elégedetlenség a kormány munkájával kapcsolatban. A civil szféra a tapasztalatok szerint csak nemzetközi támogatásokra számíthat, és ennek a szektornak a fenntarthatósága a jövőben csak a külföldi pályázati felhívások segítségével érhető el.

Kulcsszavak: civil társadalom, Montenegró, kormány, politikaalkotás, EU-integráció.

Diana-Gabriela Reianu (1973) a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Románia) Európai Tanulmányok Karának közpolitikai docense. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem- és Filozófia Karán, Állam- és Gazdaságtudományi Karán szerzett diplomát szociális munka, jog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok szakon. Mester fokozatot szerzett közgazdaságból és doktori fokozatot történelemből. Könyveket írt a két világháború közötti romániai oktatáspolitikáról, kutatási tevékenysége elsősorban a szociális területre és a közgazdaságra irányult. Emellett számos hazai és nemzetközi projektben vett részt.
E-mail: diana.reianu@ubbcluj.ro

Diana-Gabriela Reianu

Civil society in the context of the EU accession the case of Montenegro

This study aims to provide evidence on the role of the civil society in the EU integration of the Western Balkans and the involvement of the civil society in the policy-making process, with a case study on Montenegro. We have chosen Montenegro as a case study even though Montenegro is a small state, being a state at the intersection of major

geopolitical clashes. The research was conducted by correspondence in March-May 2023, the questions being addressed online to different non-governmental organizations in Montenegro, with the aim of learning about the role and involvement of civic society, the relationship between NGOs and state institutions, and cooperation among civil society organizations. The analysis shows a weak relationship between civil society organizations and state institutions and a low involvement in policy-making process, usually conducted pro forma, and high-level of dissatisfaction among NGOs concerning the work of the government. The lessons learned by the civil society sector are that it can only rely on international aid, and the sustainability of this sector in the future could only be achieved by relying more heavily on foreign project calls.

Keywords: Civil society, Montenegro, government, policymaking, EU integration.

Diana-Gabriela Reianu (1973) is Associate Professor in Public Policy at the Faculty of European Studies, Babeş-Bolyai University in Cluj-Napoca (Romania). She graduated from Babeş-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy, Faculty of Law, and Faculty of Economic Sciences, with bachelor's degrees in social work, Law, and International Economic Relations. She holds an MA in Public Management and a PhD in History (both at Babeş-Bolyai University). She wrote two books about educational policy in interwar Romania, and her research activity was primarily oriented towards the social field and public administration. She participated in many domestic and international projects.

Email: diana.reianu@ubbcluj.ro

Hakan Murat Arslan—Ahmet Küçük

A gazdaság, az igazságszolgáltatás, a demokrácia és a társadalmi-gazdasági jólét közötti kölcsönhatás feltárása antidemokratikus időszakokban:

Törökország esete

Az „iktisat” (közgazdaságtan) arab szó a „szándék” gyökből származik. A jogtudomány a „szándékot” úgy határozza meg, mint egy cselekedet tudatos végrehajtását. A közgazdaságtudomány az „iktisat” (közgazdaságtan) fogalmát úgy határozza meg, mint az egyén elsődleges szükségleteinek tudatos prioritizálását a másodlagos vágyaival szemben. Mivel az igazságszolgáltatás igazi alapja a szándék, azt állíthatjuk, hogy ami gazdaságilag igazságos, az igazságos is. A tanulmány tárgya a társadalmi jólétet biztosítani képes gazdaság és a tisztességes közigazgatás példáira épülő, történeti szempontú gazdaság-szociológiai értékelés. A tanulmány fő gondolatának bizonyítására a nemzetközi demokratikus jogállamisági indexek adatait használtam fel. Ezek mélyrehatóan elemezték és az ország pénzügyi szociológiai mutatóival összehasonlítva értelmezték az egypárti időszak, a katonai puccsok és a Törökországban a demokrácia és a jogállamiság felfüggesztésének memorandumai időszakának pénzügyi adatait. A tanulmányban szó lesz továbbá az ezen időszakokban bekövetkezett gazdasági változásokról is, amikor a polgári és politikai jogokat korlátozták vagy kiterjesztették. Ennek eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy csak a liberális értékeket, a polgári és politikai jogokat, valamint a jogállamiságot internalizáló, demokratikus rezsimek vezethetik társadalmukat gazdasági jólét eléréséhez.

Kulcsszavak: Gazdaság, demokrácia, jogállamiság, gazdaságfejlesztés, szociális jólét.

Hakan Murat Arslan 1973-ban született Isztambulban, Törökországban. Egyetemi és főiskolai tanulmányait matematikából végezte. Ezenfelül doktori fokozatot szerzett a gazdálkodás és menedzsment területén. Jelenleg a Düzcei Egyetem Gazdaságtudományi Karának docensi pozícióját tölti be. Elsődleges érdeklődési területei a kvantitatív döntési technikák és az optimalizálás körül forognak. Olyan kurzusokat oktat, mint a statisztika, a mennyiségi döntési technikák és a matematika. A szakmája iránti példamutató elkötelezettsége miatt intézménye elismerő okleveleket adományozott neki.

E-mail: muratarслан@duzce.edu.tr

Ahmet Küçük 1971-ben született a törökországi Sivasban. Egyetemi és főiskolai tanulmányait német nyelv és irodalom szakon végezte. Emellett szociológia szakon doktori fokozatot szerzett. Jelenleg a Düzcei Egyetem Idegen Nyelvek Tanszékének adjunktusa. Kutatási területei közé tartozik a migrációs szociológia, a szociológia filozófiája és a neoliberalizmus. Különösen olyan kurzusokat tanít, mint a Bevezetés a szociológiába, Törökország társadalmi szerkezete és a kutatási módszerek török és angol nyelven. E-mail: ahmetkucuk@duzce.edu.tr

Hakan Murat Arslan—Ahmet Küçük

Exploring the Interplay between Economics, Justice, Democracy, and Socioeconomic Welfare during Antidemocratic Periods The Case of Turkey

The Arabic word for „İktisat (Economics)” is derived from the root „intention”. Legal science defines “intent” as performing an act consciously. Economic science defines “İktisat” (economics) as the conscious prioritization of a person’s primary requirements over their secondary desires. Since intent serves as the true foundation for the administration of justice, it may be claimed that what is fair economically is also fair. In the study, examples of economic and fair administrations that can provide social welfare have been evaluated economically sociologically in the historical process. To prove the main idea of the study, the data of the international democracy rule of law indexes were used. In this context, the financial data during the one-party period, the military coups and the memorandum periods in which democracy and the rule of law were suspended in Turkey were analyzed in depth and interpreted by comparing them with the country’s financial sociologic indicators. Also, economic changes in periods when civil and political rights were limited or expanded will be discussed in the study. As a result, it has been found out that only democratic regimes that internalize liberal values, civil and political rights, and the rule of law can lead their respective societies to achieve economic prosperity. **Keywords:** Economy, Democracy, Rule of Law, Economic Development, Social Welfare.

Hakan Murat Arslan was born in Istanbul, Turkey in 1973. He completed his undergraduate and graduate studies in mathematics. Furthermore, he earned a doctoral degree in the field of business administration. Currently, he holds the position of Associate Professor at the Faculty of Business Administration at Düzce University. His primary areas of interest revolve around quantitative decision techniques and optimization. He instructs courses such as Statistics, Quantitative Decision Techniques, and Mathematics. Due to his exemplary commitment to his profession, he has been bestowed with Certificates of Appreciation and Recognition by his institution.

E-mail: muratarслан@duzce.edu.tr

Ahmet Küçük was born in Sivas, Turkey, in 1971. He pursued his undergraduate and graduate studies in German Language and Literature. Additionally, he obtained a doctoral degree in the field of Sociology. Currently, he serves as an Assistant Professor at the School of Foreign Languages at Düzce University. His research areas include Migration Sociology, Philosophy of Sociology, and Neoliberalism. He particularly teaches courses such as Introduction to Sociology, Social Structure of Turkey, and Research Methods in both Turkish and English.

E-mail: ahmetkucuk@duzce.edu.tr

Balla Edit

Hogyan működik a szociodráma a közösségfejlesztésben?

Találkozunk és csináljuk együtt! – így summázza Jacob Levy Moreno, a szociometria atyja az emberi közösségek működésének kritériumait. De mégis, mi történik akkor, amikor az egymásnak először idegen emberek találkoznak, és együtt kezdenek csinálni valamit? Mi az a változás, ami csak ezekből a helyzetekből tud megszületni, és milyen szintje, mélysége szükséges az együttlétnék, közös tevékenységnek ahhoz, hogy a csoporttöbbletből fakadó csoda megtörténjen? Mi lép működésbe ilyenkor? Van-e az emberi találkozássoknak és együttléteknek közös, működő képlete? Ugyanis, ha van, a közösségfejlesztő és csoportokkal dolgozó szakemberek, vezetők, segítő szakemberek, feltehetőleg mind alkalmazni tudják azokon a színtereken, ahol egymást nem vagy csak felületesen ismerő emberekkel dolgoznak. A közösségi munkában, ahol a közösség cselekvő aktivitás kibontakozásához segítség szükséges, a szakember biztonságát jórészt az adja a folyamat beindításában, hogy ő tudja, mitől működik. A szociálpszichológia művelői az elmúlt száz évben elméletek sorát alkották meg annak magyarázatára, hogy mi határozza meg az emberek társas viselkedését, és ez milyen kapcsolatban van a személyiség fejlődésével. Moreno újító elméleteit a csoportdinamika és a szociometria, „az emberi kapcsolatok mérésének tudománya” területén alkotta meg, melyet terápiás gyakorlatában a pszichodráma és a szociodráma színpadain kezdett alkalmazni. Tanulmányom alapját egy lakótelepi konfliktus kezelésére létrehozott közösségfejlesztő projekt képezi, amelyben a szociodráma akcióorientált módszerét alkalmaztuk. E példán keresztül keresem a választ arra, hogy mi adja a szociodráma – és minden más akciófókuszú, találkozáson és közös tevékenységen alapuló módszer – hatékonyságát a közösségalapú fejlesztésben és a konfliktuskezelésben. Arra is rávilágítok, hogy felülről való beavatkozás esetén lehet-e a kezdeményezés ugyanúgy sikeres, mint akkor, ha mindez organikus módon, a közösség tagjainak kezdeményezésére történik.

Kulcsszavak: Közösségfejlesztés, szociodráma, előítélet, sztereotípa, konfliktuskezelés, csoporttöbblet, akciómódszer.

Balla Edit közösségfejlesztő és szociális szakember, szociodráma és pszichodráma-asszisztens. Szociológia és néprajz diplomáit a Pécsi Tudományegyetemen szerezte. A hajléktalanellátásban és családok átmeneti otthonában sokéves munkája alatt kiemelten fontosnak tartotta olyan szolgáltatások kialakítását, amelyek a társadalom peremén élők társadalmi inklúzióját segítik. Érdeklődési területe a különböző szociokulturális háttérrel rendelkező társadalmi csoportok együttélésének és önszerveződésének támogatása. 2023-ban

diplomázott az ELTE TÁTK Közösségi és Civil Tanulmányok mesterszakán, és a Magyar Pszichodráma Egyesület keretein belül rátalált a szociodráma módszerére, melyet a közösségfejlesztésben, a szomszédsági munkában alkalmaz. 2023-ban közösségfejlesztő és szociális munkáját Zuglóért Emlékéremmel díjazták.
E-mail: balla.edit1@gmail.com

Edit Balla

How does sociodrama work in community development?

Let's meet and do it together! – This is how Jacob Levy Moreno, the father of sociometry, summarises the criteria which frame human communities work. But what happens when people who are strangers meet for the first time and begin doing something together? What is the change that can only be borne out of these situations; what level and depth of togetherness and joint activity is necessary for the miracle of group surplus to occur? What comes into play? Is there a common, working formula basic to human encounters, to being together? Because if there is, community development and group work practitioners, leaders, facilitators, can presumably all apply it in settings where they work with people who do not know each other or know each other superficially. In community work, where support is needed to establish the community's agency, the professional's confidence in initiating the process is largely dependent on his or her knowledge of what works. Over the last hundred years, social psychologists have developed a range of theories to explain what conditions determine people's social behaviour and how these, in turn, inform personality development. Moreno's pioneering theories in the fields of group dynamics and sociometry, „the science of measuring human relationships“ are instrumental to the therapeutic practice of both psychodrama and sociodrama. My study focuses on a community development project that applied the action-oriented method sociodrama to work through a conflict in a housing estate. Using this example, I look to answer the question what makes sociodrama - and all other action-focused, encounter and collective activity-based methods - effective in community-based development and conflict resolution. I will also show whether the initiative can be as successful when established from above as when it is organically evolved, that is on the initiative of community members.
Keywords: Community development, sociodrama, prejudice, stereotype, conflict resolution, group surplus, action-focused method.

Edit Balla community development and social professional, sociodrama and psychodrama assistant. Her areas of interest include the co-existence and self-organization of social groups of different sociocultural backgrounds. She graduated in sociology and ethnography from the University of Pécs. In the course of her many years of work in homelessness care and in temporary homes for families, she has focused on the establishment of services to promote the inclusion of people living on the margins of society. She graduated in 2023 from ELTE TÁTK Community and Civic Studies. In her studies at the Hungarian Psychodrama Association, she found the sociodrama method, which she has been using in community development and neighborhood work. In 2023 she was awarded the Zugló Memorial Medal for her community development and social work.
E-mail: balla.edit1@gmail.com

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2024-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu

Levelezési cím

1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II./9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a
civilszemle@gmail.com
email címre

Kiadó
CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY – DUE Press

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.
Tel./fax: (+36-1) 221-8099
E-mail: civilszemle@gmail.com

2401 Dunaújváros, Táncsics Mihály utca 1/A
Tel.: (+36-25) 551-100
E-mail: duepress@uniduna.hu

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök – Németh István igazgató
Készült a HTS Art Nyomdában
Felelős vezető: Halász Iván

ISSN 1786-3341
ISSN 3004-2119 (Online)

■ ... a karrierorientációkat tekintve azt mondhatjuk, hogy a nonprofit szektor esetében a függetlenség, illetve a szolgálatkészség a jellemzőbb, vagyis a nonprofit szférát preferálók körében az a jellemző, hogy akkor érzik magukat a legjobban a munkájukban, ha teljesen szabadon határozhatják meg a feladataikat, oszthatják be az idejüket és tervezhetik meg a munkafolyamatokat, továbbá fontos számukra, hogy olyan munkát végezzenek, amely hozzájárul a társadalom jólétéhez.

(Szabó-Bálint Brigitta–Venczel-Szakó Tímea–Pótó Judit–Sipos Norbert)

■ Az egyenlőtlenségek érzékeléséhez és érzékeny kezeléséhez szükség van a fent már hangsúlyozott nyitottságra, legyen szó országok közti, nők és férfiak közti, nők és nők közti (interszekcionalitás), vagy bármilyen más alapon szerveződő egyenlőtlenségről. Ezek megszüntetésében a civil szervezetek világszerte fontos szerepet töltenek be.

(Ijjas Flóra)

■ A globális klímapolitikát alakítani kívánó klímamozgalmak a klímacsúcsok eredményeinek tükrében egyre radikalizálódnak, stratégiáik konfrontatívabbá válnak és a probléma keretezésében is egyre inkább a kihívás rendszerszintű jellegét és az igazságosság szempontjait hangsúlyozzák. Mivel a faültetés a teljes gazdasági rendszer átalakítása nélkül megvalósítható, a globális klímapolitikában és a klímamozgalmában egyaránt népszerűvé vált. Transznacionális szervezetek, országok, globális és helyi civil szervezetek egyaránt fontos feladatnak tartják az erdősítést.

(Mihály Melinda)

■ ... families with WS children are in an extremely challenging and often difficult situation. It can be observed that they rely most on the support of the civil sector, which is present in countries around the world, and that foundations and organizations focusing on WS and/or other rare genetic disorders are best placed to provide support functions.

(Tóth-Bakos Anita–Csehiová Agáta)

■ Közösségfejlesztőként és dramataiként mély meggyőződésem, hogy a találkozások és közös tevékenységek természetes folyamatának ösztönzése vagy mesterséges (fejlesztői) beavatkozásra szükség van. Az együttes élmény bizonyítottan elfogadás- és befogadás-erősítő ereje által az egyének és közösségek hatóerejét, önértékelését, aktív cselekvőkészségét növeli.

(Balla Edit)

ISSN 1786334-1

Ára 900 Ft